

МИЛОШ КНЕЖЕВИЋ

ЗБИТИЈЕ ВЕЛИКОГ РАТА

Milos Knezevic
EVENTS OF THE GREAT WAR
The Traces of the Past that are Undelited in Memory
Belgrade, 2014.

Милош Кнежевич
Свершение Великой войны
Незаметённые следы в памяти
Белград, 2014

Copyright © Miloš Knežević, 2014.

Ова књига је настала као резултат ауторове делатности у Институту за политичке студије из Београда, у оквиру научног пројекта под називом „Демократски и национални капацитети политичких институција у Србије у процесу међународних интеграција“, бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Милош Кнежевић

ЗБИТИЈЕ ВЕЛИКОГ РАТА
Трагови непометени у памћењу
Београд 2014.
Прво издање

Милош Кнежевић
Замисао „Замах“ - књига 32.
Циклус „Импулси геополитике“, књ. 4.

Издавач:

Институт за политичке студије, Београд

За издавача:

Др Живојин Ђурић

Рецензенти:

Проф. др Радослав Гађиновић

Др Никола Жутић

Др Момчило Суботић

Унос текстова и лектура:

Еселогe

Техничка припрема

Еселогe

Дизајн корица:

Ана Киш

Штампа:

Еселогe, Београд

Тираж: 300

Милош Кнежевић

ЗБИТИЈЕ
ВЕЛИКОГ РАТА

Трагови непометени у памћењу

*Институт за политичке студије
Београд, 2014.*

EVENTS OF THE GREAT WAR

The Traces of the Past that are Undeleted in Memory

Content

Introductory	7
1. The Great War between Appropriate Remembrance and a Lesson of Historical Experience	15
2. A Retrospective View on Dissolution of the Empires and the Emergence of a New European Order	31
3. Events of the Great War	59
4. What is the Current Past like?.....	109
Summaries of the Chapters in English Language	132
Summaries of the Chapters in Russian Language	147
Closing Words.....	163
Data on the texts	175
Bibliography	176
Index	184
Bibliography in Serbian Language	188
Bibliography in English Language	190
Bibliography in Russian Language.....	192

СВЕРШЕНИЕ ВЕЛИКОЙ ВОЙНЫ

Незаметённые следы в памяти

Содержание

Предисловие	7
1. Великая война между подходящим поводом и поучительным историческим опытом	15
2. Обзор гибели империй и возникновение нового европейского порядка	31
3. Свершение Великой войны.....	59
4. Каким является актуальное прошлое?	109
Резюме глав на английском языке	132
Резюме глав на русском языке	147
Послесловие	
Послесловие	163
Данные о текстах	175
Список использованной литературы.....	176
Указатель имён	184
Биобиблиография автора на сербском языке	188

Биобиблиографија аутора на енглеском језику ...	190
Биобиблиографија аутора на руском језику	192

САДРЖАЈ

Реч пре.....	7
1. Велики рат између пригоде и поучног историјског искуства.....	15
2. Осврт на распад империја и настанак новог европског поретка Русија и Србија у времену Првог светског рата 1914-1918.....	31
3. Збитије Великог рата Трагови непометени у памћењу.....	59
4. Каква је садашња прошлост? Цртице о виђеној и невиђеној прошлости.....	109
Резимеи поглавља на енглеском	132
Резимеи поглавља на руском	147
Реч после	163
Подаци о текстовима.....	175
Коришћена литература	176
Индекс имена	184
Биобиблиографија аутора на српском	188
Биобиблиографија аутора на енглеском.....	190
Биобиблиографија аутора на руском	192

*Посвећено сенима дедова, ратника и страдалника:
Бури палом уз боју са Турцима на Скадру јануара 1913. и
Луки смакнутом од усташа у Јадовну јула 1941. године.*

Реч пре

Историја, кад год и како год, вазда - историја! Спрам протеклости човек не одустаје од историје. Људи и народи праве историју, она је њихово дело и недело. О памћењу исечака наше и европске прошлости се ради; о прошлости која нас је чешће уздизала у висине колективног поноса а ређе обарала у низине срама. Хвалама и ласкама нам годи монументална прошлост, неугодно нам је када нас куди и оспорава, не пристајемо да нам историја „ради о глави“, да нас понижава и упропаштава.

Није реч о граматичкој перипетији временских одређења, ни о „игри престола“, нити о помућеном колоплету историје и разисторије, већ о озбиљеном и озбиљном егзистенцијалу: Великом рату збивеном у прошлом времену. А ратови су – ко то може да порекне? – застрашујућа и погибелна појава. На жалост: „Само су мртви видели крај рата.“ (Џорџ Сантајана)

*

Збивање или *збитије*, збивено или *збитије*, свеједно, у језику, унутрашњем звуку и чујном говору ређе коришћена стара српска реч. Забележена је, прочитана у неким старијим текстовима, наведена у понеким речницима. *Збитије*, реч пронађена, која већ у сонорности оди-

ше прошлости и историјом. Нешто се негде и некад догодило, били су многи ратови, био је и један Велики рат. *Збитије* означава догађај, али зар се у звучачу те речи не назире и неко кретање, сажимање, сакупљање, згушњавање. *Збитије* у смисленој мелодији сабијеног и густог збивања. Најзад, нешто истовремено и додатно у *збитију*: збивање и збијање – збијено збивање! Необично је наликовање: збити значи догодити се али и приближити и смањити, сабити волумен и масу, очврснути а понекад и отежати. Плодна полисемија збивања и збијања...

Реч и појам *збитије* не упућује, међутим, на нешто сасвим непознато, тајновито и чудно у прошловековној прошлости, него на догађај који је веома знан и о коме многи имају формирано мишљење. Тиме је аутор било условљен али и инспирисан.

*

Шта је још уопште могуће открити а да буде ново у очврслим чињеницама четворогодишњег Великог рата? Шта, одиста, када је оно узрокујуће и битно одавно и углавном већ познато? Можда би ново могло да буде потсећање на заборављено, нека другачија интерпретативна искра, закошени угао сагледавања, необично поређење, разноликији закључак?

Устаљено тумачење прошлости пружа крхки мир, чак и варљиво спокојство репетитивним историографима, наставницима историје. Претумачивање прошлости узнемирава свикле на њен једаред установљени и непроменљиви лик. Историјска ревизија онеспокојава јер отвара врата неизвесностима, надјачавању супротних оправдања и реваншизму политички надмоћних. Прошлост се отуда идеолошки и идеаллошки преобликује. Идеократска промена лика прошлости захтева каткад козметички а покаткад и хируршки третман историје.

Када се актуелном вољом непромењене надмоћи хоће непромењена историја, она остаје недирнута и иста. Када је однос снага промењен један од упадљивих израза те промене је порив за променом историје. Другачијим

погледима на садашњост мењају се и погледи на прошлост. Историја која је једини сведок промена се и сама мења. Тада се у идеолошким и (квази)научним погонима за рециклажу отпале прошлости производе нискокалорични ревизиони брикети. Савремена тумачења Великог рата, о њима се између осталог, не само теоријски него и идеолошки ради. Она су у претходном и накнадном ровању идеја уједно и узрок и последица другачијег поимања прошловековне прошлости.

*

Али, и поред широкоугаоног промишљања панораме историјских догађаја, какав је на пример био Први светски рат, потребан је и извесни емпиријски „зачин“, сасвим конкретан наратив низа појединих дешавања. Уосталом, зар се свака прича о секвенцама и епизодама било ког рата не преплиће са расуђивањима о њиховом пореклу и узроку, напоследку, сврхи и смислу?

Оно што је било и што јесте индикативно неминовно је прожето нормативним, дескрипција прескрипцијом, наратија је удружена са имагинацијом фантастичне прошлости. Фактографија, тј. наративна факција укрштена је са фикцијама изнедреним из бајколиких кондиционала и хипотеза типа „шта не би било да није било“, или, „како би било да се десило нешто друго и другачије?“¹

*

Аутор је на становишту да тумачење прошлости не би смело да буде приковано за земљу претешким утегама непобитног фактицитета. Но, аутор исто тако сматра да би се, без обезбеђујућег баласта фактичког и фактографског реализма, осматрачки балон историографије виноу опасне висине фантазије и напоследку распрснуо у утопизму жеља и хтења. Неузвисити се до распрснућа, нити приземити од укопавања, то би могла да буде мера историзујућег опреза.

---

1 О томе: Блек Цереми, Макрејдл М. Доналд, *Изучавање историје*, глава „Противчињенична историја или ‘шта да је’ историја“, стр. 154-157, Клио, Београд, 2007.

Metron ariston! Мера је - рекли су стари Грци – најбоља! А то упућивање на меру односа и садашњости указује уједно на разборитост која реално и потенцијално обележава најбоља својства људског разума. Зато, препоручује мудри римски владар и смирени стоик: „Посветите се садашњости!“ (Марко Аурелије) Шта, уосталом, може да буде боље од садашњости, ако прошлости више нема а будућност још није доспела? Нема нас ни у једном од та два временска стања: има нас само сада и само овде! Садашњост је једно крхко и варљиво *међутим* које можда није упоредно боље или горе од онога што је прошло и што ће да уследи, него је боље по себи и у себи, јер се бива и истрајава само у међувременским оквирима тренутка.

*

Али, зар Први светски рат није био очигледни доказ разузданог људског безумља? У целости гледано, свакако. Велики рат спада у рђаву и постиђујућу прошлост људског рода. Управо стога, неспорно ирационални карактер прве уистину глобалне (не)људске кланице изискује потребу сталног пропитивања крајњих домета зла у историји. Ирационално се одатле рационално разматра, тумачи и објашњава да би се, имајући виду целину ратних збивања, доспело до становишта да отпочети рат није за све зараћене стране био подједнако неразборит и безуман.

Знајући добро високе животне ризике које доноси сваки рат, нападнути који се брани од агресије, у заступању моралних вредности независности, слободе и правде није неразборит и безуман, напротив! А Краљевина Србија и Срби на јужнословенском простору јула 1914. нашли су се управо у таквом, изнуђеном и незавидном историјском положају.

*

Како год, књига *Збитије Великог рата* садржи тежњу да укаже на прилике у Европи и на Балкану у дценијама које су на размеђу векова претходиле Првом

светском рату и времену његовог одвијања и исхода. Као почетни и завршни репери периода у коме су акумулиране супротности које су довеле до светског сукоба, истакнути су Берлински конгрес 1878. и атентат Младобосанца Гаврила Принципа на неомиљеног аустроугарског престолонаследника надвојводу Франца Фердинанда 28. јуна 1914. године у Сарајеву.

Тај период је и за Аустроугарску и за Србију био у свему преломан. На империјалним развалинама поражене Аустроугарске изникло је више независних европских држава, док је самоодбрањена и ослободилачка Србија урасла у прву југословенску државу. На делу је била колико трусна, толико опсежна и далекосежна ратна реорганизација средњеевропског и балканског простора у поратној Европи.

*

У испитивању одиста замршене дијалектике економских, политичких и војних односа снага великих европских империја и њихових савеза и противсавеза, у први план анализе стављен је положај и улога Краљевине Србије, тј. укупног српског чиниоца у јужнословенским, балканским и европским приликама пре избијања Великог рата (1900 / 1912-13 / 1914 године). Имајући у виду и два балканска рата, за Србе и Србију изнурујуће ратно раздобље је трајало бар две године дуже него осталим Европљанима.

Нису, међутим, занемарена ни три незаобилазна ратна актера: Аустроугарска са све моћнијом и ратоборнијом Немачком у позадини; Турска у територијалном и политичком опадању, и; Русија у социјалном и револуционарном метежу и ратном повлачењу. Штавише, кључни план интерпретације је геополитичко саодношење аустроугарског и немачког ширења на југ и исток (Југоисток) и руска балканска политика подршке сродним словенским и православним народима у њиховим напорима одвајања и стицања независности од два велика царства.

*

Разлагање и нестанак Аустроугарске, Отоманске Турске и Руског Царства посматра се кроз дипломатске осцилације и бурну деструкцију традиционалног, империјалног, колонијалног и провинцијалног поретка у Европи. Оцртавањем контура пријатељских и савезничких српско-руских односа пред Први светски рат, означавају се руски ставови према другачијем устројству Балкана, те проблематичном, заправо безперспективном одржању Турске и Аустроугарске на јужнословенском простору, али и стратешки руски интереси заступани и спровођени у том региону и Европи.

Указује се, такође, на привлачну снагу етничке и духовне али и религијско-црквене сродности и међусобних симпатија српског и руског народа, саосећајних идеала који су деловали чак и онда када политичке прилике и понашање националних и политичких елита није било на потребном нивоу ни у складу вредностима и поукама историје.

*

Најзад, нешто и о околностима настанка књиге. Непосредна побуда за обликовање књиге *Збитије Великог рата* изникла је из настојања да се Институт за политичке студије на што продуктивнији и креативнији начин укључи у обележавање стогодишњице од почетка Првог светског рата. Планирано је и остварено учешће сарадника Института на више научних скупова који су у Србији били посвећени том јубилеју. Међу њима се истиче научни скуп у организацији Института за политичке студије под називом „Србија и политика великих сила 1914-2014.“, који је одржан 14. новембра 2014. у Београду. Значајно је поменути и научни скуп под називом „Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године“, који је у заједничкој организацији Градске библиотеке „Хаци Рувим“ из Лајковца и Института за политичке студије из Београда одржан 12. децембра 2014. године у свечаној сали општине Лајковац. У обележавање јубилеја почетак Великог рата, такође, спада и низ тематски усредсређе-

них текстова објављених у часописима *Српска политичка мисао*, *Национални интерес* и *Политичка ревија*, међу које се могу уврстити и неки ауторови самостални и коауторски прилози.

*

Напоследку, потребно је напоменути да је књига *Збитије Великог рата* објављена као тридесет друга (32) по реду у реализовању ауторовог пројекта „Замах“. Као четврта по редоследу, књига *Збитије Великог рата* припада књигама из циклуса под називом „Импулси геополитике“. Уједно, књига *Збитије Великог рата* је девета (9) књига коју је аутор у временском распону мањем од једне деценије објавио у издавачком окриљу Института за политичке студије из Београда. У том погледу аутор дугује захвалност за подршку и сарадњу директору Института Живојину Ђурићу, пословној секретарици Смиљани Пауновић, сараднику истраживачу Драгану Трајиловићу и преводиоцима на енглески и руски Сањи Шуљагић и Стефану Милошевићу. Без њиховог усредсређеног рада књига не би могла да буде на штампана на време.

Аутор

Београд, средином децембра 2014.

1.

ВЕЛИКИ РАТ ИЗМЕЂУ ПРИГОДНОГ СЕЋАЊА И ПОУЧНОГ ИСТОРИЈСКОГ ИСКУСТВА

*Легије римске и хорде Татара,
Или витези с византијских вода,
крвалили су ова поља стара.
И питом народ кад је пао на њих
Збратимио је орлове и челик;
Ту, где је мржња Већих против Мањих,
сировом душом постао је велик.
Милутин Бојић*

Прошлост је склона узмицању у заклоне заборава. Прошлост и јесте узмак пред садашњошћу. Није лако разабрати односе у несталој стварности прошлости. За то је у стварима протеклог времена потребно бити проницљив и заинтересован за истину, без обзира на њено можда изненађујуће дејство и учинке. Пре помног разазнавања онога што се збило много је лакше подлећи победничким упрошћавањима историје. Још лакше је комфорно робо-

вати стереотипима о прошлости, без нужне свести о њиховом сазнајном ишчашењу и моралној кривотворности.

Прошлост је мукла и нема без сазнања. Прошлост није тек тако придодата садашњости; прошлост која се памти је плитко и дубоко упамћена тек као колико-толико протумачена. Историја се вазда указује кроз извесно тумачење прошлости. Могуће је, макар и изобличено, дочарати тешку и замршену историју, тешко је међутим замислити а поготову предочити несазнату, непознату или неразумљиву историју.

*

Историчари теже јасности и непобитности; историографија је функционални склоп разноврсних тумачења прошлости. Можда је прозаично али је већма корисно имати на уму: да би се што боље разумела садашњост неопходно је што тачније разумевање прошлости. Јер моћ је, како каже Јакоб Броновски, нуспроизвод разумевања.

Ко још може бити против веродостојности исказа о близаначкој сродности две, односно три димензије људског времена?² Граматички недовршени глаголски облици указују на континуиране процесе а не на једнократне чинове спознаје онога што јесте било у прошлости и онога што још увек јесте у садашњости. „Садашњост не садржи ништа више осим прошлости, и оно што се налази у последици већ је постојало у узроку.“ (Анри Бергсон) Свима је познато да су прошлост и садашњост спојени; једно без другог не иде и не може; у супротном неуко занемарени и раздвојени полежу у прашину незнања и заборава. Прошлост која се не промишља и не памти остаје неисторизована.

*

А опет, присетно освртање на прошлост не би требало да буде тек застајкивање и нехајно расипање

2 О томе: Хелер Агнес, *Теорија историје*, глава „Прошлост, садашњост и будућност у историографији“, стр. 121-135, Рад, Београд, 1984.

погледа преко рамена садашњости, већ усредсређено сагледавање онога што се као панорамски утисак о збивеном одвија испред очију. Тумачење прошлости је поновно збивање прошлости. Тумачење као оживљавање и рекреирање прошлости има разна имена али се мимо покадшто збуњујуће полисемије усредсређује на једно: што потпуније и што боље разумети оно што се догодило, онако како је било или како није било. Било да је реч о поступцима дескрипције, анализе, синтезе, конструкције, деконструкције, или, тумачења и објашњавања, уочава се непосустала тежња разумевања протеклог времена.

Разумети прошлост није самосврха коровски изцикљала из протеклог, већ практични налог засејан и негован у оној врсти садашњости која уважава проток времена у разноликим, линеарним, елиптичним и цикличним поимањима људског постојања. У подлози радозналости према догађају прошлости налази се хтење откривања узрока и разлога збивања у садашњости. То хтење је усмерено ка препознавању историјске генезе и цивилизацијске еволуције човековог света у мери у којој му тај свет одиста припада.

Без обзира на фундаменталне пројекције односа према историји, у домену филозофије историје на пример, у свету живота у већем или мањем степену интуитивности или рационалности, граде се различити односи према прошлости. Традиционализам, просветитељство, романтизам, модернизам, постмодернизам пружају неподударне па и супротне обрасце уважавања и релативизовања, чак и оспоравања тековина и баштине прошлости.

*

Зашто се онда, баш ових дана, у нелепој завршници транзиције коју проживљавамо, уз бојазни за личну, колективну и националну безбедност, раширени тероризам и десетине локалних и регионалних сукоба, тако интензивно сећамо првог одиста глобалног сукоба? Шта је у том планетарном сукобу било и остало толико значајно да надилази децималну пригоду обележавања стогодишњице почетка (1914-2014)? Шта би, уосталом, могао да

буде лични доживљај тог рата, мимо званичних упутстава за обележавање јубилеја и онога што се зове *култура памћења* или *политика сећања*? Као да се и сећањем усмереним на прошлост може управљати према краткорочним и несталним мерилима дана?

Иако наликују по несрећама које изазивају ратови се веома разликују. А сличности, као и разлике, ваља унакрсно упамтити; када ратови личе један на други у чему се ипак разликују, а када на изглед не личе у чему су ипак подударају?

У модерном добу збило се неколико одиста великих и сурових ратова али је само један понео име – *Велики рат*. То име му је наденуто из страхопоштовања у јеку трајања и потом, у временима сећања и тумачења, док се на историјском хоризонту није указао и други велики исто тако застрашујући ратни сукоб. Тада је *Велики рат* преименован у *Први светски рат*. Ипак, када се каже да је понеки од разматраних ратова у нечему испољио немилосрдну величину, подразумева се да је само онај вођен од 1914. до 1918. године био уистину *Велики рат*.

*

Шта је било одиста велико у великом рату? Да ли хушкајућа и ратоборна неограниченост ангажованих страна, или разуздана глобалност деструкције као можда пресудна особина сваког будућег сукоба на светској сцени? Или су у придев „велики“ уграђени неизмерно јак бол и патња, голема несрећа на десетине милиона згажених и згрожених, опустошених и осиротелих људи. Како год, сећања на милионе увцељених, рањених и погинулих неизбрисиво су урезана у колективна и индивидуална памћења европских народа.

Четворогодишње збивање Великог рата у другој декади двадесетог века је фрагментованом и конфузном свету указало на крајње нечовечне потенцијале глобалног сукоба. Први светски рат је обухватио знатан део човечанства, у таквој безмерности да се испољио као задес, ломна траума нација и држава, која је по ефектима пре-

вазишла и најцрње слутње. Био је то масовни шок епидемичног ширења глобалног сукоба диљем скоро читавог културног и цивилизованог света.

*

Стари континент и данас опхрвавају социјални, економски, етнонационални, културни и религијско-црквени партикуларизми. Европа на Западу која тежи да буде јединствена непрекидно је опомињана на хетерогеност сопствене прошлости и садашњости. Утопијски универзализми разних врста запахнути су реалполитичким провинцијализмима и локализмима. Идеал могуће европске целовитости суочава се са супротним праксама европских партикула. Заједничка историја континента, која се причињава јединственом, у збиљи је избраздана ожиљцима интереса најснажнијих актера и њихових по свајајућих визија света.

Оно што се одиста у Европи у миру и рату збивало, или се само тврди да се уистину догађало, у објашњењима се испољава двојачко: као конструктивно и хармонично, али и као деструктивно и дисхармонично, дубоко конфликтно. Чак и када се жарко жели остварење Европе као првог Континента одиста трајног ако не и вечног мира, чак и тада се неминовно помаљају тамне, заправо ратне стране мирољубивих хтења, понајпре оличене у непрекидним сукобима малих и споредних, те великих и средишних али и највећих и најпустошнијих ратова.

Уколико се пропитују мирнодопска раздобља, коегзистенција држава, распореди снага у миру међу народима, као преко потребна цивилизацијска вредност, помаљају се контуре пожељног европског консензуса и хармоније. Уколико се, пак, у први план ставе страшни сукоби који су се збивали на Балкану и у Европи у двадесетом веку, суморна слика прошлости указује на старе, рекло би се вечне несагласности, трвења и мржње међу Европљанима. На оба начина посматрана, миленијумска Европа, изникла и разрасла између многих мирова и ратова, показала је илузије хуманистичког априоризма у

коме је будућност осигурана урођеном добротом културализованог човека и човечанства.

*

Као и у претходним временима и у Европи двадесетог века сукоби су се читовали у граничним чаркањима и конфронтацијама, док су се њихови дубљи узроци заправо налазили у међунационалним и међудржавним територијалним споровима и борби за ширење сфера интереса на ограниченом простору континента. Пошавши од увида у политичку историју и историјску геополитику лако се запажа да су најкрупније и најснажније империје у Европи поседовале извесна непроменљива и неупитна, рекло би се оснивачка територијална језгра око којих су и из којих су потом настајала територијална укрупњавања.

Изван ових империјалних језгара налазиле су се освојене области, а на њиховим најудаљенијим тачкама и области прикључене империјалне периферије. Ниједној од две европске и евроазијске империје на заласку, оснивачко језгро није било на Балкану али су управо на Балкану настали неки од битних разлога њихових нарасталих амбиција и њихових пропасти. За Турску и Аустроугарску на размеђу векова је Балкан био тек спољашња просторна чињеница, привлачни правац државног пружања, оближњи ресурсни простор и, најзад, запоседнута и освојена територија. За малаксалу и разривену Турску, додуше, далеко мање, јер је била у унутрашњим немирима и територијалном повлачењу.

*

Српски и јужнословенски етнонационални простор имао је, наиме, ту историјску судбину да буде дословна провинцијална граница два дуго и драматично сукобљена царства. Та два царства су, у ствари, у пуној мери оличавала регулативне геополитичке принципе ширења Запада и Истока, али, према властитим мерилима, и трансгранични простор широко размештеног обитавања својих по етнонационалном саставу разнородних поданика.

Судбина народа на разграничју је била релативно перспективна само у стабилним временима, док је у раздобљима отворених империјалних сукоба изазивала многе, често и несавладиве невоље. Територијална судбина српског народа се у великим бунама и ратовима изопачавала у историјску неугодност, усуд и несрећу.

Српски етнонационални простор у време балканских ратова и пред Први светски рат простирао се на двостраном европском лимесу. Граница наметнутих сфера империјалних интереса у окупираном подручју ма је изгледала непремостива а другачија слика Балкана без постојања европске Турске и подунавско-балканске Аустроугарске, извесно време и незамислива. Слика тадашњег европског поретка је, међутим, темељно промењена.

*

На почетку двадесетог века Аустроугарска није била само безбесно и аристократски уљудно подунавско Царство у коме је, на „срећу и радост“ укључених народа, негована бирократска правна држава. Ка унд Ка монархија, такође, није била ни природно очекивана и разумљива европска геополитичка чињеница смештена између Алпа и Карпата, у Панонској низији, дуж Подунавља и на северним рубовима Балкана. Као стара Империја Аустроугарска је у великој мери испољавала намћорску насилност која је упућивала на неприродност, тог по амбицијама универзалистичког а у пракси владања партикуларистичког типа европске интеграције.

Ма колико опрезна и спора у спољној политици према суседним земљама, Аустроугарска је ипак била експанзивна средњеевропска сила. Њено незграпно ширење, додуше, није имало експлицитне и бруталне форме немачког „продора на Исток“, али је ипак довело до тога да се у погодном тренутку не либи од директне агресије против свога опсесивно фокусираног суседа. Присетимо се: „Директна употреба силе је јадно решење које користе само мала деца и велике нације.“ (Давид Фридман)

Аустроугарска је на размеђу векова у највећој мери била усредсређена на турски и посттурски Балкан и тиме суочена са независним балканским државама које се нису мириле са таквом улогом Беча. На правцу успостављања јадранско-балканске доминације Аустроугарске, осим Италије, Немачке, Русије и Турске, налазила се и Србија. Срби и Краљевина Србија су, заправо, били непослушна земља, незаобилазна геополитичка препрека на одсудно важној деоници тог пута. Историја ће показати да аустроугарски сукоб са Србијом и Црном Гором подунавску Монархију није одвео у беспуће него у провалију државног нестанака.

*

Аустроугарски двојни империјализам испољавао је тежње територијалног присвајања, интегрисања и хомогенизовања разнородних народа који су били у њеном државном саставу. У томе је Аустроугарска само делимично успевала, понајвише намицањем лојалистичког империјалног духа на чувеном средњеевропском и бечком културном предлошку који је у животу народа Царства неједнако усвајан и примењиван. Све до краја постојања Аустроугарске монархије новембра 1918., ма колико се емфатично и пропагандно настојало на интеграцији и апсорпцији, није успостављен јединствен па чак ни иоле кохерентан аустроугарски народ, а поготову нека синтетичка нација. То је, уосталом, према искуству секуларних, тј. грађанских и националних држава у Европи тог времена било немогуће.

*

С друге и супротне стране, а за надмене аустроугарске цивилизаторе подно Средње Европе, налазио се потцењивани и озлоглашавани Балкан. Балкан је као вишевековна зона сукоба највећих и најјачих европских и евроазијских сила очитовао окцидентално/оријенталну располућеност која није била само политичка него у пуној мери религијско-црквена и културно-цивилизацијска. Уз генерални балкански антагонизам између хришћанске

Европе и експанзивног исламског актера из предње Азије - Турске, деловала је још једна исто толико јака и ненадиђена сукобна општост.

Уз балкански сукоб локалних хришћана и муслимана, одвијао се такође стари и дуги сукоб између јужнословенског православља, које су упорно и неодустајно представљали Срби, и колико месног толико глобалног католицизма у северозападним јужнословенским подручјима. У позадини ове геополитичке тензије стајале се католичке земље, пре свих експанзивна Аустроугарска са мисионарски насртљивим Ватиканом с једне стране,³ и православна и заштитничка Руска царевина, са друге стране. Поприште ритмичног сукоба најјачих европских сила био је јужнословенски простор на Балкану, а повремено и читаво Балканско полуострво.

*

Са спољнополитичке и територијалне тачке гледишта кључних западних сила, повезаних и постројених у савезничке таборе пред почетак Великог рата 1914. године, Балкан је био стратешки уважаван и важан, али је спорадично културално па и расијално, тачније речено, расистички омаловажаван као споредан и маргиналан, у неку руку тек полуевропски простор. У отимању о балканске ресурсе нису се урачунавали витални интереси балканских народа. Балкан као да није припадао Балканцима већ великим европским силама.

Српским илузијама о „вечним пријатељствима“, „искреним подршкама“ и „старим пријатељима“, била је супротна саможива континентална реалполитика базирана на империјалним интересима. Велика Британија, Немачка са Аустроугарском и Русија, креирале су и балкански део европске политике. Разложни српски зазор од

---

3 О католичком фундаментализму и прозелитизму према православним Србима, као идеолошкој и црквеној основи сепаратистичке, антисрпске и антијугословенске политике, пише: Станишић Михаило, *Србоцид*, глава „Иностранци фактори разбијања Југославије и уништење српства“, стр. 3-11, Нова Европа, Београд, 2008.

уплива германског чиниоца пратило је традиционално поверење и ослањање на Русију, али и амбивалентни осећаји везани за британску политику на Старом континенту и Балкану. Енглези су, наиме, мноштвом примера пружила јасне доказе о антируским и антисрпским симпатијама за Турску и исламски отклон од Словена. Бројне и кобне илузије везане за тобожњу енглеску наклоност према Србима и Србији трајаће читав прошли век, умножавајући се све до наших дана.⁴

Најснажније западне државе су Балкан у време Првог светског рата (као и пре) третирале више као још неутрошену ресурсну платформу властитих геоекономских и геополитичких интереса, него као конгломерат персонализованих политичких субјеката са властитим културним и цивилизацијским предлошком. Насупрот аутсајдерским и дискриминаторним одређењима и третирању Балкана као семиевропског сурогата - тзв. Европска Турска и оријентални део Европе - у завичајном и родољубивом менталитету балканских народа Балкан је био себи предачки самосвојан, у егзистенцијалном средишту свих вредних и стратешки битних међусобних односа.

*

На прелому деветнаестог и двадесетог века за Европу са континенталног Запада Балкан је ипак био стратешки важно периферно подручје све неотпорније и неспособније али коначно још непотиснуте Турске. Маргинални и лимански положај Срба трајао је вековима и није сасвим укинут ни пред почетак Великог рата. У дубљем смислу, многи Западњаци неће се ослободити колико надменог толико фобичног политичког стереотипа о Србима као, с времена на време, потребним али и непослушним и хировитим евро-крајишницима. У децентрализованој и специфичној крајишкој перцепцији српског

---

4 О томе: Живојиновић Драгољуб, *Надмени савезник и занемарено српство. Британско-српски односи (1875-1941)*, глава „Велика Британија и ‘морална подршка’ Србији (децембар 1915 - март 1916“ , стр. 391-403, Албатрос плус, Београд, 2011.

етноса се диференцирало неколико битно различитих становишта.

За Аустријанце и Мађаре Срби су на југу, у немирном времену, били не само користан него и неопходан војни елеменат у чувању границе према Турској. Војна граница је успостављена као посебно фронтално подручје у коме су Срби, осим војничке организације, имали и низ других повластица које су на нефеудалан начин обележавале слободне људе.

Друштвени, економски и политички положај Срба у Аустрији, тј. Аустроугарској био је веома осетљив и, рекло би се, балансерски. За Аустријанце у подунавској Монархији Срби су били и реални и потенцијални фактор политичког уравнотежавања према реалистичним али и претераним захтевима Пеште и Загреба. Православни („западни“) Срби пречани били су непрекидно изложени идентитетним тензијама у разностраном католичком троуглу: Аустријанаца, средњеевропских Мађара и полубалканских Хрвата. На делу је био све затегнутији однос између средњеевропске аустроугарске насилности и Србије и Црне Горе на балканском југу. Запретени односи између Средње и Централне Европе и Балкана остаће недовољно расплетени и неразговорни све до данашњих дана.

*

За клонулу Турску, растрзану непомирљивим унутрашњим размирицама, неисламизовани Срби су били непоправљиви реметиоци каквог-таквог мира на њеним најистуренијим северним поседима у Европи. Срби нису могли бити задовољени малим и споредним уступцима. После Првог и Другог српског устанка с почетка деветнаестог века, Срби су према све слабијој Турској испољавали непосредне државотворне тежње које су далеко надилазиле ниво ферманима заштићеног вазалства, или ограничене обласне аутономије. Независна Србија показује успех државотворних тежњи источног дела српског народа на простору историјске Србије.

За славнофилски, панславистички и србофилни део руских елита, Срби у Србији и на српском етнонационалном и религијско-црквеном простору у целини, били су млађа браћа, неустрашиво и постојано постројена на „истуреном бранику православља“. Реално и симболички отпорни положај Срба, на осетљивој тачци додира словенског православља са милитантним католицизмом Рима и Беча, одговарао је извесним идејама и визијама европског поретка које су баштињене у Петровграду и Москви. Напослетку, и у независној Краљевини Србији су Срби западно од Дрине и северно од Саве и Дунава, на турској а онда и аустроугарској територији, доживљавани као православна сабраћа, патнички и још неослобођени део српског народа.

Иако су кругови моћи империјалног и метрополског капитализма новог доба посматрали Балкан, Србију и Црну Гору, и укупни српски етнонационални простор унутар њега, као неразвијену и заосталу, те хаотичну и примитивну периферију, Срби и остали Балканци нису се мирили са намерно хендикепизованим и инфериорним положајем. Одбацивали су империјална посезања за честицама балканског тла која су тумачена на квазилегалистичке и пресудолегитимистичке начине, најчешће као „припитомљавање“ и културализовање, то јест цивилизовање и европеизовање нечега што дивљим и примитивним формама живота не наликује Средњој Европи и Западној Европи, као ни Европи уопште.

*

Први светски рат као крупна историјска појава није научно занемарен нити непроучен, његови главни токови су обилно документовани и у већој или мањој мери познати и фактографски разјашњени. О Првом светском рату постоји огромна, у индивидуалном истраживачком погледу практично непрегледна литература. Оно што, међутим, није доречено тиче се оцене опсега и дубине разумевања тако битног догађаја из европске, балканске, јужнословенске и српске прошлости. Прецизније речено, не ради се само о разумевању Великог рата у време-

ну када се рат одвијао, него и о времену у коме живимо после једновековног континенталног и светског искуства разних мировођења и миротворења, смиривања и мирова, те ратова и ратовања.

Реч је о томе како се Велики рат сагледава данас, на које све начине може бити протумачен, и има ли ичег одиста новог и хеуристички приносног у односу на историографске стандарде и клишее претходних времена? Биће да је после тумачења тумачења и тумачења тумача Великог рата нужно и извесно „кровно“ разумевање разних типова разумевања тог првог светског сукоба. Неопходност метаинтерпретативног напора услеђује после све различитијих чак и екстремно ризичних објашњења греха и кривица изазивача, агресора, окупатора и конфронтираних страна у великоратном сукобу.

Такво разумевање разумевања Великог рата (и осталих мањих и већих европских и неевропских ратова) спада у извесну *херменеуетику рата* која по интерпретативном опсегу надилази војну стратегију, геополитичке визуре, социологију рата, политикологију рата, теорију конфликта, полемологију и сл. Рат је сложена друштвена и антидруштвена појава која захтева комплексан приступ, мултидисциплинарно објашњење и разумевање.⁵

*

Да би се разумела вредност просветитељског и романтичарског, заправо, кантијанског идеала успоставе „вечног мира“ у Европи, потребно је као окосницу уважити савремену дводелну интеграцију Старог континента, епохални додир са трећем Европске уније и Евроазијске уније. Потребно је, наиме, уложити додатни напор разумевања корених сукобних интереса најјачих европских сила у прошлом и овом веку. Јер, у под-

5 Норвешки историчар и теоретичар историографије Кнут Ђелстали, објашњења прошлости класификује као: узрочна, мотивска, функционална, а према ступњу сложености као сложена-неодређена и сложена-одређена. Видети: Ђелстали Кнут, *Прошлост није више што је некад била. Увод у историографију*, глава „Објашњења“, стр. 270-287, Геопоетика, Београд, 2004.

лози савремених политичких и геополитичких разлика и напетости између древних европских страна, налазе се управо дубоке супротности драматично испољене у Великом рату.

Као сукоб примеран за разумевање назначених антагонизама, Велики рат и даље предочава обрасце трајних територијалних и ресурсних интереса великих сила и малих европских нација и држава. Искуства Првог светског рата су од велике важности за све јужнословенске народе и новостворне државе, а посебно за постјугословенску Србију. Да се није десио Велики рат, вероватно не би настала Југославија, а ни Србија не би имала садашњу територијалну величину и ресурсну структуру, као што би српски народ у целини, сасвим сигурно, имао далеко већу бројност него што има данас.

Историјско време је показало да је Србија у два светска рата била узастопна жртва нечовечне изопачености европске империјалне политике. Србија је, наиме, претрпела страховите људске губитке од којих потом никада није успела да се опорави. Сматра се да је у Србији током Првог светског рата погинуло или умрло између 1.000.000 и 1.300.000 људи. Од мобилисаних 700.000 људи погинуло је или умрло више од половине, што чини 370.000 војника. Погинуло је и умрло око 600.000 цивила, што услед разорних ратних дејстава што услед поморних епидемија, болести, велике глади и оштре зиме.⁶

Стотине милиона жртава у светским сукобима на тлу првог континента сведоче о ирационалности која је пречесто тријумфовала над људском разборитошћу. Све-

---

6 О томе како је изгледала опустошена Србија а како изгладнело становништво и заробљеници у другој години Великог рата, видети: Штурценегер Катарина Клара, *Србија у рату 1914-1916. Истинити доживљаји илустровани са 120 ф отографија Швајцаркиње немачког порекла у служби Црвеног крста*, глава „Од Ниша до Крагујевца“, стр. 46-60, „Ретроспективни поглед: велико питање заробљеника“, стр. 84-94, и „У заробљеничким логорима“, стр. 120-140, Прометеј, Нови Сад – Радио телевизија Србије, Београд, Београд –Нови Сад, 2014.

тла мирнодопске Европе често су омрачивале густе таме међусобних сукоба и ратова.

*

Напоследку, потребно је рећи да историјски јубилеји - било да се догађаји славе и обележавају, или се на њих указује и опомиње - могу да послуже и дубљем промишљању прошлости, нарочито са становишта избегавања историјског зла које прети да се понови у садашњости. Први светски рат је била једна таква злоћудна европска збрка која је својим нељудским интензитетом и брзим ширењем испољила све негативне потенцијале „глобализације зла“.

Одговорност за избијање Првог светског рата је предмет дугих расправа на идеолошком, политичком и научном плану. Иако је одговорност и кривица Аустроугарске и Немачке за избијање Великог рата одавно утврђена и уврежена у културном и научном мњењу, с времена на време се обнављају спорења око конкретних форми кривице. Тако се свесно мешају изнађени и конструисани поводи, са скривеним узроцима првог светског сукоба, па се као на првенствени узрок Великог рата указује на Сарајевски атентат и хице Гаврила Принципа. Такве реинтерпретације, на савременој интересној матрици историјске и историографске ревизије, свакако не одговарају документованим фактима и утврђеној истини о прошлости.⁷

Одатле, непрекидно тумачење битних догађаја Првог светског рата, те положаја и улоге Срба и Србије у свим његовим фазама, доприноси разјашњењу еволуције европских и светских односа од почетка прошлог столе-

---

7   Детаљно простудирану и обимно приређену грађу о Младој Босни, Гаврилу Принципу, организацији Црна рука и околностима везаним за Сарајевски атентат, те аустроугарски ултиматум Србији, избијање рата и суђење младобосанцима, видети у: Ковић Милош, *Гаврило Принцип – документи и сећања*, на пример, део „Сарајевски атентат. Изворне стенографске биљешке са главне расправе против Гаврила Принципа и другова, одржане у Сарајеву 1914. године“, стр. 578-801, Прометеј, Радио Телевизија Србије, Београд – Нови Сад, 2014.

ћа све до савременог доба. Са становишта неуравнотеженог односа великих европских сила и малих балканских земаља, у какве су спадале Краљевина Србија и Краљевина Црна Гора научно пропитивање различитих фаза и етапа, као и драматичних догађаја и значајних личности укључених у епохална збивања Великог рата 1914-1918., тиме више је од евокативног и истраживачког значаја.

2.

ОСВРТ НА РАСПАД ИМПЕРИЈА И НАСТАНАК НОВОГ ЕВРОПСКОГ ПОРЕТКА

Русија и Србија у времену Првог светског рата 1914-1918.

1.

Староконтинентална прошлост је дубоко проблематична и спорна, таман онолико колико и замршена пројекција њене хармоничне будућности и заједничке садашњости. Примери повезане политичке и геополитичке, те културне и цивилизацијске судбине мале Србије и велике Русије не указују само на јаке и постојане српско/руске везе, него и на бојазни праћене подозривошћу западних Европљана према европском Истоку и словенском и православном свету уопште. Тачно време и место Европе новог века и миленијума не може се разумети без уважавања еволуције унутрашњих односа и битних елемената њеног прошловековног хронотопа.

Политичка историја Европе заснована је на партикуларним историјама њених етноса, нација и држава, али и скупним историјама вишенационалних и наднаци-

оналних политичких творевина: кнежевина, краљевина, царстава или империја.⁸ Историјска деоница империјалних конфигурација у Европи у двадесетом веку сведочи о знатним експанзивним енергијама које су, истовремено и наизменично, исказивале најснажније европске нације. Европске империје, такође, указују на јаке побуде територијалне, ресурсне, али и етнонационалне интеграције европских народа у крупним деловима и делимичним целинама. Европа се ширила на два начина: унутар себе, кроз превагу и превласт њених империјалних делова, и изван граница Старог континента, путем открића света и колонијалних освајања.⁹

У деветнаестом и двадесетом веку метрополски колонијализам европских империја читавао је планетарне учинке непобитне геоекономске, геополитичке и геокултурне моћи. Европоцентрични империјализам оличавале су економска доминација, политичка хегемонија и културна надмоћ најмањег континента на широким светским просторима. Чак и неуједињена и изнутра немирно ривализована Европа је успевала да дуго и умешно влада глобалним шаром. Али, ни европска колонијална владавина није се одвијала хармонично и без отпора јер се унутаревропска сукобност брзо преносила на ваневропски план. Борба за колоније претварала се у колонијалну прераспodelу и антиколонијалну борбу подјармљених народа. Најзад, европске империје су доживеле антиколонијалне устанке и ратове који су у другој половини двадесетог века окончани деколонизацијом потлачених народа.¹⁰

8 О томе: Минклер Херефрид, *Империје. Логика владавине светом - од Старог Рима до Сједињених Држава*, глава „Шта је Империја“, поглавље „Светска царства и велике државе“, стр. 20-27, Албатрос плус – Службени гласник, Београд, 2009.

9 Као један из мноштва примера европског ширења, видети: Seton Watson Hugh, *Nacije i države. Ispitivanje porijekla nacija i politike nacionalizma*, глава „Европске нације у прекоморским земљама“, поглавље „Експанзија Европе“, стр. 191-193, Globus, Zagreb, 1980.

10 О томе: Ware Carolione, Panikkar K. M., Romein J. M., *Historija čovječanstva. Dvadeseto stoljeće*, svezak šest, knjiga treća, drugi dio, *Preobražaj društva*, глава „Колонијални системи“, стр. 177-181 Napri-

Прошли век се сматра временом опадања и пропадања последњих европских империја. Сумрак њихове моћи и деимперијализовање Европе, почетак пада и слом великих царстава догодио се управо у драматичном времену Првог светског рата. У другој деценији прошлог века са политичке карте Европе једна за другом нестале су Аустроугарска, други Немачки Рајх, Руско Царство и Отоманска Империја. Четири империје преселиле су се у историјску прошлост.

Пропаст европских империја није означила само померање граница и прекрајање држава на драстично измењеној политичкој карти Европе, него и завршетак једне дуге традиције, упадљиви геополитички преображај старог у ново доба. За мале европске народе пропадање и нестанак старих царстава означило је свануће националне слободе, стварну могућност да се историјски проблем властите нације разреши у сопственој националној држави.¹¹ На арогантни империјални национализам великих народа мали народи су одговорили снажним и борбеним националним осећањима.¹²

Српски народ у целини миленијумског бивства на немирном простору Балканског полуострва, био је непрестано у активном односу према великим европским царствима. За Србе у дубљој и скоријој прошлости однос према Византији, Турској, Венецији, Аустрији (ка-

---

jed, Zagreb, 1969. Такође: *Велика шлустрована повијест свијета 1942-1962*, група аутора, том 17, глава „Југоисточна Азија: ослобађање од власти Европљана“, стр. 8005-8048, „Отокар Кершовани“, Ријека, 1979.

- 11 Видети: Јанковић Драгослав, „Српска држава и настајање српске нације“, стр. 45-57, зборник *Постанак и развој српске нације. (Неки методолошко-теоријски проблеми у изучавању постанка и развоја српске нације)*, Народна књига – Марксистички центар Србије, Београд, 1979.
- 12 О томе: Хобсбаум Ерик, *Нације и национализам од 1870. Програм, мит, стварност*, глава „Трансформација национализма 1870-1918“, стр. 115-149, „Филип Вишњић“, Београд, 1996. Такође: Бодрожић Ђуро, *Национална држава*, глава „Национална држава“, стр. 39-60, и „Национализам у Европи – услови настанка“, стр. 88-94, СКЗ - Партедон, Београд, 2008.

сније Аустроугарској), Немачкој и Русији, оцртавао се у егзистенцијалним контурама борбе за опстанак, тежњи преживљавања, те очувања верског и јачања народног, тј. националног идентитета. Нарочита осетљивост у реаговању на месне импулсе и агресивне акције најјачих европских и евроазијских држава уграђена је у слободолубиви и бунтовни српски политички менталитет и карактер.¹³

Слична осетљивост и отпорност према ауторитарним и аутократским потезима владара у Србији, није међутим артикулисана до пожељног новоа широко прихваћеног политичког обрасца понашања у реалном политичком животу. Однос тзв. спољашње слободе, очитоване у независности земље, и унутрашњих политичких слобода и демократског ослобађања, испољеног у модерном идеалу владавине народа, није био био усклађен. У политичком животу је још увек снажно деловало оријентално наслеђе, поданички и рајетински менталитет који је омогућавао деспотску владавину династа.¹⁴

Снажење државе и раст и развој привреде све до 1903. године није у довољној мери пратио уставни и институционални развој демократије у Србији. Модерне политичке вредности и обрасци сучељавали су се са традиционализмом и дефанзивним, тачније речено подређеним спољнополитичким положајем. Одатле је у изградњи националне државе било неопходно сачувати и ојачати народни идентитет заснован на дубокој традицији, али, у исто време бити у довољној мери отворен за медернизацијске процесе који су Србију заплускивали

13 Видети: Јовановић Бојан, *Карактер као судбина. Студије из етнопсихологије*, глава „Срби у кључу националне карактерологије“, стр. 23-51, Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, Краљево, 2002. Од истог аутора, такође: *Пркос и инат. Етнопсихолошке студије*, глава „Лепота пркоса“, стр. 79-99, и „Искушења хибриса“, стр. 133-149, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

14 О томе: Јовановић Бојан, *Пркос и инат*, глава „Удвориштво и удворичко понашање“, стр. 185-209.

са простора европског Запада.¹⁵ Национално и државно снажење Србије догодиће се у периоду од 1903. до 1914. године, што ће резултирати развојем институција и политичке културе парламентарне демократије, и победама над Турском и Бугарском у балканским ратовима 1912. и 1913. године. Непосредна последица кратких али успешно вођених ратова биће побољшани геополитички положај, значајна територијална проширења, демографско увећање и ресурсно обогаћење Србије.¹⁶

2.

Као и у претходним раздобљима и током деветнаестог столећа успостављен је поредак равнотеже међународних односа који је из деценије у деценију мењао карактер, али ипак, изузев жестоких али ипак ограничених међунационалних и међудржавних сукоба, у том столећу није довео до општег европског рата. Ако се као важна тачка тумачења истакне почетак последње четвртине претпрошлог века (1875-1900), управо у том раздобљу нагомилане су супротности и непријатељства између најснажнијих геополитичких блокова моћи у Европи. Европска политика тог времена била је смеша реалистичних и утопичних пројекција, стварних и имагинарних интереса, реалиполитичких захвата, склопљених међудржавних уговора, постигнутих династичких договора о међусобним гаранцијама и савезима, али и неуморне тајне дипломатије и непрестаних, често и бескрупулозних криптополитичких маневара.¹⁷

Понашање и поступци највећих европских земаља у тим

15 Видети: Матић Милан, *О српском политичком обрасцу*, глава „Обележја српске политичке традиције“, стр. 15-107, Службени лист СРЈ – Институт за политичке студије, Београд, 2000.

16 О томе: Радојевић Мира, Димић Љубодраг, *Србија у Великом рату 1914-1918. Кратка историја*, глава „Успон Краљевине Србије“, стр. 22-40, СКЗ – Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2014.

17 О томе: Гринберг Данијел, „Од ‘игре великих сила’ до ‘Версајског мира’“. Условљавања дипломатије и европске политике од 1815. до 1919. године“, стр. 307-315, у *Европска цивилизација*,

деченијама су се разликовали. Енглеска се нашла пред искушењима напуштања политике тзв. сјајне изолације при којој је, и поред упадљивог мешања у унутаревропске послове, настојала на надмоћном имицу светске колонијалне силе. Француска је повређена изгубљеним ратом са Немачком 1871. настојала да надокнади своју континенталну фрустрацију колонијалном експанзијом у Африци и Индокини.¹⁸

Посебан европски пример пружа немачка спољна политика при крају деветнаестог века. Почетку двадесетог века Немачка се приближавала национално и државно уједињена и економски веома оснажена. Бизмаркова ера се завршила растом самоуверености и задовољства положајем и перспективном улогом најснажније земље на европском континенту. Бизмарковска политика Немачке заснивала се на идеји одржања континенталне равнотеже, нарочито према ривалској Француској и опрезној дистанци према Великој Британији. У Бизмарковој „источној политици“ није се уочавала превелика жеља за сукобом са Русијом. Постоје, наиме, значајни докази да се у том типу немачке политике, зазирало од несавладиве и апсорбујуће снаге руског геополитичког чиниоца, па се и сукоб са Русијом за Бизмарковог канцеларског деловања, колико год је било могуће избегавао.¹⁹

Такво увиђавно и зазорно становиште је под растућим притиском војно-индустријског комплекса и све снажнијих и нестрпљивијих немачких војних камарила, пре свих агресивног генералштабног врха и Кајзера Вил-

---

зборник, уредио Мачеј Кожмински, Службени гласник, Београд, 2009.

18 О томе: Гуч Џ. П., *Дипломатска историја модерне Европе 1878-1919*, глава „Двојни савез: Француска усамљена – Русија помаже Француску...“, стр. 131-158, „Агадир: Француска у Мароку“, стр. 387-412, Геца Кон, Београд

19 О коренитој промени и заокрету немачке политике према царској Русији, и поремећеним односима између канцелара Бизмарка и кајзера Вилхелма, видети: Блед Жан-Пол, *Бизмарк*, глава „Од пада до мита“, поглавље „Сукоб“, стр. 266-270, и „Раскид“, стр. 270-280, ННК Интернационал, Београд, 2011.

хелма, убрзо напуштено, да би преобработено у отворену антируску супротност потом изазвало низ катастрофалних последица по европски и светски мир.²⁰

Немачка је у расту свог континенталног утицаја и моћи упорно тражила и успевала да пронађе савезнике. Пре свих то је била суседна Аустроугарска, али се исто тако рачунало и на земље попут Турске, Румуније, Бугарске, Италије, Грчке... Континентална Немачка није од почетка била у сукобу са трансконтиненталном Русијом. О томе сведочи *Тројецарски савез* склопљен 1872. између Немачке, Аустроугарске и Русије, у тежњи одржања непромењеног стања. О томе да је очување равнотеже и *status qua*, при испољеним територијалним апетитима неоствариво недуго потом посведочиће Руско-Турски рат вођен 1877/8. године. Немачка није успевала, а можда није ни желела, да одржи подједнако добре односе са Русијом и Аустроугарском монархијом. То што се Русија у склопу њених најдубљих интереса поставила у дипломатски положај моћне заштитнице балканских православних Словена није одговарало експанзионистичким амбицијама Аустроугарске. У све видљивијем сучељавању аустроугарских и руских интереса на Полуострву Немачка се без већих двоумљења определила за далеко кооперативнију и по стратешким циљевима далеко сроднију политику Беча.²¹

Тиме је у највећој мери угрожена каква-таква равнотежа која је грађена на основу руско/европских подела интересних сфера на Балканском полуострву. У новом самеравању снага Западу - оличеном у Аустроугарској са Немачком у неизбежној позадини - припао је у надлежност и управу тзв. западни део Балкана у који је, према

20 Видети: Шулек Владимир, *Дипломатска историја централних сила 1882-1915.*, глава „Од одласка Бисмаркова до аустро-руског споразума, март 1890 - мај 1897“, стр. 99-100, Тискара Јуриша и Седмак, Загреб, 1938.

21 О томе: Митровић Андреј, *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустроугарске и Немачке, 1908-1918*, глава „Немачка стоји иза Монархије као њен савезник и пријатељ“, стр. 48-58, НОЛИТ, Београд, 1981.

тадашњим мерилима утицаја и моћи, спадала и Краљевина Србија под неомиљеном династијом Обреновића.²²

3.

После Берлинског конгреса одржаног 1878. године, Аустроугарска је за кратко време успела да оствари пуну инструменталну и контролну моћ над обреновићевском Србијом. Потчињавање Србије се догодило квазиправним путем, криомичним склапањем тзв. Тајне конвенције 1881. године. Охолим актом према сопственом народу, а према иностраном чиниоцу снисходљивим, поданичким и заплотњачким чином владара Милана Обреновића, и њему лојалног али веома контраверзног министра иностраних дела Чедомиља Мијатовића, Србија је скоро у потпуности подвлашћена Аустроугарској. Одицањем од самосталне спољне политике и одустајањем од солидарности са деловима сопственог народа преко Дрине, Саве и Дунава, Србија се заправо малодушно предала аустроугарским привредним, војним и геополитичким интересима на јужнословенском и српском простору.²³

Нешто пре тога западне силе су брзо и успешно осујетиле руски заштитнички покушај стварања Велике

22 Видети: Попов Чедомир, „Немирне године и везивање за Аустроугарску“, стр. 50-95, *Историја српског народа. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878-1918*, шеста књига, први том, Српска књижевна задруга, Београд, 1983. На истом месту: Ђорђевић Димитрије, глава „У сенци Аустро-Угарске“, стр. 95-135.

23 О озлоглашеној Тајној конвенцији склопљеној између Карљевине Србије и Хабсбуршке монархије 1881. године, видети: Ђоровић Владимир, *Историја Срба*, део „Ново доба“, глава „Аустроугарска превласт“, нарочито стр. 658-659, БИГЗ, Београд, 1993. Са више интерпретативне увиђавности и обзира према неомиљеном краљу Милану Обреновићу и потезима директног политичког и економског везивања Србије за Кунд К монархију, пише: Марковић Г. Слободан, *Гроф Чедомиљ Мијатовић. Викторијанац међу Србима*, глава „У Пироћанчевој влади као министар иностраних дела – Склапање Тајне конвенције“, стр. 88-98, Правни факултет Универзитета у Београду – Досије, Београд, 2006.

Бугарске у Сан Стефану.²⁴ Различито мотивисани европски западњаци су били против било каквог трајнијег руског присуства а поготову учвршћења војне надмоћи на Балкану и стационирања ратних и трговачких пловила руске флоте у Средоземном мору. Пошто се Турска после Берлинског конгреса коначно повукла из Босне, настало је надметање за заузимање што бољих позиција и турску наклоност на преосталом простору. Надметање се није интензивирало само због стратешки важне контроле Босфора и Дарданела, него и балканског дела трасе будуће Багдадске железнице на коју је отворено и далекосежно рачунала Немачка.

У погледу међусобних односа и стратешких интереса Аустроугарске и Немачке на размеђу векова испољавала се и извесна балканска амбиваленција. Док је за Беч и Пешту Балкан био простор непосредног територијалног ширења, за Берлин је тај простор отпрва означавао најкраћу саобраћајницу ка предњој Азији и даље ка оријенталном Истоку. Ипак, сапостојање немачко и аустроугарских интереса на истом балканском простору није било сукобно нити непомирљиво јер их је зближавао и уједињавао исти циљ – што енергичније и што трајније сузбијање Русије.

С друге стране и супротно таквој политици, Русија је по сваку цену настојала да се устали у црноморској Бугарској која је била њој најближа земља на балканском Истоку. Руска и аустројско-немачка „борба за душу“ Срба и Бугара није се, међутим, одвијала само на неуралгичном балканском плану, него и у ширим оквирима помаљања одиста другачијег и новог европског поретка.

---

24 Ђоровић Владимир, *Историја Југославије*, глава „Пут на Берлински конгрес“, поглавље „Светостефански уговор“, стр. 529, (репринт првог издања 1. јануара 1933), Просвета, Београд, 1989. Такође: Екмечић Милорад, *Стварање Југославије 1790-1918.*, друга књига, глава „Српски национални ратови, 1876-1878.“, посебно стр. 319-321, БИГЗ, Београд, 1989.

4.

Ма колико били неупоредиви, и Срби и Руси су у осетној мери оптерећени географијом, заправо кључним својствима просторног положаја народа и величинном територије на којој обитавају. У руском случају реч је о упадљивом својству најпространије земље са највећом државном територијом на свету, чије размере се очитују временским зонама и максималним трансконтиненталним пружањем.²⁵

Несагледива огромност простора, непроходност и тешко преваљиве саобраћајне раздаљине, уз неисцрпан ресурсни потенцијал, наталожиле су у руској колективној свести амбивалентне осећаје. Док је, с једне стране, испољавана одговорна брига одржања територијалне компактности и кохезије велике државе, с дуге стране је спорадично очитована неопрезност, уз зачуђујућу немарност при губицима значајних делова државне територије. Када нека одиста велика земља против сопствене воље изгуби или се својевољно лиши неког дела своје територије, губитак није за чуђење само уколико је тај део незнатан, неважан, или пак предмет неодбрањивог отимања.

Руски геополитиколог и политичар Сергеј Бабурин је просторне дилеме и територијалне приоритете Русије исказао на следећи начин: „Да би смо избегли упрошћавање, а признајући географски детерминизам социјалних појава, мора се приметити да су руској држави пространи територијални предели увек постављали пред народом и државном влашћу два питања: како очувати јединство земље и како обезбедити ефикасност вршења државне власти на тако великој територији?“²⁶

25 Видети: Кључевски В. О. *Историја Русије*, део „Природа источноевропске равнице“, главе „Површина“, стр. 5-7, „Клима“, стр. 7-8, „Земљиште“, 8-12, Службени лист СРЈ, Београд – ЦИД, Подгорица, 1997.

26 Видети: Сергеј Бабурин, *Свет империја. Територија државе и светски поредак*, глава „Појам територије“, стр. 17, Пресинг, Београд, 2009.

Историја не само два протекла него и више претходних векова указује да је Русија губила и задобијала просторе који у укупној територијалној маси државе нису угрожавали њен опстанак, али би у било ком другом случају неке чак и велике европске земље били катастрофални и исходили њеним нестанком. То се није догађало са Русијом јер је огромност њене територије омогућавала такве врсте привремених стратегијских одрицања и повлачења која су нападаче на развученим походним линијама доводили до замора и посустајања, прекида продора и слома.²⁷ У историјском погледу, као стални копнени ресурс и повремено војиште, Русија је била и остала одиста изазовно али и опасно јединствена.

Русија је до своје садашње величине дошла вишевековним ширењем, пионирским открићима и нарочитом врстом копнене експанзије. Колонизовање Сибира, Средње Азије и Далеког Истока, свакако се разликује од западне колонизације других континената.²⁸ Ширење Русије на азијским просторима довршено је у деветнаестом веку, чиме је уједно синтетизована и кристалисана њена двострука евроазијска континентална природа.²⁹

---

27 Поменути историјску схему речито представља више пута поновљени историјски редослед: напад на Русију > руско повлачење > консолидација одбране Русије > успешан руски противнапад > победа Русије над агресором. Најизразитији офанзивни и дефанзивни актери таквог походног редоследа су Наполеон и Суворов, те Хитлер и Стаљин.

28 Видети: Радић Стјепан, *Модерна колонизација и Славени*, глава „Подручје славенске колонизације“, поглавље „Руска колонизација у сјеверној и средњој Азији“, стр. 260-278, Матица Хрватска, Загреб, 1904.

29 О томе: Данилевски Николај, *Русија и Европа*, глава „Да ли је Русија Европа?“, поглавље „Шта је Европа – Вештачка подела на континенте“, стр. 80-87, Службени лист СРЈ – Досије, Београд, 1996. Затим: Дугин Александар, *Мистерије Евроазије*, глава „Евроазијско несвесно“, стр. 29-43, Логос, Београд, 2008. Такође: Кнежевић Милош, „Европа према Азији – Евроазија. Прилог могућем разумевању Евроазије и евроазијства“, стр. 15-69, зборник, приредили Миломир Степић, Живојин Ђурић, Институт за политичке студије, Београд, 2013.

Западни Европљани су често превиђали и злонамерно тумачили двоконтинентални карактер Русије, не либећи се чак да јој негирају европску припадност и карактер. И поред тога, знатно већу пажњу Русија је поклањала својим западним него источним границама, посебно оном делу државног протезања које се дотицало и спајало са Источном и Средњом Европом. Најтежи и најпогубнији ратови које Русија водила у деветнаестом и двадесетом веку вођени су управо у европском делу сопствене земље и у Европи Запада а не у Евроазији.

Улога и смисао велике руске државе у очима западних Европљана варирали су од реалполитичког подразумевања њеног европског карактера, до диксриминације и „избацивања“ из заједнице европских народа. Без обзира на све, Русија је била и остала конститутивни део укупног европског поретка, час као пасивни час као активни чинилац унутарконтиненталних односа.

Руски интелектуалци и политичари су се у претходна два века подвајали у источне, славонофилске, тј. евроазијске и прозападне атлантистичке смерове. Европа на Западу је доживљавана час као узвишени идеал коме је потребно стремити, час као мрски непријатељ коме се свим силама ваља супротставити.³⁰ У односу према другим европским силама Русија се у пуној мери исказивала као европски и евроазијски Исток, посебно заинтересован за она подручја која су најближа њеним западним и југозападним границама. У та подручја су пре свих спадали Средња Европа и нарочито Балкан.³¹

Балканско полуострво је било од општег интереса за Русију из више посебних разлога. Смисао догађаја у двадесетом веку и савремена међународна ситуација те-

30 О томе: Кантор Владимир, *Русија је европска земља. Мукобран пут ка цивилизацији*, глава „Западњаштво проблем ‘руског пута’“, стр. 11-42, XX век – књижара Круг, Београд, 2001.

31 Видети: Степић Миломир, „Србија у евроазијској и неоевроазијској концепцији – упоредна геополитичка анализа“, стр. 23-51, зборник *Русија и Балкан – питања безбедности и сарадње*, приредио Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

шко да могу да се разумеју без уважавања дијалектике руске западне и балканске политике, као и западне „источне политике“, не само према Србији (и Југославији) него, пре свих и свега, према Русима и Русији.³² Уз то, потребно је потсетити се да је руски геополитички интерес пласиран на Балкану био детерминисан руском средоземном агендом и фамозним „изласком на топла мора“. Руска спољна политика је дуго била опседнута превладавањем затворене скучености Црног мора, освајањем Константинопоља и успостављањем неометаног проласка своје црноморске флоте кроз Босфор и Дарданеле. Константинопољ (Цариград или Истамбул), није доживљаван само као географска, тј. маритимна пожељност и таласократски геополитички циљ, него и као митско и сакрално место снажења православља и словенског византизма.³³

Имајући у виду примарне циљеве Русије чини се логичним њено преферирање односа са Турском и Бугарском, земљама које су по положају и раздаљинама биле најближе црноморским и промедитеранским трајекторијама. Одатле је схватљивија и српска узнемиреност и увређеност другачијим скалирањем балканских приоритета Петрограда, свакако другачијих од оних које је очекивао Београд. Још од 1878. године па све до почетка Првог светског рата Бугарска је била у жижи руске миленичке пажње, много више од Србије.³⁴ Тек после уклањања последњег владара из омрзнуте лозе Обреновића и драстичног преокрета српске спољне политике од маја 1903., те низа бугарских изневеравања и савезничког и

---

32 О томе: Лонгворт Филип, *Стварње Источне Европе. Од преисторије до посткомунизма*, глава „Доба просвећености и романтизма (1770-1848)“, стр. 212-249, и „Кривудава пут до Сарајева (1848-1914)“, стр. 171-212, Клио, Београд, 2002.

33 Пример таласократске и неоромејске носталгије са словенофилног становишта пружа историозофско дело Николаја Фјодорова, *Туза за Константинопољем*, (наслов издавача), Логос - Ант, Београд, 1997.

34 Видети: Тодоров Коста, *Политичка историја савремене Бугарске*, глава „Влада доктора К. Стоилова и измирење са Русијом“, стр. 134-142, Београд, 1938. (без ознаке издавача)

ратног приклањања Централним силама, Русија ће најзад променити став према Бугарској и Србији, али доцкан. Тиме се показало као узалудно оно у шта су дуго веровали неки руски дипломати да је за Русију важнија привржена „Велика Бугарска“ од било које друге балканске земље, па и Србије. Напослетку се показало: нити је остварена Велика Бугарска; нити је Бугарска у реалним димензијама европских односа била лојална Русији (јер је у два најзначајнија наврата прешла у немачки и аустроугарски ратни табор); нити су остварени најважнији руски геополитички циљеви контроле мореуза. Руска Империја је потом нестала у револуционарном вихору, а да није успела да се докопа Медитерана.

5.

Мада је картографски упадљиво, није згорег потсетити да се Србија физички не граничи са Русијом иако је унутар европског простора руских интереса. Србија није ни близу руске границе, ни на ободу руске државе, нити у „блиском суседству“ Русије. Србија је на знатној југозападној просторној раздаљини од Русије. Па ипак, иако је по положају и месту на политичкој карти Европе и Балкана удаљена и одвојена од Русије, балканска Србија је на несвакидашњи и необичан начин блиска Русији; много ближа од стварне физичке раздаљине и других народа и земаља које су одиста (пре)близу Русије. Процена близине и удаљености неких европских земаља од Русије уобичајила се и као мерило вредновања предности и мана њиховог просторног положаја, највише у погледу слободних опција али и изнудица стратешког приклањања, те даљих перспектива самоодржања и сигурности живота.

Неподударане географски одмакнутог и посредованог положаја и традиционалне природе међудржавних и међунационалних односа Србије и Русије, није увек доносило попуштање напетости и мир у балканском региону Старог континента. Блискост и зближавање Србије и

Русије изазивало је и бројна подозрења и супротстављања међу кључним актерима европске политике на Западу, у Средњој и Централној Европи. Кључни репрезенти западноевропске моћи, нарочито из немачких и британских кругова углавном су са антипатијама гледали на сваки знак појачане српско-руске сарадње и зближавања.

Временом је изграђен историографски и геополитички стереотип да су Срби „мали Руси“ на Балкану, и да то њихово сродничко својство Русија у свакој погодной историјској прилици настоји да искористи и злоупотреби. И међу Србима и међу Русима било је, додуше, раширено схватање о великој међусобној сличности, сродности и блискости.³⁵

Предочени доктринарни стереотип српско-руске сличности, сродности по пореклу и истоветности културног, религијског и ширег националног идентитета, у заостреним историјским ситуацијама на Западу је инструментализован до крајње негативног пропагандног клишеа који се огледао у повезаности србофобије са русофобијом.³⁶ У том политичком клишеу је истицано српско (читај руско!) конгенитално антизападњаштво, антикатолицизам и германофобија. У закључцима упутстава те врсте и таквог стила садржана је перцепција Србије као штићеника и „продужене руке“ руских интереса на Балкану, па је сходно томе препоручивано и одговарајуће антисрпско и антируско опхођење.

С друге стране, политичка историја у једном, додуше мањем броју епизода указује да односи Србије и Русије нису увек обликовани у складу са општим и крајњим историјским интересима обе земље и народа. Покаткад су српско-руски односи бивали погоршани, као изнуђени

35 Видети, на пример: Горки Максим, „Срби су исто толико Руси колико и ми“, (писмо из Врњачке Бање), хрестоматија, *Србија. Српски народ, српска земља, српска духовност у делима страних аутора*, приредили Ратомир Рале Дамјановић, Ново Томић, Сања Ћосић, БМГ, Београд, 1994.

36 О римоцентричном антивизантизму и антиправославној славофобији, видети: Екмечић Милорад, *Србофобија и антисемитизам*, Бели Анђео, Шабац, 2000, стр. 3-32.

результат вештих западних геополитичких комбинација. Мала Србија је склањана у страну, одвајана од Русије или злонамерно гурана у скобе са великом Русијом.

Ипак, српско-руско историјско блискост је лако уочљива вишевековна константа коју је тешко променити накнадним идеолошким разлозима или поништити тобоже новим открићима неподударних интереса и поремећених односа. Историјски близак и присан однос Србије и Русије не указује, међутим, толико на сличности у просторном положају, светској улози и квантитативним геополитичким аспектима једне омање балканске земље каква је Србија, и Русије као најпространије и ресурсно најпотентније државе на свету. Поређење мале Србије и велике Русије је у том погледу више него неумесно. Дубље од тога, у пажљивом пропитивању српско-руских релација у прави план доспевају структурна пријемчивост и силе геополитичког привлачења великог и малог. Србија се у физичком домену, свакако, скоро ниучему не може поредити са Русијом, а опет пажњи не може промаћи чињеница да, макар и у назнакама, неке судбинске сличности заиста постоје и делују.

Одатле је потребно пропитивати и друге могуће компаративне и аналошке чиниоце, првенствено из домена историјског порекла народа, сродности етницитета, развоја националности, православља и православне црквености, типа културе, духовности и менталитета.³⁷ Ти, често занемаривани аспекти конвенционалних политичких и геополитичких односа, не само да нису споредни и безначајни него су од пресудне важности за дубље и боље разумевање српско-руске емпатије и симпатије, те сила атракције и, најзад, политичког и војног савезништва у вазда емотивном примеру историјских односа Србије и Русије.

37 Имајући виду несумњиве сличности у тим доменима, у прави план доспевају неки од савремених политиколошких и геополитичких приступа, попут: *геополитике етницитета, националне геополитике, геополитике идентитета, геополитике емоција, геополитике пријатељства, религијске геополитике, сакралне геополитике*, итд.

6.

Европоцентрична становишта о маргиналном геоекономском и геополитичком карактеру Срба и српског простора, упорно пласирана из Беча, Пеште и Берлина, била су нескривено супротна српским и руским тумачењима природе Источног питања која су у аргументационом средишту заступала све јасније интересе српског народа, али и Русије као велике и значајне европске земље.³⁸ Управо током тридесетак година које су претходиле избијању Великог рата (1878-1914) доћи ће до завршног обликовања и учвршћења националне и државне свести у српском народу.³⁹

Ниједно од два окупаторска царства Србима и Јужним Словенима није хтело да добровољно приушти политичко ослобођење у изразу њихове сопствене политичке воље, а када се најзад оно и догодило збило се изнуђено, супротно фундаменталним империјалним тежњама Аустроугарске и Турске. Ниједна од тих империја - свака из сопствених политичких разлога и стратешких интереса - није дозвољавала ослобађење Срба и других Јужних Словена, бар не пре него што су Срби борбом успели да задобију неопходне националне слободе а потом и државну самосталност. Обновљена српска држава

---

38 О томе: Кнежевић Милош, „Српски народ пре и после Југославије. Српско питање у ретроспективи и перспективи“, стр. 9-59, глава „Топика и топологија српског питања“, поглавље „Српско питање је источно и југоисточно питање“, стр. 26-28, зборник *Српско питање на Балкану*, уредио Момчило Суботић, Институт за политичке студије, Београд, септембар 2013.

39 Видети: Ћирковић Сима, *Срби међу европским народима*, глава „За националну државу и против ње“, стр. 208-255, посебно поглавља „Владајућа нација“, стр. 215-221, и „Мањинска народност“, стр. 221-226, *Equilibrium*, Београд, 2004. Такође: Базић Јован, *Српско питање. Политичке концепције решавања српског националног питања*, поглавље „Основни чиниоци конституисања српске нације“, стр. 23-33, Службени лист СЦГ – Институт за политичке студије, Београд, 2003.

је била плод сазревања српске народносне и државотворне свести.⁴⁰

У Турској и против Турске, еманципација се догађала од почетка до пред крај деветнаестог века, путем мукотрпне еволуције од пашалучког и вазалског кнежевинског, преко аутономног и протектираног статуса, до пуне и међународноправно гарантоване независности Србије.⁴¹

Турска у тој епохи није малаксала и опала до неолучности само пред налетом српске државотворне енергије него и услед све већих притисака и амбиција Аустроугарске да је, уз одобрење великих сила, једноставно замени на Балкану. Аустроугарска не само да није хтела било какву посебну јужнословенску државу у свом суседству него није искрено желела ни успоставу тријализма који би германско-угарском државном склопу на додао и трећу чешко-словачку, а можда и четврту јужнословенску државну компоненту.⁴²

Осећајући опасност попут Немачке, да је Русија као највећа словенска земља у претећој позадини њених експанзионистичких планова, Аустроугарска је тежила утишавању иоле чујнијег словенског гласа у католичкој „хармонији“ властитог империјалног устројства. Себична неувидљивост према „аустроугарским Словенима“, напослетку се осветила Аустроугарској монархији. Западни

40 О томе: Митровић Д. Јеремија, *Народносна свест у Срба*, глава „Јачање српске народносне свести“, стр. 27-61, и „Како се ширила и потврђивала српска народносна свест“, стр. 61-99, Народна књига, Београд, 1989.

41 О томе: Јевтић Драгош, Поповић Драгољуб, *Правна историја југословенских народа*, глава „Србија од 1804. до 1914. године“, посебно поглавља „Државноправни развој Србије од 1870. до 1903. године“, стр. 141-178. и „Основне карактеристике развојка српске државе у периоду 1903-1914. година“, стр. 178-186, Издавачка кућа „Драганић“, Београд, 1996.

42 Видети: Екмечић Милорад, „Јужни Словени под хабсбурговцима (1903-1914)“, стр. 352-365, *Историја Југославије*, Иван Божић, Сима Ћирковић, Милорад Екмечић, Владимир Дедијер, Просвета, Београд, 1972.

и Јужни Словени направили су своје националне државе на развалинама мултинационалне Аустроугарске.⁴³

Разлагање средњеевропске и балканске Аустроугарске имало је своје дубоке разлоге. Док су српске тежње биле у домену укидања окупације и деколонизовања, те националне еманципације, модернизације и државне изградње, дотле је Аустроугарска своје балканске планове темељила на колонијалној експанзији, економској доминацији и империјалној хегемонији. Док је Србија желела да потисне архаичну и оријенталну Турску са свог етнонационалног простора, Аустрија је настојала да замени турску владавину сопственом бирократијом и администрацијом на преузетим подручјима и да, при том, колико више може, умањи и напоследку анулира сваки српски утицај супротног смера.

Разлике у историјским перспективама Србије и њеног аустроугарског супарника биле су одиста превелике, чак и на краћи рок неиздржљиве. Историчари Љубодраг Димић и Мира Радојевић су приметили: „Страхујући од могућег утицаја Србије на њих (мисли се на Србе, примедба М.К.) и слабо скриване тежње да окупља ‘расуто српство’, Аустроугарска је отпочела са прављењем планова за уништење српске државе и компромитовање политике југословенског покрета. У њиховој основи била је процена да је после губитка хегемоније у Немачкој и Италији, решавање питања Балкана постало од животног значаја за Монархију. Истискивање са простора Централне Европе остављало је Хабсбуршкој монархији једину могућност да се на Балкану оствари као велика сила. Управо то је чинило природним непријатељем Србије.“⁴⁴ Одиста, од 1903. до 1914. антагонизоване Србија и Аустроугарска су, у ствари, били још само накратко незарађени непријатељи које је све више раздвајала нетр-

43 О томе: Taylor A. J. P., *Habsburška monarhija 1809-1918*, глава „Epilog: narodi bez dinastije“, str. 313-325, Znanje, Zagreb, 1990.

44 О томе: Радојевић Мира, Димић Љубодраг, *Србија у Великом рату 1914-1918. Кратка историја*, глава „Виновници рата и Краљевина Србија“, стр. 50, СКЗ – Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2014.

пељивост и мржња.⁴⁵ Већи део политичке и, нарочито, ратоборне војне елите Аустроугарске желео је потпуно уништење Србије као политичке заједнице и државе српског народа.⁴⁶

У Аустроугарској је јужнословенско ослобођење изостајало практично све до њеног неславног империјалног краха новембра 1918. године. Степенуваном интензитетом геополитичког противљења, Србију је најснажније оспаравала и осујећивала Аустроугарска која је, у ствари, од Берлинског конгреса 1878. до почетка Првог светског рата била непрекидно наругушени геополитички антагониста Србији. Исто тако, не сме се сметнути са ума ни прозелитска политика Ватикана противна јужнословенском уједињењу.⁴⁷ У мањој мери се као противник јужнословенског ослобођења испољавала већ темељно пољуљана и ослабљена Турска, док је балканска улога и политика Русије била сасвим другачија, заправо супротна: Русија је помагала Србију!

45 Видети: Казимировић Васа, *Србија и Југославија 1914-1945*, књига прва, глава „Ратни планови Аустрије против Србије“, стр. 38-48, и „Јужни Словени у рату против Србије“, поглавља „Ратовање Хрвата и Муслимана у Србији“, стр. 61-80, и „Сејачи мржње према Србији“, стр. 80-95, Призма, Крагујевац - Центар филм, Београд, Крагујевац, 1995.

46 О расправама о судбини војно поражене и окупиране Србије и Срба, која се водила између тзв. анексиониста и њихових неистомишљеника у Аустрији и Угарској, као и у Немачкој, од 1915. до 1918. године, видети подробну анализу: Митровић Андреј, *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустроугарске и Немачке, 1908-1918*, део „Немоћ 1916-1918“, нарочито глава „Сукоб око плена (децембар 1915 – јул 1916)“, стр. 303-339, НОЛИТ, Београд, 1981.

47 О томе: Живојиновић Драгољуб, Ватикан, *Србија и стварање југословенске државе 1914-1920.*, глава „Ватикан, католичка хијерархија хабзбуршких земаља и јулска криза 1914. године“, стр. 35-53, и „Католичко питање и југословенско уједињење (1914-1917)“, стр. 91-111, Службени лист СРЈ, Београд, 1995. Такође: Риз Ани Лакроа, *Ватикан, Европа и Рајх од Првог светског рата до Хладног рата*, глава „Антијугословенска алијанса са Италијом и њеним сателитима: Мађарском, Аустријом и Румунијом“, стр- 125-126, Службени гласник, Београд, 2006.

7.

И западна и источна европска политика у прошлом и претпрошлом веку водиле су се у ослонцу на успоста-вљање и развргавање међудржавних савеза. Недовољна појединачна привредна и војна моћ нагонила је чак и највеће државе са европске сцене на допуњавање недо-статка хегемонијалне снаге, разноврсним помоћним са-везима и савезницима. Синергична димензија понаособ супротстављених алијанси пада у очи управо у времену пре избијања Првог светског рата. У три декаде које су претходиле великом сукобу као на филму промицали су сусрети, окупљања и разилажења, савези и савезници, стицање поверења и разочарања због партнерске нело-јалности и промене савезничке стране. Доказе верности пратила су олака изневеравања, велике наде и још већа очајања због ускраћених развојних перспектива и поли-тичког и економског безизлаза. На велике осцилације у груписању ривалских и кооперативних страна најречити-је указује време после Берлинског конгреса 1878. године, све до кобног лета 1914. године када је почео Велики рат.

Тројецарски споразум је привремено напуштен, да би га 1879. године заменио *Двојни савез*, то јест тајни споразум Немачке и Аустроугарске о међусобној помоћи и одбрани, пре свега од могућег напада Русије. Последње настојање бизмарковске политике условне континентал-не равнотеже било је обнављање *Тројецарског споразума* 1881., али и тај покушај су убрзо прегазиле промењене околности. Француском политиком на северу Африке не-задовољна Италија се 1882. придружила двојном савезу Немачке и Аустроугарске. Тако је настао, како ће се ка-сније показати, снажни и далекосежно значајни *Тројни савез*.

Крхке и неизвесне прилике на Балкану навеле су царску Русију 1887. године на покушај да путем *Уговора о реосигурању* колико-толико уравнотежи и усагласи од-носе са кључним геополитичким чиниоцима Централне

Европе. Одредбе су се односиле на неутрални став Русије у случају да Немачка буде нападнута од Француске и обрнуто: на неутралност Немачке уколико би дошло до аустроугарског напада на Русију. У сваком случају, овај уговор је био колико несаобразан стварним намерама обухваћених држава, толико реалним приликама које су водиле Европу у сасвим другом коалиционом и ратном правцу. Управо то се и десило закључивањем *Француско-Руског савеза* 1894. године који је, само на изглед, био уперен против британске колонијалне доминације на светским морима у Африци и у Азији, а заправо био усмерен на ограничење и сузбијање све изразитије немачке опасности по одржање европске равнотеже снага. Немачка је, наиме, својим милитаризмом и експанзионизмом постајала све изразитији актер ремећења равнотеже односа снага у Европи и свету.

На прелому векова немачко хлађење односа према Великој Британији пратило је погоршање односа Француске према Немачкој. На основу отклањања неспоразума на колонијалним подручјима у Африци и Азији између Француске и Велике Британије је 1904. године склопљена *Срдачна Антанта*. Иако је била потписница *Тројног споразума* Италија је нешто раније (1902) склопила тајни пакт са Француском. Мароканска криза 1905. године, уз немачко уплитање у напоре Француске да успостави протекторат тој земљи, убрзала је прегруписивање великих европских сила. Изгубљени рат Русије против Јапана 1905. довео је до потребе прецизирања и реорганизовања руских и британских интереса и сфера утицаја у Азији, па је 1907. склопљен *Енглеско-Руски пакт*. Недуго потом, у савез две државе ушла је и трећа чиме је настала *Тројна Антанта* коју су сачињавале Велика Британија, Француска и Русија. Комплетирањем и учвршћењем другог великог и јаког савеза у првој деценији двадесетог века слика антагонизованих европских блокова моћи постала је потпуно јасна. Велики сукоб у Европи могао је да почне сваки час, што се и догодило!

8.

Дубљи узроци Првог светског рата, садржани су, заправо у раздобљу бременитом супротностима и сукобима између држава и нација у Европи деветнаестог и почетком двадесетог века.⁴⁸ Реч је о завршници дугог времена које је, покривајући преко сто година, сезало од велике Француске револуције 1789. године, преко Наполеонових ратова окончаних 1815., све до почетка Великог рата 1914. године. Дужину једног века историчари не одређују само децимално као столеће него и применом других мерила којим омеђују епоху. Одатле, у очима историчара столеће може бити и краће и дуже од његове стогодишње хроничке димензије. Велики рат, који је избио и протекао у другој деценији двадесетог века, често се узима као пресудна демаркација епоха. У том смислу, епоха претходног века је дубоко зашла у следеће столеће, као што се „скраћени“ двадесети век, мо мишљењу британског историчара Ерика Хобсбаума, завршио и пре дословног календарског истека.⁴⁹

У предоченом неподударању дужине столећа и трајања историјске епохе у њеном конзистентном одређењу, као симболичко значајно место почетка и завршетка прошлог века, указује се јужнословенско Сарајево. Временски лук двадесетог века почео је акцијом Младобосанаца

---

48 О томе историчар Андреј Митровић пише: „Када је реч о одлуци вођства двеју царевина да повуку најрискантнији потез, историјска истраживања откривају да је она била резултат деловања више узрока, ширих и дубљих него што је то Сарајевски атентат, узрока који су се образовали током низа година, имали своја изворишта у посебним потребама, проблемима и интересима ових двеју сила и били без икакве суштинске везе са Србијом.“ Митровић Андреј, *Србија у Првом светском рату*, глава „Јули 1914“, поглавље „Узроци“, стр. 36, Београд, Стубови културе, 1984.

49 Видети: Хобсбаум Ерик, *Доба екстрема. Историја кратког Двадесетог века 1914-1991*, „Предговор. Век: поглед из птичје перспективе“, стр. 9-20, и „Према миленијуму“, стр. 419-439, Дрета, Београд, 2002.

и Принциповим пуцњима 28. јуна 1914. на обали Миљацке, да би се на истом месту у хаотичним сецесионим сукобима завршио 1992. године.⁵⁰

Пре тога, у дугом деветнаестом столећу одвијало се по Стари континент и свет неколико значајних процеса. Уколико се узму у обзир унутрашњи и спољашњи аспекти европског привредног раста, запажа се да су јачање индустрије и трговине били праћени освајањима ваневропских ресурсних простора и увећењем појединчаних економских моћи. Континент је постојао тесан за пуни развој економских потенцијала па је Европа ушла у епоху интензивног колонијалног ширења. Велике и мале европске земље, попут Велике Британије, Француске, Холандије, Белгије, Италије, Немачке, Русије, освајале су, делиле и расподељивале колоније на другим континентима.

У деветнаестом веку је, заправо, развијен светски систем метрополског капитализма, тј. колонијализма на европоцентричној основи. Систем међународних односа је имао првенствено морски, прекоморски и океански карактер, а најизразитије су га читовале Велика Британија и Француска. Европске земље попут Русије, Аустроугарске и Немачке пре и после уједињења, нису толико испољавале маритимни и меркантилни колонијализам диљем земаљског шара, колико европске и евроазијске, континенталне телурукратске пориве политичких и војних елита.

О томе утицајни руски геополитичар Александар Дугин пише: „Рововски рат Енглеске са континенталним државама - Аустро-Угарском империјом, Немачком и Русијом - представљао је геополитички садржај 18. и 19. века (+ прва половина 20. века), а од средине нашег столећа

50 О Гаврилу Принципу и Младој Босни, видети: Парезанин Ратко, *Гаврило Принцип у Београду, Млада Босна и Први светски рат*, глава „Видовдан 1914“, стр. 139-145, Catena Mundi, Београд, 2013. О Младој Босни, такође: Гађиновић Радослав, *Млада Босна*, глава „Корени настанка покрета Млада Босна“, стр. 199-215, и „Карактер Младе Босне“, стр. 215-225, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2014.

главни браник таласократије постају САД. У хладном рату 1946-1991. године вечита геополитичка двојност достиже крајње размере: таласократија се поистовећује са САД, а телурократија са СССР...⁵¹

Основни просторни положај и могућности телурократских сила Европе и Евроазије, који је у складу са својим категоријалним апаратом и историјским светоназором скицирао Дугин, у овом и прошлом веку није суштински промењен. Ипак, у времену пре избијања и током одвијања Великог рата, претежне оријентације на копнена распрострања немачког и руског чиниоца била су различите. Док је царска Русија у унутрашњем трансконтиненталном ширењу била заокупљена самоодржањем одиста огромне државе, дотле је Немачка својим све снажнијим индустријским потенцијалима брзо прерастала територијални оквир у коме се налазила. Док се Русија, релационо узевши, примицала Европи Центра и Европи Запада, дотле је Немачка из Центра континента желела да се прошири на остатак Европе али не само на европски него и на неевропски, тј. азијски Исток, далеко преко западних и југозападних руских граница. Немачки циљ је био обезбеђење бољег положаја на ширем простору у новом европском поретку моћи.⁵²

---

51 На истом месту Дугин наставља: „У овом случају може се говорити о остваривању у пракси два типа ‘редукционизма’: едкономски редукционизам се свео на сучељавање Смитових и Маркових идеја, а геополитички на – на поделу сектора планете на зоне под контролом таласократије (Нова Картагина, САД) и телурократије (Нови Рим, СССР). Геополитичко виђење историје представља модел развоја планетарне двојности крајњих размера. Копно и Море проширују своју исконску сучељеност на читав свет.“ Дугин Александар, *Основи геополитике. Геополитичка будућност Русије*, књига 1, глава „Телурократија и таласократија“, стр. 28-29, Екопрес, Зрењанин, 2004.

52 О историјској дијалектици у геополитичкој визури немачког територијалног ширења, видети: Пророковић Душан, *Немачка геополитика и Балкан. О циљевима средњоевропског континентализма*, глава „Телурократска геополитичка концепција средњоевропског континентализма“, стр. 141-179, Catena Mundi, Београд, 2014.

Имperiјални оквир чак пет царстава у европским односима на прелому векова указивао је на неразрешену контрадикцију континенталне моћи која је озбиљно угрожавала крхку равнотежу снага и изазивала сукобе који ће, између осталог, довести до Првог светског рата. Колонијално надметање само је привремено измештало и одлагало потенцијално општи сукоб, изван граница Старог континента. Није било могуће да се ривалство у борби за недостајућу сировинску основу сопствених привреда, не реперкутира на осетљиве односе најјачих европских држава. Различити економски и геополитички интереси су, мимо дипломатске учтивости и пацифистичког фразирања, потискивали европске државе ка бруталним међусобним сукобима.

У дубље и древне мотиве сучељавања спадале су културне и религијско-црквене разлике разних типова хришћанства на Западу, и између Запада и Истока Европе. Принципи империјалног саздања, који су се сезали од античких времена до савременог доба (Грчка, Рим, Византија, Свето Римско Царство, Шпанија, Наполеонова Француска, Велика Британија, царска Русија, касније и Мусолинијева фашистичка Италија, Хитлеров Трећи Рајх...) допуњавани су црквено-верским расколима и сукобима католичанства, протестантизма и православља. Посебни верско-црквени чинилац део је сложеног склопа узрока и разлога који су довели до Великог рата 1914-1918. године.⁵³

53 О томе: Екмечић Милорад, *Огледи из историје*, глава „Географски непријатељ Србије” (Улога католичке политичке идеологије у Источном питању 1844-1878)“, стр. 53-110, Службени лист СРЈ, Београд, 1999. Такође: Риз Ани Лакроа, *Ватикан, Европа и Рајх. Од Првог светског рата до хладног рата*, глава „Увод“, стр. 17-19, део „Ватикан у Првом светском рату: карта Централних сила“, посебно глава „Односи са Централним силама у очекивању победе: активност Ватикана у служби Централних сила“, стр. 34-62, Службени гласник, Београд, 2006.

Иако је Европа од вајкада представљала мултиетнички, мултикултурни, мултиконфесионални континент, а империје ма какве и ма колике биле, оличавале тек хетерогену демографску стварност,⁵⁴ у деструктивним и реконструктивним настојањима биле су уочљиве тежње ка насилном хомогенизовању применом образаца империјалне доминације и хегемоније. Европски колонијализам и империјализам су понајвише читовали хегемонијалну праксу која је злослутно и дарвинистички водила у ратове за „преживљавање најјачих“. Религијска, културална и хуманистичка оплата којом су безуспешно маскирани голи геополитички интереси, није била довољна да у деветнаестом веку прикрије неминовност приближавања „разрешујућем сукобу“. Та оплата се у врело јулско лето 1914. нагло распала.

Али, пре тог одсудног чина било је нужно довршити оно што је заостајало и каснило. Била су то два конструктивна и реконструктивна процеса: национално и државно уједињење значајних европских народа, Немца и Италијана, под Бизмарком и Гарибалдијем, а онда и унутаревропска деколонизација, тј. ослобађање малих европских верских и културних група, етноса и народа од империјалне стеге Аустроугарске и Турске.

Дуги деветнаести век је одиста био време јачања и ривалства великих држава и империја, али и време буђења и формирања нација, ослободилачке борбе и изградње низа националних држава мале и средње величине. Предјугословенска историја израстања независне Србије на српском и балканском простору пружа мноштво сведочанства о изузетним индивидуалним и колективним прегнућима припадника српског народа. Нарочито сугестивне су биле српска одбрамбена способност, пожртвовање, патриотизам и хероизам испољени у Првом светском рату.

---

54 Видети: Taylor A. J. P., *Habsburška monarhija 1809-1918*, glava „Dodatak: politički i nacionalni sastav Habsburške Monarhije“, str. 325-335, Znanje, Zagreb, 1990.

Каснија судбина српског народа - у првој, другој и трећој Југославији, као у и краткотрајној Државној Заједници Србије и Црне Горе - непосредно је повезана са историјским резултатима Великог рата. Управо одатле, из исхода и последица Великог рата од 1918. до данас, као и међународноправног и реалполитичког уобличења Версајског поретка, изникла је потреба сталног критичког промишљања пресудних догађаја тога времена. Јер, догађаји из времена Великог рата одредили су југословенску и постјугословенску судбину Србије на Балкану и у Европи, како у прошлом тако и у овом веку.

3.

ЗБИТИЈЕ ВЕЛИКОГ РАТА

Трагови непометени у памћењу

Само оно што не престаје да боли, остаје у памћењу.
Фридрих Ниче

Непоучне поуке прошлости

Прошлост бруји засићујући индивидуално и колективно памћење. Ехо протеклих збивања је чујан и када се не ослушкује. Бруј рђаве прошлости прераста у јеку која наликује на јадиковку. Одатле и тужне евокације и радосна меморисања; затамњена и постићујућа прошлост, и славом обасјано, поноса вредно протекло време.⁵⁵

У истој прошлости гради се антитетичка разлика: оно што је за једне похвално, другима је за сваку покуду. Опоненти се споре око тога чији поглед на прошлост је прави и истинит, и често не могу да дођу до решења: остају неубеђени у истинитост и доброхотност супротног становишта, или нетачност и злоћудност сопственог.

---

55 Видети: Конертон Пол, *Како друштва памте*, глава „Комеморативне церемоније“, стр. 59-99, Самиздат Б92, Београд, 2002.

Зло се радо приписује другима и још рађе превиђа у сопственом деловању. Зло опомиње на морално ништавило баш као што је указао Тома Аквински: „Кад стигнеш до сржи зла нећеш наћи ништа.“

Прошлост ипак није сасвим слободан изборни предмет историје; оно што је вазда доступно и пробирљиво јесу потсећања и присећања а она су нејасна, мутна. Управо сређена, логично утемељена и учвршћена сећања чине памћење. Разабрати протекле догађаје, сетити се њиховог тока и природе, упамтити их и извући моралне поуке свакако није исто. Између позлате и патинирања историје налази се критика са моралног становишта. Таква критика обично садржи препоруке и савете како превазићи рђаву прошлост.⁵⁶

Историја се гiba ризично, између кратког и површног присећања, и дугог и дубоког памћења. „Сви ми живимо од прошлости и страдамо од прошлости.“ (Гете) Зар сви већ не бесмо у некој прошлости само да би пострадали у некој неизбежној будућности која ће за следеће генерације да се преобрази у прошлост. Уосталом, у тамној подлози историје је несећање и непамћење – апатично насути заборав прошлог.⁵⁷

Дубоки ожиљци ратова

Савремени став према прошлости показује какви смо данас, шта нас занима, чиме смо окупирани, шта нам импонује и са чиме се не поносимо, шта радимо, чему се надамо и чему, у ствари, стремимо. Погледи које бацамо на прошлост могу бити пуни пажње и нежни, али и груби

56 Конуслтовати необично емотиву и поучну књигу приврженика српске историје и српског народа: Рајс Арчибалд, *Чујте Срби*, Етхос, Београд, 2005.

57 О томе како индивидуално и колективно памћење може да утиче на идентитет нације, видети један од могућих (постмодерних) приступа: Давид Леа, „Сећам се, дакле постојим: идентитет Срба као рефлексија културе сећања“, стр. 139-171, зборник *Памћење и носталгија*, уредник Гордана Ђерић, Институт за филозофију и друштвену теорију – „Филип Вишњић“, Београд, 2009.

до постиђености, одбацивања и поништавања. У кичми назора извесне секвенце прошлости увек је нека садашња светоназорна срж, не било кога него управо онога који се осврће на протекло време, сећа га се, настоји да га упамти и друге упозна са оним што је вредно памћења.

Мада се у нарочитој *историји историје* уважавају и својевремена тумачења, нека од настојања осавремењавања усмерена су ка тумачењима и претумачивањима прошлости.⁵⁸

У извесним случајевима та претумачивања по-примају форме историјског ребаланса снага и утицаја, и историографске ревизије која настоји да их поткрепи и оправда. Тако је са скупном прошлосту ширег континенталног завичаја Европе, која никако да буде приказана у правом светлу и јасним контурама, слична или иста свеједно, довољно „своја“ и прихватљива за већину а можда и за све Европљане. Одатле потичу сумње у Европу.⁵⁹

Прошлост делова Старог континента који теже културно-цивилизацијском, геополитичком и демополи-тичком обједињавању, изложена суду разума, приказује и извесна негативна својства, супротна основним тежњама. Жели се, наиме, једно, рецимо укрупњавање и јединство читавог континента, а у европској стварности се добија нешто сасвим друго: расцепи и раздори, бројне супротности и несавладане поделе међу народима, државама и њиховим савезима. Историја је показала како се уместо укрупњавања и ојачавања виталних потенцијала, у историјској реалности Европе збивало умањење и сла-бљење простора живота Европљана.

---

58 Видети: Лутхар Ото, Маријета Шашел Кос, Грошељ Нада, Побежин Грегор, *Повест историјске мисли. Од Хомера до почетка 21. века*, глава „Нова историја“, поглавље „Лисијен Февр: борба за нову историју (од 1892 до 1933)“ стр. 282-291, Издавачка књи-жарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2013.

59 О томе: Кнежевић Милош, *Евроскептицизам. Где је Европа? III евроскептичких фрагмената*, део „Побуде евроскептицизма“, стр. 189-204, Заслон, Шабац - Београд, 2008.

Ратови се дубоко утискују у сећање а како и не би! Ратови који се преживе памте се као нарасле опасности у застрашујућим догађајима. Већина људи се присећа старијих ратова тек повремено, скоро сви памте ратне трауме које су се десиле недавно. Када је искуство рата лично оно је необично и несвакидашње, за свагда урезано у памћење као егзистенцијално непоновљиво.⁶⁰

Одавно више нема наивних ратова, нити витешке романтике у ратовању. Сваки рат не само да је крајње опасан за учеснике, већ је и ужасан, почесто и смртоносан за оне који су га се клонили а њиме ипак били погођени. Мало ко међу борцима и цивилима ужива у рату, огромна већина страдалника пати у ковитлацима стрепње и страха, надајући се његовом скором завршетку. По окончању рата превладава слоган: Било - не поновило се! Али, ратови се ипак понављају!

Престанком рата радовање миру обузима растрашене људе. Рату су се радовали само они ретки који су из рата изашли неоштећени, туга опхрвава оне који су доживели штете и губитке. А опет, ма колико били опасне и тужне ратне конвулзије су реално обележје прошлости и садашњости човечанства. Стварности у изобличеној психози рата не стоје насупрот само разложне критике агресивности и експанзионизма, милитаризма и белицизма, него и хармонијске идеологије и утопијска снатрења идеалног пацификованог света заувек лишеног ратовања.

Апсолутног мира у светском друштву, наравно, од давнина и у овом часу, напросто нема. Ма колико били згрожени пређашњим ратним катаклизмама, и у постмодерном времену одвијају се бројни и такође страшни сукоби. Свет још није изашао из епохе ратовања и ратовања и крајње је неизвесно да ли ће икада изаћи?⁶¹

60 О утискивању ратовања у дубоко памћење сведочи књига: Савић Милисав, *Сећање и рат*, део „Мемоарско-дневничка проза“, посебно глава „Мемоари и аутобиографије“, стр. 5-7. и „Дневник“, стр. 7-11, Службени гласник, Београд, 2009.

61 О томе: Кокер Кристофер, *Филозофи и варвари. Размишљања о природи рата од Хераклита до Хајзенберга*, глава „Чему рат?

Људи са истом парадоксалном наклоношћу прослављају избијање рата и мобилишу се, и уз песму и игру иду у рат, као што се преживели враћају из рата кличући успостављању мира. С почетка орни, на рат спремни и одушевљени ратовањем напослетку се разочаравају изневеравањем борбених идеала, док се они од почетка разочарани избијањем рата ипак радују најзад постигнутом миру.

Ратна распућа

У ратним олујама и после њиховог јењавања не престано се бркају дубљи разлози ратних сукоба са смислом и бесмислом његовог одвијања и престанка. Уместо препознатих узрока у први план тумачења доспевају произвољно изабрани поводи. Рат драматичном ескалацијом чини да се, уколико се уопште зна, стварна узрочност његовог почетка лако занемарује и заборавља. Уколико се стварни разлози отпочињања рата у моменту избијања не знају, они се касније тешко откривају, или остају нејасни и скривени дуго по његовом окончању.⁶² У преслијеним догађајима на крају рата многи више ни не разаберају како је и зашто рат уопште почео, док се недуго после завршетка рата множе различита па и супротна лична и колективна тумачења његових реалних разлога и циљева. Оно што се у вредносном погледу опхођења према рату и ратовању односи на појединачно искуство у биографији, те формирану личну и групну меморију, односи се и на колективно, национално и интернационално памћење. Сећања на рат су избирљива и неуједначена, поготову међу победницима и побеђенима, првоборцима и

Зашто рат мења свет и зашто и сам бива трансформисан у променама које доноси (Хераклит из Ефеса, око 540-480. п. н. е.)“, стр. 59-77, и „Рат и будућност: зашто рат није наука (Хајзенберг 1901-1976)“, стр. 277-293, Завод за уџбенике, Београд, 2012.

62 О томе: Хауард Мајкл, „Temperamenta belli: да ли се рат може контролисати?“, стр. 445-461, у *Европски дискурс рата*, зборник приредио Обрад Савић, Београдски круг, Београд, 1995.

ветеранима са некада супротних и зараћених страна.⁶³

Понекад ратне победе личе на поразе а порази у рату на победе у изобличеном претумачивању. У многе ратове као да је пословично умешан древни владар Пир који је, својим ненадмашним примером за сва времена, указао на релативност оба облика ратних исхода. Да се не заборави: у прослави сваке победе је садржан мemento нечијег пораза.

Ипак, и поред ратног јала и једа, после дефинитивног слома једне од зараћених страна, устаљује се претежно тумачење засновано на разумевању одистинске победе и пораза.⁶⁴ Оно стварном победнику отвара могућност учвршћења владајућег тумачења а пораженог приморава на другачије виђење своје улоге и положаја. Поражени је, наиме, условљавајућим околностима приморан да прихвати тумачење победника, на основу загорчане стварности сопственог пораза. Истовремено, то значи да експлицитном или имплицитном, тренутном или продуженом капитулацијом призна озбиљност свог пораза, а тиме и сопствену умешаност, одговорност и кривицу за почетак, одвијање и исход рата.

Предочена, колико једноставна толико сурова, дво-валентна „или-или“ логика, обележавала је у оштрим цртама границе победе и пораза већину досадашњих ратова. Отсечна исходна логика победничке и поразне интерпретације се, међутим, донекле променила, нарочито у савременом добу у коме су очити и међунационални, међудржавни и међукоалициони сукоби без јасно разграничених завршних стања. У ратном исходу могућа су, такође, признања пораза без преузимања одговорности за почетак рата, или, прихватања кривице за почињене штете и ратне злочине у његовом току. Многи савремени

63 Видети: Станковић Ђорђе, „Паралелне историје и историјска свет“, часопис *Марксистичка мисао*, бр. 2, 1985, стр. 108.117, Београд.

64 О томе: Радојевић Мира, Димић Љубодраг, *Србија у Великом рату 1914-1918.*, глава „Победници и побеђени“, стр. 257-260, Српска књижевна задруга – Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2014.

сукоби су се одвијали и завршили управо на такав начин, што је дало повода тумачима ратова из прошлости да савремене критеријуме неодређености покушају протегнути у минула доба и усаде их у несаобразне ратне околности.

Наговештаји самоуништења

У савременом раздобљу у коме је уочљива склоност да се свака упадљива противречност логички комфортно заробљава у формулационој крлетки „дилеме“, потребно је потсетити да је Први светски рат био очигледна катастрофа и трагедија, па је и савременим језиком наречена „дилема“ по европске народе била не само „безбедносна“, већ много више од тога – егзистенцијална. Мало ко је, наиме, спочетка слутио размере разарања и крвопролића који су се догодили. А када се катаклизма већ десила постало је јасно да се човечанство, нарочито после изнурујуће рововске пат-позиције и масовне употребе хемијског оружја на западном фронту, нашло на рубу могућности самоуништења.

Први светски рат је прорекао касније потврђену реалност свеопштег цивилизацијског поништења, која је у Другом светском рату, после америчког бацања А-бомби на јапанске градове Хирошиму и Нагасаки, досегла ирационалне размере могућег нуклеарног армагедона. И последњи бледи траг витешког духа у ратовању се изгубио, више ништа, дакле, није било исто као пре.

Већ и на први поглед лако је видљиво да су ратови разноврсни по пореклу, облику и моралној заснованости. Ратови су племенски и етнонационални, грађански и верски, међународни и међудржавни конфликти, испуњени јаким индивидуалним и колективним емоцијама преображеним у борбену вољу. У друштвеној свести ратови су рефлектовани као судбоносна распућа наниже и навише, раскрснице просперитетних, кризних и декадентних друштвених токова. Ратови су до крајњих граница пренапрегнуте и згуснуте временске деонице после којих више ништа у друштву није исто. Било да је реч о разарању и уништењу материјалних структура, било да је оно што је

поремећено физички невидљиво и нематеријално – менталитет, емотивност и вољност, душевност и духовност - ратови уздрмавају од темеља, очитујући колективни стрес и људске трауме. Према ратовима Срби су се успостављали у складу са својом ентопсихиком, националним карактером и менталитетом.⁶⁵

Ораћена стварност је у много чему ојађена стварност; а таква стварност досадашње историје није тек пука демонстрација лакомислене воље кобно посвађаних противника који безглаво срљају у ратне невоље, немајући прилике за другачија, можда споразумна и мирна разрешења. Теоријска мисао, психологија, социологија и филозофија рата нарочито, упућују на комплексност околности тог најжешћег друштвеног конфликта. У том конфликту, у коме кумулиране супротности детерминисано воде до ванредног, тј. ратног стања, експанзионистичких и окупационих порива и намера међусобног уништења, збивају се многе појаве којих напосто нема нити су могуће у мирнодопском раздобљу.

Моралне дилеме рата

Рат је оружани и насилан покушај разрешења извесне супарничке дилеме. Уз то, рат је најузбудљивији, најинтензивнији и најнеизвеснији друштвени конфликт.⁶⁶ То што се конфликтна стања и њихови детерминизми логично и методично описују никако не значи уједно да се и етички оправдавају. Једно је ратна етика, регулисана обичајима и нормама међународног права, а друго парадоксална судбина етике у рату који изазива масовна разарања и злочине, катастрофу и трагедију.

65 О томе: Јовановић Бојан, *Пркос и инат. Етнопсихолошке студије*, глава „Срби у кључу националне карактерологије“, стр. 23-49, и „Тамне црте балканског менталитета“, стр. 91-99, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

66 О томе: Милашиновић Радомир, Милашиновић Срђан, *Основи теорије конфликта*, глава „Ратни конфликти“, стр. 321-322, ФБ, Универзитет у Београду, Београд, 2007.

Морална дилема рата се донекле разрешује у квалификацији нападачких и одбрамбених, освајачких и ослободилачких и, најзад, што је и најзначајније: оправданих и неоправданих, то јест праведних и неправедних ратова. Томе насупрот стоји морални реализам који ратне учинке своди на сурове околности преживљавања. Илустрацију таквог схватања пружа становиште Бертрана Расела у коме се истиче да: „Рат не одређује ко је био у праву – рат одређује оне који су преживели.“

За српски народ је Први светски рат био колективна Голгота, ултимативна борба за голи опстанак. У немачким и аустроугарским империјалним круговима Србија је била предвиђена за економску девастацију, тотално политичко разлагање и геополитичко потирање, чак и расељавање. Србија је нападнута и бранила се свим расположивим снагама у солидарном националном прегнућу које је до тада незабележено у европској историји. За Србију је Велики рат имао несумњиво одбрамбени карактер, као што је ретроспективном и перспективном погледу био ослободилачки у односу на сопствени народ, али и у односу према другим покореним и покорним Јужним Словенима. Најзад, или на првом месту, самоодбрамбени и ослободилачки рат је испољавао и дубоко праведан карактер. За Србе у Србији и на другим јужнословенским просторима Велики рат био борбена завршница вишевековног сна освећења Косова и васкрс српске државе у њеном пуном етнонационалном опсегу.

Управо због катастрофалних и нецивилизованих последица Првог светског рата, рат као деструктивни социјални феномен је у двадесетом веку изричито забрањен правилима међународног права, што је нарочита нормативна чињеница која никада није успевала да сузбије сукобе у метаправној и преднормативној сфери, нити трајније отклони ратове из живота савремених верских група, етноса, нација и држава, и њихових савеза у целини светског друштва. Иако рат, као појава погубна по човечанство, није међународноправно дозвољен, широм света се и даље дешавају ограничени конфликти, вој-

не интервенције, сукоби у форми асиметричних ратова, чак и „ратови без ратовања“.⁶⁷

Мудрост времена, међутим, упућује на недоумицу постављајући питање довољног ратног узрока (*casus belli*) и потребног мотива, у потрази за одговором: да ли се рат који се догодио икако могао избећи, или бар добити људски прихватљивији облик? Досадашње искуство, међутим, поучава да једном отпочети ратни хаос тешко може да се контролише и уколотећи у прихватљиве етичке норме. У распламсаном рату су добро и зло разобручени у поткупљивом и превртљивом односу.

Понорна Лета – древна река заборава

Ратове неки учесници трајно памте док други, иако су их такође упамтили, из разних разлога желе да их забораве, као да се никада нису догодили!⁶⁸ Постоје, дакле бар две врсте ратних и поратних памћења: она која смејају трајном меморисању и видљивој и гласној евокацији, и она која се из дубоко усађеног памћења не призивају без довољно јаким и темељно исказаних мотива. Када се не жели памћење, у свести и мњењу се испољава тежња ка потискивању ратне прошлости у трајни заборав. Противречност такве тежње поништавања меморије састоји се, заправо, у обазривом односу према трауматичној прошлости о којој се јавно не говори и не пише, бар не без неизбежног повода.

Сходно осећајима који су изазвали и облицима памћења догађаја, ратови се, дакле, и памте, и не памте, потискују из памћења и заборављају. Сећања ратних ве-

67 Видети: Курмон Бартелеми, Рибникар Дарко, *Асиметрични ратови. Сукоби јуче и данас, тероризам и нове претње*, глава „Асиметрични ратови током историје“, стр. 29-30, и „Тамо где царства страдају“, стр. 40-46, Новинско-издавачки центар „Војска“, Београд, 2003. Такође: Токлер Алвин и Хајди, *Рат и антират*, глава „Рат без крви“, стр. 145-159, Паидеја, Београд, 1998.

68 О томе: Катрога Фернандо, *Историја, време, памћење*, глава „Сећање и заборав“, поглавље „Упамћено као врх леденог брега заборављеног“, стр. 28-29, Клио, Београд, 2011.

терана могу бити чуварно благо али и похарана ризница ратних искустава. Потомци неучесници, од којих је рат временски одмакнут, не поседују изворну ветеранску осећајност, неизмерни понос, дичење или скрушену по-срамљеност због ратовања. Њихов доживљај је посредо-ван усменим предањем, испреденим легендама, негова-ном традицијом и образовањем. Тако, уосталом, настаје мозаик прошлости у коме они који памте и желе и не же-ле да се сете судбоносних догађаја.

На најдубљем нивоу незнања су они који не желе да сазнају прошлост да не би били оптерећени памћењем нечега што не желе.⁶⁹ Позиција њихове индивидуалне и колективне амнезије је условна. Такво непамћење је, на-име, намерно индуковано. Утувљивање је сада обрнуто; уместо убеђујућег упамћивања са сличном енергијом се налаже заборављање. Будући да, сходно властитим ме-рилима, бирају и формирају облике памћења онога што желе и заборављања онога што не желе да упамте, прак-тиканти поменутих приступа често улазе у неспоразуме који резултирају различитим видовима повесног (не)зна-ња. Незнање прошлости може нарасти до забезекнутости пред било чиме што је било и прошло, и пред најмлађом старином. Као да је саморазумљива и памтљива само са-дашњост?

Историја, тачније, историографија јесте органи-зовано памћење прошлости, али и заборав има своју прошлост, својеврсну *историју заборава*. Као што су памћења разликују – и заборави су различити! Умеђу упамћивања стоји науспорт умеће заборављања: *ars me- moriae* је опхрвано са *ars oblivionalis* (умеће заборава).

У историји и политици нема подударња онога што се памти са оним што се заборавља. Догађа се да се онога

69 Нејасно сећање обележава већину људи. Песник Радичевић о то-ме пише: „Он се сећа и не сећа. Он се, у ствари, присећа. Он пре-брзо заборавља. Премеће. Мути. Не можеш га за сведока. Узалуд га подсећаш на нешто што сте заједно видели или доживели. Он промућује. Чекај, чекај. Неће се избистрити.“ Радичевић В, Бранко, *Сујеверице и друге приче*, књига 4, Просвета, Београд, 1994.

што једни још памте други већ не сећају, и обрнуто, да оно што су једни већ заборавили други итекако држе урезано у памћењу. Има се, дакле, или нема неки историјски догађај, који једни памте а други не памте, па се тиме и збиљност догађаја доводи у сумњу. Шта у тој дијалектици надјачава: памћење или заборав?

Не може се памтити и заборављати увек и баш све. Сходно политичким потребама се просејава, ствара и раствара индивидуална и колективна меморија. Када усхте, политичка моћ учеснике у ритуалима сећања и несећања наводи на обале Лете - древне реке заорава – где са првим гутљајима више нису у стању да се сете претходних догађаја, у ствари, садржаја сопствених живота и живота својих предака. Испраних мозгова постају *tabula rasa*, спремна за нове записе и реинкарнацију у неком другом времену.

Упамћивање и заборављање су, дакле, условљени; поред безброј начина на који се прошлост памти, постоје и бројни начини на које се прошлост заораваља. Ти начини могу бити изразито политички.⁷⁰ Практиканту произвољне политике памћења могло би се рећи: Реци ми шта си све упамтио да би знао, и шта си све заоравао да више не би знао - па ћу ти рећи ко си у ствари?

Ратовање на тврдом непцу сећања

Ратови, међутим, не плене само пажњу покољења, ратови својим страхотама и тамним сјајем опчињавају и острашћују већину захваћену сукобима. Људи се сећају демонстрација снаге и силе, не измичу им олако слављенички призори победа и туге пораза. Ратна драматика је, уосталом, веома дуго чинила претежни садржај сваке колективне историје. Време неке заједнице, народа или земље памћено је по белезима буна и ратова који

---

70 О томе: Катрога Фернандо, *Историја, време, памћење*, глава „Политичко памћење и политика памћења“, стр. 57-67, Клио, Београд, 2011.

су као обасјане громаде планинских висова штрчали на хоризонту њиховог усменог предања и писане повести. Међуратна времена мира нису поседовала тај интензитет и бледела су пред марцијалним испољавањима голе силе. А у ратовима је, дабоме, препознавана кључна улога политике, нарочито њеног волунтаристичког и децизио-нистичког дела који је испуњаван и пражњен у антагонистичким конфликтима.⁷¹

Уколико се у бележењу прошлости историја сводила на описе политичких дешавања (а у већини случајева јесте), ова су се пак сливала у предочавање поступака политичких страна у сукобу. Описи и тумачења ратовања су, по свему судећи, заузимали средишње место у конструкцијама и реконструкцијама протеклог времена. Тек у новијем добу уместо експанзивне врсте *политичке историје* и *историје ратова* у први план је избила *социјална историја* замашнијег и дубљег интерпретативног обухвата. Усмерена на комплексно друштво и заједницу у предметном смислу, такву друштвену историју обележава већа пажња усмерена на неполитичке и индиректне конституенсе прошлости у какве, на пример, спадају економија, култура, традиција, обичаји, веровања, приватни живот.

Социјална историја обухвата и *политичку историју*,⁷² као што политичка историја води рачуна о *историјској геополитици*. И можда се управо ту, на тлу савремене и историјске геополитике налази понајвише материјала за расуђивања о малим и великим ратовима, а поготову о ономе рату који је на почетку прошлог века био највећи и катастрофалан по Европу и Балкан, српски простор и српски народ, посебно за Србију.

---

71 Видети: Петрановић Бранко, *Историографске контроверзе*, глава „Жилавост и немоћ политичке историје...“, стр. 33-41, Службени лист СРЈ, Београд, 1998.

72 О томе: Фелстали Кнут, *Прошлост није више што је некад била. Увод у историографију*, глава „Политичка историја“, стр. 88-91, Геопоетика, Београд, 2004.

Неугодност геополитичког положаја

У случају Србије у прошлости и садашњости испољава се недоумица да ли је географски положај Срба пресудно обликовао њихову геополитичку и историјску судбину? Јер, нити је нека од историјски познатних Србија икада била, нити је савремена Србија у овом часу толико велика и пребогата земља да би издашношћу ресурса неодољиво привлачила заинтересоване стране. Па ипак, иако мала и релативно сиромашна, Србија је, чак и када је настојала да избегне, била исувише често на мети нападача и освајача. Из ког разлога, зашто?

Доказана историјска чињеница честог територијалног угрожавања Србије, померања њених граница, смањивања и увећавања простора, дугује се, рекло би се, незаобилазном а тиме и неизбежном положају земље на централном Балкану.⁷³ Корисно је присетити се Макијавелијевих речи: „Рат се не може избећи, он само може бити одгођен док други не дође у бољу позицију.“ Атрактиван положај земље је, наиме, изазивао честе нападе на Србију и посезања за њеним територијама!

Србија се налази на одиста привлачном европском саобраћајном правцу, подесној и краткој проходници од Средње Европе према предњој Азији. Демополитичкој покретљивости (сеобе, иселјења, преселјења, усељења, прогони, изгони...), била је саобразна геополитичка померљивост, додуше, не апсолутна, али ипак довољно динамична и неизвесна да би била узнемирујућа. Колико је само некадашња Србија трагала за својим тачним европским местом? Али, ни савремена Србија није се у потпуности ослободила те колико неметане толико грозничаве

73 О томе: Труд Алексис, *Геополитика Србије*, део „Стратегијска ситуација у срцу Балкана, глава „Географски простор Балкана отворен ка Европи али отсечен“, стр. 7-10, такође глава „‘Врата Балкана’: Србија као правац продора ка Источном Медитерану“, стр. 10-15, Службени гласник, Факултет безбедности, Београд, 2007.

потраге. Одатле је положај српског народа на јужнословенском простору у целини - и у Србији као земљи и држави - одиста одређивао њену тешку и сложену историјску судбину.

На елементарни географски детерминизам српског положаја у балканском и европском окружењу утицала је и етнопсихика, менталитет народа. О томе сведочи политичка антропологија. Срби су у усменом предању неговали свест о жртвеној тежини и исходној неодрживости подређеног и израбљеног положаја. Ниједног часа дубоко укоревана етнонационална свест, подржана православним осећајима и вером, није у потпуности замрла. Бивало је да у пустошећим неприликама та свест нагло сплашњавала и тињала да би се потом изненада разгоревала и грејала озеблу душу народа у леденим окупационим временима.

Затеченост западно/источним поделама

То да су подељени и раздвојени на западно/источној просторној и културно-цивилизацијској матрици Срби нису, дакле, генерисали из сопствене зле намере, племенског партикуларизма, трибализма и несмиљене геополитичке онтогенезе. Историјска парадигма две снажно сучељене стране европског света много је старија па су отуда прастари и захтеви за српским приклањањем и учешћем у ратовима супротстављених страна.⁷⁴

Тумачи са балканских недаћа са стране многе националне невоље и страдања радо уписују у „грех“ незгодног карактера српског народа. Наравно, „грешност“ и „непоћудни карактер“ Срба најчешће су се огледали у неувиђавности према голим интересима најјачих, непослушности, пркосу и инату, а неретко и бунцијском иза-

---

74 О затеченим политичким, културним и црквеним поделама на простору насељавања Срба и других Јужних Словена, видети: Стругар Владо, *Југославија на стрмини Европе*, глава „Рођење Југославије“, стр. 8, Просвета, Београд, 2014.

зивању судбине и, пре свега, неразборитим одлукама народних првака и националних и политичких елита.⁷⁵

На просторну перцепцију положаја и места у политичкој структури континента у српском примеру су деловали многи фактори који су превазилазили раван ноторне физичке географије Европе и картографије Балкана, дотичући се историје, предања, обичаја, митова и духовности. Како год, смештеност Срба на *Via militaris* или „Царском друму“ схватана је истовремено и као предност и као озбиљна мана, у зависности од конкретних историјских околности. У мирнодопским раздобљима положај Србије означавао је компаративну предност, у временима сукоба и ратова, био је озбиљна скоро усудна мана немогућности одбране.

Срби не живе само у Србији, они су широко распрострајени и измешани са другим народима на читавом јужнословенском простору Балкана. Припијеност за тло које се оспорава, тражи и присваја, преко кога се пролази али на коме се и задржава, све то је Србе периодично уводило у невоље успоравајући оправдане тежње за националном и државном самосталношћу. Срби су, наиме, на свом етнонационалном, религијско-црквеном, економском и духовном тлу обитавали на рубовима европских и изваневропских светова чија снага их је осујећивала у успостави сопствене независности.

Цвијићевски речено Срби су живели у различитим „културним појасевима“; хантингтоновски исказано Срби су се „скрасили“ на ораћеном простору „сукоба цивилизација.“ Балканско тло до кога су Срби доспели већ је било посвађано и подељено пограничје.⁷⁶ Срби нису својом прзначавошћу и неспособношћу да живе са другима делили Балкан већ су, при хипотези миграције, нетом по

75 О томе: Јовановић Бојан, *Карактер као судбина. Студије из етнопсихологије*, глава „Лепота пркоса“, стр. 79-97, „Самовоља ината“, стр. 99-113, и „Искушење Хибриса“, стр. 133-147, Библиотека „Стефан Првовенчани“, Краљево, 2002.

76 О томе: Кнежевић Милош, *Европа иза лимеса*, глава „Балкан између светова“, стр. 7-37, Слободна књига, Београд, 2001.

приспећу постали објекти дубоких културних и цивилизацијских и, истовремено, религијско-црквених и геополитичких подела на европски Запад и грчко-словенски, византијски Исток.⁷⁷

Окцидентализам и оријентализам

Типичним и класичним европским западњацима и источњацима њихов положај не изазива неке осетније просторне и идентитетне недоумице. Србија није нимало случајно између Истока и Запада! Унутарсрпски вестернизам (окцидентализам) и оријентализам нису били нити су данас идеолошки „слободан избор“, него резултат дејства споља формиране културалне, религијско-црквене и геополитичке силе, са унутрашњим подвајајућим дејством. Српски народ се по најранијој сеоби обрео и потом истрајао на простору између Византије и западних царстава, и управо на том месту обликовао сопствену традицију, културу, нацију и државу. Дешавало се то на једном од најважнијих европских размеђа.⁷⁸ Тек после вишевековног оријенталног ропства српски народ је крај деветнаестог и почетак двадесетог века дочекао у немирном појасу додире Аустроугарске у ширењу, и Турске у повлачењу са Балкана. Слагали се или не слагали са изнетим увидом, Срби су били и остали народ на физичкој и менталној граници Европе.⁷⁹

За снажане и модерне државе северније од Балкана Срби су били поуздана демополитичка и војна брана про-

---

77 Наведено дело, глава „Византизам у тумачењу зла“, стр. 37-97.

78 О томе: Бојовић Бошко, *Византија, Балкан, Европа. Припадност и оностраност*, део „Процеси дугог трајања“, глава „Византија – Балкан – Европа“, стр. 69-87, и део „Историја и сећање“, глава „Синдром троугла на размеђу светова“, стр. 193-213, Службени гласник, Београд, 2014.

79 Видети: Бекер Јоахим, Одман Асли, „Од унутрашњих до спољних граница. Распад Хабсбуршке монархије и Отоманског царства“, стр. 91-121, у Бекер Јоахим, Комлози Андреа, *Границе у савременом свету. Зоне, линије, зидине у историјском поређењу. Социоисторијска анализа феномена границе у контексту међународног развоја*, „Филип Вишњић“, Београд, 2005.

дору Ислама у Европу. У отпору према Исламу средеевропска Империја је користила Србе као значајан помоћни војни чинилац на тзв. Војној граници према Турској. Православни Срби граничари су временом успели да дуги копнени појас католичке Монархије према исламској Турској преобразе у српску Крајину.⁸⁰

Ни у једном часу не допуштајући српску политичку самобитност, Аустрија је инструментализовала Србе на својој територији тежећи лимитирању угарског, хрватског и јужнословенског утицаја уопште. Читав деветнаести век протicao је у знаку неуспешних српских настојања да побољшају свој положај у подунавском Царству. Оипљиви институционални и територијални резултат српских војничких напора била је српска Војна крајина као и Војводина српска, постојеће али недовољне за ишта конститутивно више од локалне, те граничне и граничарске функције. Словенски, јужнословенски и српски (уз хрватски) елеменат у Аустроугарској никада није доспео до политички реалног тријализма што је, уосталом, и био један од најважнијих узрока унутрашњег разлагања и Царства.⁸¹

С друге стране, за оријенталну и историјски истрошену Отоманску Империју српски простор у оквирима јужнословенског простора представљао је тек удаљену северозападну граничну провинцију која је добијала на значају у освајачким походима на европском тлу да би у раздобљима смиривања и повлачења Турске тај простор западао у анархична одрицања послушности централној власти, зулуме над становиштвом и антиимперијалну аномију. Уместо да буде медијум пријема модернизацијских импулса из много развијеније и снажније Европе, „Европска Турска“ је тонула у неофеудални партикула-

80 О томе: Занини Пјеро, *Значење границе. Природна, историјска и духовна одређења*, део „Граница као зона сукоба“, глава „Војна граница“ стр. 98-101, Клио, Београд, 2002.

81 О томе: Дедијер Владимир, „Јужни Словени под Хабсбурговцима (1903-1914)“, стр. 352-365, *Историја Југославије*, Иван Божић, Сима Ћирковић, Милорад Екмечић, Владимир Дедијер, Просвета, Београд, 1972.

ризам и конзервативну декаденцију. И поред повремених реформских тежњи, уочавао се назадак и слабљење који су довели до националних револуција и еманципације низа балканских народа.⁸²

После више столећа европске присутности Турска је у сутону империјалне моћи била изложена присвајачком надметању најснажнијих западних сила Средње и Источне Европе, пре свих Аустроугарске. И поред предузетих реформи, тзв. танзимата у првој деценији двадесетог века, „болесник на Босфору“ био је уморан и на умору али још увек способан на местимични војни отпор

Спорни топоси аргументисања

Велики рат - касније именован као *Први светски рат* - у много чему је изузетак међу ратовима који су у неколико последњих столећа потресали и узнемиравали човечанство. Око (не)избежности тог рата такође су преплетена бројна аргументисања и контрааргументисања, као и убеђења и предубеђења трајно заинтересованих европских страна. Ни данас, нико у Европи, чак и када би хтео, не би могао да заборави или да не зна за догађај Првог светског рата.

Није свеједно да ли је до тренутка мирнодопског тумачења неког рата неометано протекао период без трвења и сукоба, или су се у том интервалу наставили сукоби и избио још неки мањи или већи рат. Уколико је рату који се усредсређено промишља последичила сучељеност непомирених страна и још понеки рат, онда се и акценти тумачења померају и сагледавају у светлу другачијих детерминанти. На малим временским раздаљинама ратови се, наиме, надовезују, па се и објашњења ослањају једна на друга. С друге стране, испитивано ратно време се сажима и „развлачи“, саобразно временској

---

82 О томе: Ђорђевић Димитрије, *Националне револуције балканских народа 1804-1914*, глава „Ослободилачки покрети на Балкану крајем деветнаестог века“, стр. 90-112, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.

тачки опажања и начину повезивања узрока и последица у времену и простору.

Савремени тумач прошлости Првог светског рата у садашњем тренутку зна, или му се чини да зна, све оно што се после ратног догађаја дешавало, шта је уместо избегнуто јер се није желело, и све оно што се догодило, и поред жеља да буде избегнуто. Знање и привид знања догађаја често се доживљава као драгоцену искуство претворено у коначну поуку. После окончања рата, преживели су уверени у трајно поучну снагу сагледане трагедије, па су бар неко време опрезнији, суздржанији и „паметнији“. Али, историја је одавно релативизовала људско и морално искуство ратова и ратовања. Показала је, наиме, да сукоби не престају, да ратови непрестано избијају, да се извучене поуке о њиховој катастрофалној друштвеној природи не примењују. Иако је трагично и данас је, нажалост, тако.

Одатле је историографија у сталној неприлици коју изазива историја. Оно што се хтело и није хтело, као и оно избежно и неизбежно, измичу пуком опису догађаја, залазећи у пределе жеља учесника, делатника и посматрача, да историја буде можда другачија од оне која се уистину догодила.

Они који апсолутно сазнајно, научно и педагошко поверење поклањају утврђеним ратним чињеницама, те њиховим подробним описима, прошлост рубрицирају као коначно протумачену тек када се сви доступни факти поређају по њиховом утицајном и узрочном редоследу. Интерпретативни апсолутизам фактографске и дескриптивне врсте у историографији, међутим, има и уочљива ограничења. Мимо култа проверених и поузданих извора, спознатног фактицитета и прецизних дескрипција стања и токова прошлости, такав приступ се суочава са крајњим границима остварења постављеног истраживачког идеала.

Одатле су на „класичном“ месту спорења разномислећих актера и интерпрета уочљиве су идеолошке

и реалполитичке конфузије приступа.⁸³ У различитим тумачењима се, наине, као у неком прегрејаном херменеутичком котлу, мешају поводи и разлози, те мотиви и интереси за избијање првог глобалног сукоба. Штавише, сећање на прошлост Великог рата врши се обновом ратне реторике.⁸⁴ Управо на том политички спорном топосу аргументације дешавају се неспоразуми и појачавају темељна спорења. Значајан део забуна о улози зараћених страна у Великом рату испуњава европске медије и политичку сферу, док је други део сливен у научне канале историјске струке.⁸⁵

Подбачаји историцизма

Историја се чини убедљивијом и истинитијом у промишљеном историзму него у историцистичкој обузетости. Историја је као наука утемељена историзму.⁸⁶ Супротно томе, опсесија прошлошћу ограничава и сузбија бављење садашњошћу. Појмовна и реална разлика између *историзма* и *историцизма* упућује на дивергентне трасе обликовања и доживљавања прошлости. Историзам не превлачи усиљено прошлост у садашњост; историцизам се по сваку цену труди на транспорту садржаја савремености у сасуде протеклих епоха.

---

83 О идеолошким и политичким тумачењима историје, видети: Митровић Андреј, *Расправљања са Клио. О историји, историјској свести и историографији*, глава „Историјска свест“, поглавље „О новијим облицима идеологизованих тумачења“, стр. 29-30, Светлост, Сарајево, 1991.

84 Видети: Екмечић Милорад, „Да ли је прослава обележавања или обнова ратне атмосфере Сарајевског атентата и Првог светског рата 1914-1918.“, недељник *Печат*, 2013, бр. 295, стр. 29.

85 О томе: Бјелајац Миле, *1914-2014., Зашто ревизија. Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, глава „Политичко исходште оцена о узроцима Светског рата“, стр. 11-27, медија центар „Одбрана“, Београд, 2014.

86 О томе: Фелстали Кнут, *Прошлост није више што је некад била. Увод у историографију*, глава „Историја као наука - историзам“, стр. 66-69, Геопоетика, Београд, 2004.

Предоченом се, међутим, може додати и једна нимало неважна нијанса. Историцизам је у времену пре озлоглашења, означавао упућеност разумевања прошлости на историју и историографију. Британски историчар Џон Тош, рецимо, сматра да је: „Основна претпоставка историцизма била поштовање аутономије прошлости... Историцизам није био само крилатица заљубљеника у старине. Његови заступници су сматрали да се култура и установе њиховог времена могу разумети само преко историје. Ако не схватамо њихов настанак и развој током многих епоха, онда ће нам измаћи и њихова права природа. Укратко, историја садржи кључ за разумевање света.“⁸⁷

У повратку на тему, потсетимо се: о дисконтинуитету одговорности и кривице за избијање Великог рата, свакако може и мора бити речи. Зашто да не, у условима прокламоване демократије и дијалога, као врхунских политичких идеала који омогућавају научни и теоријски плурализам, промишљати се може дословно све.

Историчар Јирген Кока уочава два широкоугаона теоријска приступа историји: а) путем теорије историје, тј. теоријске науке о прошлости – *хисторике*, која се граничи и прожима са филозофијом, гносеологијом и херменеутиком, и; б) путем историјске науке окренуте предмету коме историчар прилази уз помоћ интелектуалних алатки, чинећи грађу предмета доступном и сређеном. У напору структурисања материје и форме прошлости историчар ствара посебне и конзистенте системе појмова и категорија.⁸⁸

Неки, у већој или мањој мери, одређени појам, чак визију прошлости већина људи свакако има. Али, и пој-

87 Видети: Тош Џон, *У трагању за историјом. Циљеви, методи и нови правци у проучавању савреме историје*, глава „Историцизам – ослобађање прошлости од садашњости“, стр. 28, Клио, Београд, 2008.

88 Видети: Кока Јирген, *О историјској науци*, глава „Два значења ‘теорије’“, стр. 110-111, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.

мови као и схватања прошлости, временом се мењају. Да ли се догодила промена визуре кривице за почињено ратно зло? Да ли је уистину тако? У извесним случајевима идеологија и политика, које су подвластиле приручну и доктринарну историографију, успевају да извргну руглу објективну, то јест научно тачну перцепцију прошлости. Испоставља се да тачан опис, тј. граfiја - до које је толико стало интенционално научној историо-графији и историчарима историографима - није увек и дословно само оно што се догодило, или се пак није догодило, већ и оно што је пропуштено кроз идео-политичку призму требало да се догоди или не догоди. Ма колико се хтело и истицало супротно, жеље и намере уграђене су у описе прошлости.⁸⁹

У мноштву тумачења уочавају се недоумице око две врсте (ратне) одговорности па и кривице: једне, која се односи на одговорност изазивања Великог рата, и друге, која указује на одговорност за његов победнички исход. Ова друга врста одговорности је парадоксална и односи се, у ствари, на српску и савезничку „кривицу“ или „заслугу“ за настанак прве југословенске државе, која ће касније, у свом трећем и последњем облику, неславно пропасти.

У то да су у пропаганди и агитацији за стварање прве Југославије, уз владаре Петра и Александра Карађорђевића, и државнике попут Николе Пашића, Стојана Протића и др., свесрдно учествовали и српски научници, нема никакве сумње. Намерама политичара и војничкој вољи војника - нарочито четири знамените српске војводе и војсковође Радомира Путника, Живојина Мишића, Степе Степановића и Петра Бојовића - били су придру-

---

89 О политичкој и историјској дијалектици виновника и жртава узрока и повода Великог рата, видети: Радојевић Мира, Димић Љубодраг, *Србија у Великом рату 1914-1918.*, глава „Виновници рата и Краљевина Србија“, стр. 40-73, Српска књижевна задруга – Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2014.

жени и разноврсни научни разлози најугледнијих српских научника.⁹⁰

Истинито је рећи и написати оно што јесте, што је било и прошло, баш онако како је било и прошло. Под тешким идеолошким оптерећењем грађа прошлости се витопери и изобличава, све до распуцавања њене статичке конструкције. У извесним случајевима, тумачење прошлости се урушава и расипа. Тако у новим околностима настаје историографска преинака протеклог времена.

Тумачењима повода, узрока и смисла исхода Великог рата у овом времену баве се обавештени и образовани потомци некадашњих учесника, који то чине на промењеној геополитичкој сцени, у државама које још постоје али и у онима које су настале после његовог окончања. Оне тумаче који рефлектују прошлост Великог рата на просторима ишчезлих сложених држава, мање или више сенчи неупокојена сабласт минуле територијалне и демографске величине, а у извесним идеолошким склоповима и „фантомски бол“ изгубљене империјалне славе. Када један рат коначно постане историја онда и памћење поприма традиране и историчне форме. Традирање и историзовање уме да буде и немилосрдно и сентиментално, чак носталгично. Тако је и са Великом ратом и оним старим и древним што је у њему, уз јецаје и плач или без кануте сузе, леденог лица неславно пропало.⁹¹

У том смислу, у тежњи историзовања и историзације, тј. потонућа неке историјске појаве и догађаја у дефинитивно објашњену прошлост, апсолутни и за свагда дати континуитет тумача и тумачења не постоји. У противтежи историцистичком апсолутизовању онога што се догодило и као такво премештено у неповратну про-

90 О томе: Трговчевић Љубинка, *Научници Србије и стварање Југославије, 1914-1920.*, глава „Историографија о улози научника у Првом светском рату“, стр. 5-15, Народна књига - Српска књижевна задруга, Београд, 1987.

91 О томе: Митровић Андреј, *Противање Клио*, глава „Историзација Првог светског рата“, стр. 56-57, Новинско-издавачка установа „Војска“, Београд, 1996.

шлост, стоји пропитивање непобитности збивеног догађаја. Ма како изгледало парадоксално, чином евокације ма које и ма какво *збитије* је заправо осавремењавање и осадашњавање прошлости. Поиграјмо се речима и рецимо: када год се присећамо и промишљамо протекло време на делу је садашња или савремена прошлост. Остварање интерпретативног идеала са позиције апсолутне садашњости је недостижно.

О тумачима прошлости је реч

Одатле, како је речено, није неопходно узети у обзир само тумачење прошлости него и тумачење поступака тумачења протеклог времена. Уз то, потребно је, наиме, направити подужи тематски и проблемски искорак преко првобитно постављене границе тумачења, тумачењем почетне позиције тумача. Преусмеравање пажње са тумачења и протумаченог на тумача изгледа компликовано, можда и чудно, али је, по свему судећи херменеутички нужно. Потребно је, наиме, имати виду видљиве и невидљиве мотиве тумача, базичне интересе који га побуђују на мишљење и писање, априорна и аксиоматска становишта у расуђивању, те геополитичке, геонационалне и гекултурне константе и варијабле, из којих такав интерпрет, привидно објективно и неутрално замишља и дочарава ратну прошлост.

Ни историографске представе Великог рата у скицираном интерпретативном погледу нису изузетак. Реч је о дочаравању прошлости и представама њених догађања које стварају тумачи, најчешће историчари. Положај, могућности и улога тумача, као и правци тумачења Великог рата су у неизбежној и уској вези са мање-више предвидљивим исходом тумачења. Довољно је разазнати идеацијски и теоријски контекст у коме тумач обитава, социјалну подлогу из које промишља прошлост и политичке и идеолошке услове који граде његову егзистенцијалну ситуацију, па се успешно осведочити у његове крајње интерпретативне домете.

Тешко је доћи до у свему усаглашених становишта о прошлости. Немачки историчар критичке оријентације Јирген Кока је луцидно уочио неизвесну спону између заједничке прошлости и могућности заједнице у садашњости: „Чудна је илузија веровати како сећање на заједничку прошлост аутоматски води већем консензусу и заједништву у садашњости. Ако на прошлост гледамо трезвено, без предубеђења и трудећи се да нађемо истину, открићемо да много шта боли, и много шта раздваја. Последица је свађа, али у најмању руку ћемо искусити плуралитет, релативисање и сумње.“⁹²

У супротности упамћеног и неупамћеног је, заправо, смисао *политике сећања*. Чак и без довољне самосвести они који историзују прошлост – а понајвише историчари – следе и испуњавају налоге времена у простору где живе. Њихово појединачно грађанско и национално *где* и *када* чини лични хронотоп из кога тумаче и објашњавају прошлост. Као што прошлост има свој животопис тако исто и тумач прошлости о њој мисли и пише из свог животног искуства, из последњег сегмента сопствене биографије. Персонални и биографски хронотоп је, рекло би се, примаран. Други хронотоп одређен је одабиром и призивом неког исечка прошлости који се потом тумачи и објашњава. Пропитивана временска секвенца прошлости утемељена је у животном хронотопу. Два су, дакле, хронотопа: онај лични тумачев и онај нелични или надлични који је садржан у предмету историјског тумачења. Занемаривањем првог хронотопа тумачење се персонално неутрализује и обезличава, док се његовим претераним истицањем пада у логичку клопку *argumentum ad hominem*.

Тумачења и тумачи

С друге стране, нарочито уважавањем проблабистичке парадигме,⁹³ тумачења тако комплексних сукоба

92 Видети: Кока Јирген, *О историјској науци*, глава „Идентитет“, стр. 46, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.

93 О појму парадигме (или обрасца), видети: Милосављевић Петар, *Логос и парадигма*, глава „Парадигма“, поглавље „Појам пара-

као што је био Први светски рат, практично гледано, ни немају судбину неког у потпуности усаглашеног исхода?⁹⁴

Одиста, где су стварне границе историчних, историјских и историографских тумачења? Да ли их уопште има, или се протоком времена оне померају ка све већим даљинама, размичући се при том у несагледиве ширине, понирући такође у све веће интерпретативне дубине? Биће да расположиво време културе и цивилизације размиче засторе тумачења, чинећи видљивим и сазнатим до тада невидљиве и несазнате појаве у прошлости. Тиме се, дабоме, и слика прошлости, за коју се иначе каже да је непроменљива, ипак мења. Њена промена, додуше, може бити крајње различита, од ускађивања са одистински збивеним, до изопачавања онога што де се догодило у нешто (или ништа!) чега напросто није било.

Интерпретација прошлости је, ма колико можда настојала на доследности и уврежености постојећих представа, одувек променљива и тиме донекле ревизионистичка. Тумач прошлости, чак и несвесно, у свом тумачењу надодаје личне, емотивне и вољне, идеалне и идеолошке зачине густој каши протеклог времена. Прошлост се идеацијски, идеолошки и идеаллошки обликује у складу са оним што се назива *духом времена*. Историчари лако подлежу упливима духа времена.⁹⁵ Да ли је, међутим, тако широка и неодређена формулација каква је *дух времена*, довољан снажан и користан ослонац за разумевање прошлости, нарочито када су ратови и ратовања у питању?

Тумачи прошлост увек тумаче из свог времена, друге пасатистичке или футуристичке могућности, заправо,

---

дигме“, стр. 49-51, Требник, Београд, 2000.

94 О томе: Баздуљ Мухарем „Хитлерова освета Младој Босни“, стр. 27-44, *Стогодишњи рат. Сарајевски атентат и тумачења*, антологија, уредили Мухарем Баздуљ и Никола Грујичић, Време, Београд, јун 2014.

95 Видети: Блек Цереми, Макрејдл М. Доналд, *Изучавање историје*, глава „Идеологија и историчари“, стр. 24-26, Клио, Београд, 2007.

ни немају. Не само да су могућа него су и стварна извесна имагинативна уживљавања у прошлост и будућност, али су она условљена кско оним што се већ зна тако и оним што се још не зна. Отуда је тематска позиција садашњости тумачења аксиоматска. Померања у оба временска правца могућа су само уз крајњу обазривост према деликатној сазнајној релацији реалистичног и утопичног, као и стварносних токова спрам њихових идеолошких и идеаллошких избличења. А управо то се пречесто дешава.

Збуњујућа смеша повода и узрока

Није неочекивано да интелектуални потомци поражене стране у једном за њих погодном часу узнастоје да направе дубок интерпретативни рез, начине обрт и прекид континуитета у односу на до тада владајуће тумачење о одговорности за избијање Великог рата јула 1914. године. Као што је на другој страни, нарочито међу онима који су „наследили“ победничку баштину, и после више генерација видљиво истрајавање да у сећањима одрже ону врсту идеолошке и политичке али и историографске интерпретације која је континуална и, заправо, традиционална. Први би да мењају а други да не мењају уврежену историјску слику Великог рата, у ономе што се конвенционално зове историографија.⁹⁶

Ма колико се трудили, ни једни ни други, међутим, не успевају сасвим у својим крајњим интерпретативним наумима. И са историчарима и без историчара и њихових тумачења, слика прошлости се из генерације у генерацију ипак мења. Промени слике прошлости доприноси колико савремени сензибилитет толико и понека накнадна сазнања која одступају од уобичајних схватања.

96 Пршлост није олако подастрта људском уму. Осврт на прошлост збива се путем *историзовања* које завршава у *историчности*, али и *историцизовања* које исходи у *историцизму*. Екстремни облици историцизма су *архаизам* и *пастизам*. Разликују се, наиме, типови меморисања. Спрам прошлости успостављају се *историја* и *повест*, али и *историографија*, *историозофија*, *историологија*, *историја историје* (као метаисторија), најзад, *филозофија историје*, њена социологија, психологија, итд.

У мирнодопском недостатку изворних ратних емоција и ветеранског борачког искуства, савим очекивано се настоји на сталоженим и разборитим увидима. То се, међутим, не догађа у сваком случају. У научној литератури и публицистици се мешају узроци и узрочност Великог рата са непосредним атентатским поводом његовог избијања.⁹⁷ Не истражује се узрочна општост епохе и генерални токови детерминације, већ се у први план тумачења ставља конкретан повод одлуке за рат, ултиматум Србији и аустроугарски чин објаве рата у лето 1914. године. А онда се у атентатској и ултимативној историји казуистички наводи и разматра сваки дан, сваки сат и свака секунда, у реално убрзаном а дискурзивно развученом времену које је претходило судбоносним сарајевским пуцњима.⁹⁸

Из конкретне узрочности која пребива у епохалном карактеру – на пример крешенда кризе империјализма и колонијализма на почетку двадесетог века – „ускаче“ се у конкретни наратив згодно пронађеног повода за отпочињање ратних дејстава.⁹⁹ А онда, када се тако пронађени повод у аргументисању усиљено сједини са наводним

97 О томе: Момбауер Аника, *Узроци Првог светског рата. Споревња и сагласности*, глава „Дугорочни и краткорочни узроци Првог светског рата“, стр. 9-16, и „Јулска криза и избијање рата“, стр. 16-20, Клио, Београд, 2013.

98 Пример поменуте цепидлачне казуистике пружа британски историчар К. Кларк, Видети: Кларк Кристофер, *Месечари. Како је Европа кренула у рат 1914.*, глава „Ултиматум“, стр. 389-405, „Пуцњи упозорења“, стр. 405-419, „Последњи дани“, стр. 419 и даље..., Хеликс, Смедерево, 2014. Монтирајући слике из приступачног и познатог материјала Кларк, као на успореном филму и „замрзнутим снимцима“, успева да развуче радњу на скоро 600 страна књиге. Занимљив приступ тумачења кроз мноштво примера и призора успева да оствари тек делимичне резултате.

99 Империјалистичко порекло узрочности избијања Првог светског рата и његов империјалистички карактер, истиче и историчар А. Митровић. Видети: Митровић Андреј, *Продор на Балкан и Србија 1908-1918. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918.*, део „Сарајевски атентат је изабран као демагошки изговор“, глава „Реч је о најчистијем империјалистичком рату“, стр. 432-439, НОЛИТ, Београд, 1981.

узроком, добија се редукована идеолошка слика почетка ратног догађања, затим конфронтирајућег одвијања и потом мировног исхода.

Принцип, принципи, атентат

Сведен на политички наратив искреслог повода за објаву рата због, рецимо, извршеног атентата у Сарајеву јуна 1914. године, тумачење ратног сукоба који се убрзо раширио на читав свет, деформише његов аутентични смисао у прошлости. Тако се у распричаним тумачењима узрока Првог светског рата појављује оно фамозно „због“, „јер“ и „зато“, што је Младобосанац и невешти стрелац Гаврило Принцип на обалама Миљацке испред Вјећнице из другог покушаја упуцао патолошки страсног ловца на високу дивљач, аустроугарског престолонаследника надвојводу Франца Фердинанда и његову супругу.¹⁰⁰

За једне је славни младић Принцип узор, непоправљиви романтик, национални борац, слободар и идеалиста; за друге сасвим супротно, илегалца, фантаста и анархистички утописта, националистички фанатик и, модерним жаргоном изречено – опаки терориста. Шта год да је одиста био млади човек тужног лика и несвакидашњег знамењског презимена Принцип, може се рећи да атентата не би било без постављених историјских принципа, а ни остварених принципа без реалног Принциповог учинка.

С друге стране симпатија за српског, босанског и јужнословенског, али и европског слободара, уочљиве су антипатије и мржње на погођеној и касније пораженој страни. Та средњеевропска страна је, наиме, сазидала своју, сасвим друкчију причу. Та историзована прича је, у ствари, противприча, обрнута повест одговорности и кривице других, то јест Срба за сопствено, тј. аустроугарску пропаст.¹⁰¹

100 О томе: Митровић Андреј, *Србија у Првом светском рату*, глава „Атентат“, стр. 7-18, Стубови културе, Београд, 2004.

101 О томе: Жутић Никола, „Српска кривица за Велики рат према тумачењима ‘савезничких‘ и ревизионистичких историчара“,

Ништа једноставније и грубље: убиством надвојводе Франца Фердинанда је директно узрокован рат?! Изгледа као да пре убиства несташног наследника престола и тобожњег реформатора, ратни лоби у Бечу није вршио политичку репресију над Србима, дипломатски притискао Србију и у најмање двадесетак наврата доносио одлуке да напад на Србију отпочне што пре, ако не и одмах.¹⁰² Политичком, медијском и уличном харангом, подстрекиваном из Беча, створено је мњење као да атентат није био одговор на неиздржљиво аустроугарско насиље већ необразложено српско атаковање на толерантну аустроугарску политику?¹⁰³

Тражен је, додуше, згодан ратни повод чијим искрснућем би целокупна кривица за крвопролиће била сваљена на Србију. Историја је показала да је тај повод јуна 1914. године накомстрешена аустроугарска војна камарила најзад препознала у атентату који се догодио на велики српски празник Видовдан, после провокативних аустроугарских војних маневара и демонстрације империјалне снаге у Сарајеву, у Босни на Балкану.¹⁰⁴ Рат против Србије који је у Бечу одавно припремљен могао је најзад да почне, и почео је!¹⁰⁵

зборник *Српски народ од Сарајевског атентата до Хашког трибунала*, стр. 31-43, Удружење Срба из Хрватске, Београд, 2014.

- 102 *Историја Југославије*, Иван Божић, Сима Ђирковић, Милорад Екмечић, Владимир Дедијер, део „Слом османлијске владавине“, посебно поглавље „Југословенске земље и борба два империјалистичка блока очи избијања Првог светског рата“, стр. 339, Просвета, Београд, 1972.
- 103 Видети: Гађиновић Радослав, *Млада Босна*, глава „Сарајевски атентат – одговор на аустроугарско насиље“, стр. 281-296, Медија центар Одбрана, Београд, 2014.
- 104 Видети: Дедијер Владимир, *Сарајево 1914.*, књига прва, глава „Младобосанци у акцији“, стр. 337-371, Просвета, Београд, 1978.
- 105 Видети: Митровић Андреј, *Продор на Балкан и Србија 1908-1918. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918.*, глава „Рат, рат“, стр. 31-40, и „Сад или никад“, стр. 40-48, НОЛИТ, Београд, 1981.

Не мењају се чињенице него објашњења

У пригодном времену јубилеја обележавања стогодишњице од почетка Великог рата није и не и требало да буде речи о открићима и сензационално новим појавама великоратне прошлости него, пре свега, о различитим тумачењима познате прошлости и могућностима нових тумачења старих чињеница Великог рата. Обилати историографски материјал пружа довољно могућности за сигурне налазе и образложене тврдње, али и местимично нешто другачије увиде, нарочито са интерпретативних позиција неких великих сила које, како се чини, више нису исте као што су биле некада.

Не мењају се, заправо не би требало да се мењају чињенице прошлости и значење прошлости у целини, јер оно што се одиста мења јесте тумачење те прошлости. Али, тиме се, у ствари, мења и хеуристички карактер првог дела исказа претходне реченице. Јер, променом тумачења прошлости и сама прошлост, за коју се у доминантном тумачењу сматрало да је била утемељена на непроменљивим и непобитним чињеницама, местимично бива побијана и промењена.

У садашњости се помаља подмлађено лице прошлости. Тумачење које одудара од владајућег мишљења у савременој историографији не исказује само своју интерпретативну неподударност са „главним током“ него испољава и снажну тежњу да промени рефлексију лика прошлости у огледалу које предмећу савременици. Та тежња преличења је, како је поменуто, увек је метанаучна, идеолошка и политичка. Тобоже ново и тачније тумачење, наиме, не прихвата старо и наводно погрешно тумачење и разумевање прошлости које је одговарало чињеницама креираним од победничке стране док је трајала њена поратна победа. Јер, ко још мари за пораженог, поражени се низашта не пита. „Не постоје историја пораза, биографије губитника... Прећуткујемо своје поразе, чак је и у позориштима трагизам потиснут са иронијом и гро-

теском. Место трагичног геста заузела је гримаса луде. Рачуна се само на успех, само о њему треба говорити“, пише Ришард Капушћински у *Ланидаријуму*.

У времену у коме се некадашњи поражени преобразују у савременог победника ни његова поразна прошлост више није непобитна. Победа и пораз осцилују око другачије осе мерила, почиње преиспитивање и ревизија историје, јер надмоћна страна овога времена другачије сагледава пораз њених предака, нарочито на вишегенерацијској раздаљини за читаво једно столеће удаљеном невремену Великог рата.

Разумемо ли разумевања некадашњих ратова?

Шта уопште хоћемо да разумемо у прошлости и од прошлост? Да ли читаву познату прошлост, или само њене најважније деонице? Да ли победе и поразе у ратовима, или и међуратна стања, понајвише оне сплетове околности и узрока који су можда били занемарени? Чак иако смо уверени да су нам доступне и да знамо све потребне чињенице, да ли увек успевамо да разумемо историјске догађаје?

Четворогодишње трајање глобалног ратног сукоба (од 1914. до 1918. године, када је привремено окончан), релативизовано је чињеницама да је и пре његовог избегања у јулу 1914. било више припремних или уводних ратова, као што су се, после капитулације Централних сила и склапања мировних споразума, сукобне тензије наставиле у другом облику. Изгледа да су тек незапамћене размере трагичног сукоба изазвале потребу да се убеђујућа али не и убедљива идеолошка становишта и политичка понашања, разложно протумаче.

Но, време које је уследило, показало је да неопходне поуке из тока и исхода Великог рата нису извучене нити примењене. Иако је 1919. год. одржана мировна конференција у Версаљу, потом склопљени мировни споразуми са пораженим странама и са великим очеки-

вањима у Женеви формирано Друштво народа,¹⁰⁶ трвења и гложења победника и поражених незадовољника су се у међуратном периоду наставила све до ескалирања у други и још већи рат. Како је уопште било могуће да се ирационална страва Великог рата поновила на још деструктивнији начин средином двадесетог века?

Каже се да је после рата лако бити паметан и тај исказ није далеко од истине. После свршетка рата у мирнодопском анитклимаксу постајале су видљиве његове материјалне и нематеријалне последице, за чије су дубље препознавање у ратном хуку недостајале сређене прилике. Живот у катастрофалним и трагичним околностима понекад дезоријентише и паралише разборито мишљење. Они који у рату трпе и страдају исцрпљују се у преживљавању и надању у наилазак неког погоднијег времена за тумачење. Нажалост, такво разборитије време не наилази нужно и увек, па важни догађаји из прошлости остају заробљени у тами непознатог и несхватљивог.

Светлосни спектар добра и зла

Потсетимо се, полазишта у тумачењу Великог рата зависе, између осталог, и од схватања континуитета тумачења и доследности тумача. Однос рационалног и ирационалног у светској политици могуће је сагледати на две историјске равни. На првој равни, разматрања историјских токова који увећавају геоекономску и геополитичку моћ и супротности хегемонијалних сила немају обавезно конструктивну и миротворну снагу, штавише, на извесним тачакама оне постају неразрешиве на миран начин. Тада се рат испољава као изнудица и нужност.

На другој равни, са становиште етике добра рат наравно нема оправдање, осим ако није одбрамбени и праведан. Али, која ратна страна у досадашњој историји ратова није посезала за аргументом праведности властитог

106 О томе: Попов Чедомир, *Од Версаја до Данцинга*, део „Версајски систем“, глава „Мировна конференција у Паризу“, стр. 103-156, и „Извршење мировних уговора“, стр. 156-190, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.

сукобног положаја? Мало која, или ниједна! И у Великом рату, 1914-1918, зараћене стране Антанте и Централних сила истицале су да су искрено на праведној страни историјског добра, одлучно против неправедних сила зла. Ниједна од зараћених страна се није декларисала као заступница лажи и зла, већ сасвим супротно, као ваљана инкарнација истинољубивости и доброте.

Ипак, нису само победа једних и пораз других у Великом рату, одредили негативно и позитивно историјско деловање. У том великом сукобу су се препознали и неки други чиниоци који су творили светлу и тамну страну европске и светске историје. Но, и у вери и објашњењу светлосног спектра дејстава кључних актера, који има порекло у древном манихејизму и борби светлости и таме, не мањкају мутна стања која замагљују хоризонте разумевања.

Разлика добротинитеља и злочинитеља може се сагледати у општем и посебном облику светског сукоба. Велики рат 1914-1918. био је велики по стратегијском и оперативном војишном простору који је захватио и до тада невиђеном интензитету разарања који је испојио. Његова негативна величина није била исказ глориозне патетике и пијетета добра које је донео Европљанима, већ је супротно томе указао на разорне могућности самоуништења најснажније и најзначајније светске културе и цивилизације.

Посустале империје пред налетом националних држава

Спорна величина је, дакле, задата општим обликом рата, фронталног и маневарског, паралитички рововског, тотално исцрпљујућег сукоба на најнижој деструктивној ивици смисла. Таква величајна општост првог великог европског и светског рата, дабоме, није могла бити агенс раста и развоја.

Ако је нешто и расло и развијало се, оно свакако није било хумано и просперитетно. Велики рат 1914-1918.

у општем смислу био је кулминативни тренутак неразрешених противречности најкрупнијих фигура планетарне моћи. Зато је био одправа евроцентричан, затим глобалан, глобализујући и глобализацијски, чак и пре појаве тих појмова у политичком и геополитичком оптицају.¹⁰⁷

Почетни европски оквир Великог рата указао је на бар два процеса која пре распламсавања конфликта и његовог исхода нису била толико видљива а постала су упадљива по његовом окончању.

а) Прво, простор сукоба најмоћнијих био је простор Старог континента који се показао територијално ограниченим а тиме и недовољниом па се, одатле, проширио и на друге континенте на којима је, као је речено, и пре тога трајао у облику капиталистичког „открића света“ и борбе за колоније;

б) друго, време сукоба је обухватило другу деценију новог (двадесетог) века, и имало је везе са финалним деоницама историјских процеса који су у деветнаестом веку обележавали многе европске земље и народе, али и значајне делове света.

С друге стране, за Србе и Србију од пресудне важности била је велика подунавска Монархија. Аустроугарска је била композитна држава ограничених политичких могућности. Оно што се у конгломерату народа одиста могло односило се на извесни династички лојализам и патриотизам хабсбуршког трона, који се огледао у јединственом држављанству и правним склопом условљеној поданичкој привржености „ћесару“, Цару и Царству. Већина народа у саставу Хабсбуршке монархије није имала своје народне, то јест националне династије. У суседству су изузетак чинили Срби у Србији. Када је пропала Царевина народи су остали без владајуће династије.¹⁰⁸

107 Видети: Кајтез Илија, *Мудрост и мач. Филозофи о тајнама мира и рата*, глава „Савремено поимање мира и глобализација рата“, стр. 671-697, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012.

108 О томе: Taylor A. J. P., *Habsburška monarhija*, глава „Epilog: narodi bez dinastije“, str. 313-325, Znanje, Zagreb, 1990.

Све остало тицало се етнонационалих партикуларизама у нарастајућим амбицијама политичке еманципације појединих народа и конфесија. Магистралне унутраполитичке тежње испољавале су се кроз официјелни монархијски дуализам и алтернативни тријализам, али једва достигнута уставна двојност никада није прерасла у немачко-угарско-словенску тројност.¹⁰⁹ Иако су се налазили пред знатним искушењима очувања традиционалног облика државног уређења заговорници двојне монархије, све до сопственог краја се нису упуштали у одређеније федералне и конфедералне комбинације.

Поменути процеси су се геополитички рачвали у два правца: а) мултиетничког империјалног преконифигурисања и б) преобликовања старих и настанка нових националних држава у Европи.¹¹⁰

Просторно и временско одређење и исход Првог светског рата 1914-1918. указује, међутим, и на рокаду фигура моћи на светској позорници при почетку прошлог века. Панорама тог времена је, у ствари, дочаравала големо ратиште, у ствари разбојиште које је у међусобно крвопролиће Великог рата укључило безмало све европске народе.

Велики рат као одушак нараслих супротности

Рат се многима чини као одушак, деструктивни додуше, али ипак одушак од неиздржљиво нараслих притисака. Али, може ли ратна ескалација, која изазива експлозију зла и масовне погибелји, да се тумачи као разрешујући одушак од притиска непомирљивих супрот-

---

109 Видети: Рајс Арчибалд, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта. Необјављени текстови на српском језику*, глава „Срби и тријализам. 24. Јул 1917“; стр. 294-299, Геополитика, Београд, 2014.

110 Видети: Бодрожић Ђуро, *Национална држава*, глава „Последице и етос европског национализма“, стр. 126-174, поглавље „Српска нација“, стр. 132-144, Српска књижевна задруга, Београд, 2008.

ности? Можда, али само метафорички. У суровој ратној стварности „одушак“ не само да је изледао него је и био сасвим другачији.

У Великом рату су почињени бројни злочини над цивилним становништвом, нарочито од стране Аустроугара над Србима, свугде на српском простору и поготову у Србији. Изразити пример бездушног и злочиначког деловања аустроугарских, тј. мађарских војника, представља погром над српским цивилним становништвом у Срему 1914. године.¹¹¹ Управо у злочиначком понашању аустроугарског агресора и окупатора, организованим конц-логорима, казним експедицијама, одмаздама и убијању невиних људи исказан је најгори потенцијал зла.¹¹² Злочиначки потенцијал ће се преточити у реалност у још већој и грђој мери током Другог светског рата и деловања Хитлерове солдатеке и хрватских усташа на јужнословенском простору. То се никако не се заборавити, јер: „Кад год човек почини злочин, Бог пронађе сведока. Сваки скривени злочин има свог известитеља.“ (Ралф Валдо Емерсон)

Ко, уосталом, може да порекне да се све врсте и сви актери подељене европске моћи, почевши од економске, преко политичке, дипломатске и војне, до религијско-црквене и културно-цивилизацијске, нису те фаталне 1914. године наодређене напрегле, срљајући у међусобни рат. Снага, сила и јачина, које су у укупном исказу међу народима твориле моћ најјачих држава, у једном часу, нису успеле да пронађу сигуран пут сапостојања. Сукоб

111 О томе: Искруљев Тоша, *Распеће српског народа у Срему 1914. године и Маџари*, глава „Маџари и распеће српског народа у Срему“, нарочито, поглавље „Шта су разлози маџарске бездушности?“, стр. 308-315, Прометеј, Нови Сад – Радио Телевизија Србије, Београд – Нови Сад, 2014.

112 Видети, такође: Раје Арчибалд, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта. Необјављени текстови на српском језику*, глава „Јесен 1914: после повлачења аустроугарских трупа из Мачве остали су лешеве деце, жена и стараца“, стр. 29, и „Писмо из Србије. Упутства аустријским трупама. Ваљево октобра 1914“, стр. 30-33, Геополитика, Београд, 2014.

сила Антанте са Централним силама у Европи указао је на дубоке распуклине у европском бићу које је, још само, у силуети физичке географије континента било јединствено и једно, док се у стварности међусобног трвења испољавало као несхватљиво подељено.

Подела и сукоб међу најмоћнијима – Великом Британијом, Француском, Русијом и Немачком и Аустроугарском, на пример – показао је, такође, да је Стари континент тесан за слободно распрострањавање и потпуно утажење стратешких и тактичких интереса сваке од тих земаља. Скученост простора није до краја умањена ни колонијалном политиком великих европских сила, јер се њихов примарни континентални сукоб преносио и на прекоморске поседе. Колонијална коегзистенција Европе у вишеструком лику није ублажила империјална трвења у Европи премалој да својим територијалним и ресурсним капацитетима удовољи свим појединачним амбицијама ширења, доминације и експлоатације.

Европа у империјалном лику, заправо, и није имала где да се шири, изнутра је могла само да помера и преобликује своје спољашње и унутрашње границе. Иако је географска датост континента остала иста, Велики рат је ипак променио политичку карту Европе. Први светски рат 1914-1918. резултирао је настанком три велике европске и евроазијске империје: Русије, Аустроугарске и Турске. Велики рат је био подједнако империјалистички и антиимперијалистички, што значи да је био и поробљивачки и ослободилачки.¹¹³

Неке од старих и древних држава су нестале са геополитичке и историјске сцене, нове су настале, са више држава средње и мале величине геополитички амбијент је упадљиво уситњен.

---

113 О томе: Дедијер Владимир, *Интересне сфере. Историја интересних сфера и тајне дипломатије уопште*, глава „Интересне сфере у доба империјализма“, стр. 79-121, и „Интересне сфере у доба Првог светског рата“, стр. 121-147, Просвета, Београд, 1980.

Замах неуспеле империјалне интеграције произвео је разорни контрафекат, зањихано ђуле моћи се са увећаном снагом вратило на почетну тачку и у парaparчад разбило зидине древних империјалних здања. Поменуто је да старост империја није била никаква гаранција за надживњавање сукоба. Иако је Аустроугарска у еволутивним државним формама – слично старом Риму и Византији - трајала скоро хиљаду година (од 962. до 1918), напослетку се распала као да је никада није било.¹¹⁴

Вишевековна тежња интегрисања и апсорбовања покорених народа од стране најснажнијих царстава указала се у супротном лику деструкције мултинационалних империја и настанка више нација- држава и држава-нација на њиховим раздржављеном простору. Миленијумске империје које су владале Балканом и Средњом Европом у исходу Великог рата преселиле су се у ружичасту зону носталгичних и сиву зону фобичних присећања.¹¹⁵ Са другачијим типом европске трансдржавне интеграције анахрони империјални агрегати – попут Аустроугарске и Турске – архивирани су у историјске депое.

Полегнуће Србије у првој Југославији

Показало се да за Србију стварањем Југославије ниједан од суштински важних развојних процеса није био успешно довршен. Државне границе Србије пре и после стварања Југославије остале су недовољно јасне. Српска национална идеја није доспела до неспорног стадијума просторне, тј. територијалне одређености. Нејасном стању је допринела и занемаривана чињеница великих неподударност између српског етнонационалног простора, српских историјских земаља и српских држава

114 Видети: Митровић Андреј, *Пропитивање Клио*, глава „Смрт црног двоглавог орла“, стр. 55-59, Новинско-издавачка установа „Војска“, Београд, 1996.

115 Занимљиво становиште, изнето на почетку другог великог рата 1940.године, о везама Средње и Централне Европе са Балканом, видети у: Стефановић Светислав, *Старим или новим путевима. Одабрани политички списи 1899-1943.*, глава „Средња Европа и Балкан“, стр. 198-200, Артпринт, Нови Сад, 2006.

Србије и Црне Горе.¹¹⁶ Стога су се спољашње државне и унутрашње административне границе Србије, у прошлом и претпрошлом веку стално мењале, као што су променљиво исцртаване границе српског простора и историјска имена српских земаља. У разграничавању и ограничавању територија српског народа исувише често су примењивана арбитрарна и ауторитарна мерила, утемељена на сили, политичком волунтаризмау и децизионизму.¹¹⁷

Србија из Великог рата новембра 1918. године није изашла у проширеној националној и територијалној си­луети, на чему је иначе настојао један не тако мали део српске националне елите. Војном победом над Аустро­угарском и Бугарском, те ослобађањем јужнословенских крајева после пробоја Солунског фронта септембра 1917., Србија је ушла у састав, тачније речено територијално и државноправно је саставила прву Југославију под именом Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.¹¹⁸

Такав ујединитељски исход био је производ једног другачијег типа геополитичке телеологије, у којој се напослетку није указала укрупњена национална српска држава, него велика јужнословенска државна творевина. Створена по окончању Првог светског рата, прва троимена Југославија била је сложено, мултиетничко и мултиконфесионално здање у коме су Срби, додуше, били најбројнији али и веома изнурен и демографски тешко погођен народ. Слабљењу економских и политичких потенцијала српског народа допринела је просторна фраг-

---

116 О томе: Степић Миломир, *Српско питање – геополитичко питање*, глава „Променљивост детерминанти геополитичког положаја српских земаља“, стр. 143-174, Јантар група, Београд, 2004.

117 Видети: Терзић Славенко, „Уместо поговора. Границе Србије у вртлогу интереса великих сила“, стр. 271-278, зборник Бекер Јоахим, Комлози Андреа, *Границе у Савременом свету. Зоне, линије, зидине у историјском поређењу. Социоисторијска анализа феномена границе у контексту међународног развоја*, „Филип Вишњић“, Београд, 2005.

118 О томе: Стругар Владо, *Југославија на стрмини Европе*, глава „Југославија - својина српства“, стр. 555-561, Просвета, Београд, 2014.

ментираност изазвана сеобама и изогнима и, изнад свега, ненадокнадивим демографским губицима у ратовима.¹¹⁹

Српско-југословенски чвор

Стварање прве Југославије првог децембра 1918. године, под именом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, веома је компликовано међунационално питање у државном оквиру новонастале политичке заједнице. Силе атракције које су деловале у временима јужнословенске поробљености, стварањем прве заједничке државе Јужних Словена почеле да се изобличују у своју супротност. Ратовима ослабљена Србија је тешко и са муком вршила улогу стожера државне заједнице. Ранија супротстављања Аустроугарској и Турској, којим су мањи јужнословенски народи безуспешно покушавали да приуште политичке слободе, у новом државном амбијенту су се усмерила ка Београду и Србији. Србија се, заправо, обрела у једној коренито другачијој и сложенијој историјској ситуацији коју њена национална и политичка, те културна и научна елита нису довољно промислиле нити извеле одговарајуће поуке.

На изванредан начин сви они проблеми, који су неразрешиво опхривали Аустроугарску пред Велики рат, свалили су се на повијена плећа младе југословенске монархије. Српски чинилац је изнутра оптуживан за карађорђевићевство, у виду династичког унитаризма и централизам у облику тзв. великосрпске хегемоније. Споља је Краљевина Југославија нападана за наводну великосрпску политику и настојања изопачења југословенске државе у тзв. Велику Србију.¹²⁰ Такве оптужбе су пласи-

119 Видети: Степић Миломир, *У вртлогу балканизације. Политичко-географски положај и фрагментираност српских земаља*, глава „Физичко уништавање српског становништва као фактор фрагментирања и редуквања српских земаља“, стр. 183-188, Службени лист СРЈ, Београд, 2001.

120 О томе: Попов Чедомир, *Велика Србија – стварност или мит*, глава „Велике Србије није било“, стр. 316-335, Издавачка књижевна Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2007.

ране на трострукој реваншистичкој и ревизионистичкој основи: аустронемачке и италијанске империјалне носталгије; ватиканског прозелитизма, и; коминтерновске замисли револуционарног совјетизовања јужнословенског дела Балкана. Ревизионистима историје резултата Великог рата су се, међутим, супротставили тзв, антиревизионисти.¹²¹

Имајући у виду силовитост наведених чинилаца ревизије и реконструкције политичке карте Европе, није тешко закључити да монархистичка Југославија, упркос српским интегративним и интегралистичким настојањима, није одолела опасностима које је донео други велики глобални сукоб. Краљевина Југославија је средином априла 1941. године војно поражена, политички се распала и била окупирана од непосредних и посредних суседа.¹²²

Историја прошлог века је показала да Југославија није била само специфично решење главнине балканских проблема него да је, истовремено и парадоксално, представљала земљу која чини замршено чвориште геополитичког проблема, понајпре са становишта самеравања сфера утицаја великих сила. Док је за једне прва Југославија била историјска неопходност успостављања равнотеже европских снага и фактор суспрезања могуће преваге немачког утицаја на Југоистоку, за друге са супротне стране, она била „трагична грешка“, „непотребност“ а онда и фамозна „вештачка творевина, „тамница народа“ и легло „завереништва“ и „међународног зла“. Мишљења су дакле, била подељена, а тиме и савезничка и несавезничка опхођења према Југославији насталој у исходу Великог рата.

121 Видети: Момбауер Аника, *Узроци Првог светског рата. Споревња и сагласности*, глава „Антиревизионисти“, стр. 87-92, Клио, Београд, 2013.

122 О томе: *Априлски рат 1941*, зборник докумената, приредио Антун Милетић, Војноисторијски институт, Београд, 1987.

Прокламовани ратни циљеви Србије из Нишке ратне декларације од 7. децембра 1914. године,¹²³ у новој држави су преображени у мирнодопске налоге њеног одржања, спречавања унутрашњих националних, верских и класних сукоба, и каквог-таквог избегавања спољашњих конфронтација. На унутрашњем плану интегралистичка политика српског чиниоца трпела је неуспехе у сучељавању са јужнословенским партикуларизмима и сепаратизмима, док је на спољнополитичком плану земља бивала све угроженија од реваншистичких сила у непосредном окружењу и дубље у европском копну.¹²⁴

Реални и виртуелни корени носталгије

На овдашњем простору се пречесто испољавају колективне сете и жалови за оним што је политички пропало. Свако мало се очајава над овим или оним што је једно време трајало а онда срушено и нестало са историјске сцене. Жали се јер се мисли да је управо то што је некада било, било боље од онога шта је данас. Носталгија нема извор само у осећају старења већ и у ономе што се памти као боље и лепше. У политичком свету лепота и доброта и поред тога што су изузетне људске врлине, у разматрањима функција и квалитета поредака политичких заједница нису превише заступљени. Ратни настанци и нестанци држава су, наиме, све само не испољавања и докази историјске лепоте.

Југославија као политичка заједница и држава, дакле, није била само заблудела и искључива српска последица Великог рата. Та необична земља, у три фазна

123 О томе: Станковић Ђорђе, *Србија 1914-1918. Ратни циљеви*, глава „Југословенски програм Краљевине Србије“, нарочито, поглавље „Декларација српске владе у Народној скупштини 24. новембар / 7. децембар 1914. године“, стр. 145-147, Прометеј, Радио телевизија Србије, Нови Сад - Београд, 2014.

124 Видети: Кнежевић Милош, *Парадигма распада. Разлагање државе у погледу узрочности*, део „Парадигма распада југословенске заједнице“, глава „Политички фактор“, стр. 44-45, „Идеолошки фактор“, стр. 45-46, и „Геополитички фактор“, стр. 61-63, , Институт за политичке студије, Београд, 2009.

историјска облика, на различите начине је одговарала (и није одговарала) интересима концерна европских сила. Савезници нису допустили Србији да се демографски и територијално употпуни без политичке и државне заједнице са другим Јужним Словенима. Савезници су, наиме, хтели да са Србијом у средишту створе јужнословенску државу Југославију. Без ослонца у савезничкој Србији у том државном науку свакако не би успели! Тако је прводецембарским актом 1918. године настала прва Југославија. Југославија, створена у ратним мукама Србије и Црне Горе, од почетка је била држава у унутрашњим несугласицама и спољнополитичким тешкоћама.¹²⁵

Неке аналогije прве (и друге) Југославије са претходним мултиетничким европским државама, пре свих са Аустроугарском, могу додуше бити повучене, али битне разлике ипак постоје. Иако су биле наследне монархије, нити је Србија била империја, нити је империја била Југославија. Ниједна Југославија није досегла империјални ниво и амбиције, то би било колико неумесно толико комично. Оно што је могла у европским оквирима да буде, то је Југославија спорадично и била: највећа држава и респективна локална и регионална сила на Балкану.

Па ипак, средњеевропској аустроносталгији у католичким деловима некадашњих Југославија, по југословенском разбираспадном разлагању (1991-1995) придружила се и постјугословенска југоносталгија.¹²⁶ У стварности политичког живота успостављени су, међутим, много компликованији односи па су се, усред конфузне посткомунистичке транзиције, филичне (љубиве) носталгије за Аустроугарском и Југославијом, суочавале са антиподним антипатијама и фобијама према Средњој Европи и некадашој Аустроугарској, и уз то, и према

125 О томе: Стругар Владо, *Југославија на стрмини Европе*, део „Неприлике југословенских земаља у данима уједињења Срба, Хрвата и Словенаца“, глава „Укрштај тешкоћа за југословенску државу“, стр. 151-163, Просвета, Београд, 2014.

126 О аустроносталгији, видети: Митровић Андреј, *Пропитивање Клио*, глава „Двоглави Феникс“, стр. 58-59, Новинско-издавачка установа „Војска“, Београд, 1996.

свим облицима Југославије у видовима *славифобије* и *југофобије*. Показало се да је једно сећати се неке државе из прошлости, а друго чезнути за њеном дословном или недословном реинкарнацијом.

У извесном смислу, носталгије за пропалим сложеним државама указују на некакву често и сасвим неодређену жељу за међуетничким контактима, мултинационалношћу и „мултизмом“.¹²⁷ Када је на истом простору „чежње за изгубљеним“, таквих чежњивих политичких покрета и држава било више, и када су се они налазили у унутрашњим и спољашњим међуетничким, тј. међунационалним сукобима, или у стањима по добијеним и изгубљеним ратовима, чежње су, по свему судећи, биле и остале супротстављене.

Фантоматика чежње за ишчезлим

Југоносталгија и аустроносталгија могле би се подударати само у оном ретком случају у коме би се Југославија, по форми и садржају, у колективној свести указивала као накнадно срдњеевропеизована јужнословенска „Аустроугарска на Балкану“? А то, свакако, бар када је реч о српској улози у јужнословенској конституцији, није нити је могао бити случај!

Југославија је, наиме, у својој динамичној еволуцији мењала облике државе, величину, састав и тип легитимације власти. У тим менама важну пројугословенску улогу је имала управо Србија. Ипак, прва појава независне Србије пре стварања прве Југославије (1804-1878), и друга појава независне Србије после посткомунистичког растварања треће по реду и последње Југославије (1991-2003-2006), нису били истоветни историјски процеси.

Напослетку, зар није индикативно да се у идеологизованом дискурсу, прожетом носталгичним сећањима

127 О томе: Кнежевић Милош, *Призма геополитике. Геополитичка димензија националног идентитета*, део „Геополитичност националног и религијског идентитета“, глава „Многоетнични и вишенационални Јужни Словени“, стр. 319-326, Институт за политичке студије, Београд, 2014.

и памћењима догађаја из прошлог века, ретко када указује на чежњу за Србијом у форми *србносталгије*, а много чешће распреда и жали за Средњом Европом, у коју неизоставно, реално и симболички репрезентује управо Аустроугарска. И управо на том месту замене сећања и чежњи, голица једна зачкољица? Није ли аустроносталигја у форми средњеевропске носталгије по нечему ипак слична југоносталгији? Или су, у овом часу, разроке носталгије за (пре)минулим творевинама једне сложене Империје и једне исто тако сложене федерације, конгруентне са постмодерном „жудњом за Европом“ која је, опет, и по свему судећи, несаобразна са традиционалном и модерном жудњом за Србијом!?

Када се нешто или неко жали није лоше знати за чиме се и за ким жали. Када се чезне није згорег знати шта је и ко је предмет чежње. Уколико се у жалу и чежњи омане и не препозна аутентична стварност појаве око које се гради *носталгична историја*, најчешће услеђује конфузија а онда и потресно отржењење. Тада је историјско откриће уједно и сазнајна терапија и пут ка оздрављењу и одбацивању оболелих прираслица прошлости. Болесна историја се, између осталог, лечи и отварањем архива и подастирањем сведочанстава на увид јавности!¹²⁸

Тешка и сложена судбина Србије

Краљевина Србија није изазвала Први светски рат, нити је одговорна за његов ток и последице. Рат је справљен и зачињен у кухињама светске моћи. Сарајевски атентат је само искоришћени повод за сукоб чији су корени лежали у дубљим слојевима антагонизованих геоекономских и геополитичких интереса великих европских држава. Сукоб тих непомирљивих интереса довео је до прве одиста глобалне конфронтације у Европи и свету.

---

128 Видети: Тош Џон, *У трагању за историјом. Циљеви, методи и нови правци у проучавању савремене историје*, глава „Суочавање са болом: историја као терапија“, стр. 60-61, Клио, Београд, 2008.

За Краљевину Србију и српски народ у целини Велики рат је имао карактер одбрамбеног и праведног рата са изразитим цртама самоуништавајућег напрезања, високо моралне савезничке солидарности и индивидуалног и колективног пожртвовања и хероизма. Иако је у основи и по опсегу био империјалистички сукоб, Први светски рат је за Србију био уједно и ослодилачка борба и отаџбински рат. У исходу Великог рата, захваљујући српским војним и политичким прегнућима, ослобођена је Србија али и остали јужнословенски простори, народи, етничке и верске групе.

Убрзо се, међутим, показало да за Србију стварањем Југославије ниједан од суштински важних развојних процеса није био успешно довршен. Србија из Великог рата новембра 1918. године није изашла у проширеној националној и територијалној силуети, како је иначе настојао један не тако мали део српске националне елите и како је наговештавано Лондонским уговором 1915. Војном победом над Аустроугарском и Бугарском, те муњевитим ослобађањем јужнословенских крајева после пробоја Солунског фронта септембра 1917. године, Србија је ушла у састав, тачније речено територијално и државноправно је саставила прву Југославију под именом Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

*

У светлу изреченог, помније изучавање повезаности два светска рата у двадесетом веку је потребно зарад бољег разумевања повремених европских интереса за државним и међудржавним интеграцијама на Балкану.¹²⁹ Истраживање Првог светског рата је исто тако неопходно да би се разумели начини на које Европљани са Запада доживљавају Србе, Јужне Словене и Балканце и како се према њима односе.

¹²⁹ Видети приказ и тумачење ратног и међуратног периода (1919-1939) у: Попов Чедомир, *Од Версаја до Данцинга*, посебно део „Покретачке снаге међународне политике између два светска рата“, нарочито глава „Политички и идејни чиниоци“, стр. 54-85, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.

Понављање тобоже откривалачких наратива о српској кривици за Сарајевски атентат јуна 1914, и почетак Првог светског рата; затим за војни пуч и развргавање приступа Тројном пакту марта 1941; а онда и наводне агресорске улоге Србије у разбираспадном процесу и сецесионом рату у Југославији 1991-1999, и; најзад, али можда не и на крају, опетоване српске кривице за „повреду људских права Албанаца на Косову и Метохији“ (што је био повод за нелегалну у нелигитимну агресију НАТО на СРЈ марта 1999. године),¹³⁰ све то указује на огроман идеолошки и медијски утицај негативних геополитичких стереотипа о Србима „источњацима“ и у западне културно-цивилизацијске форме неуклопљивим оријенталцима.¹³¹ У свим ратовима који су се догодили у Европи током прошлог века у увек истим круговима европске моћи Срби су све до наших дана третирани као „лоши момци“ и непоправљиви реметиоци међународног поретка.¹³²

Одатле је у најмању руку корисно подсећање на праве узроке и разлоге Великог рата (1914-1918) из кога су Срби и Србија, „обогачени“ за Југославију, изашли као победоносне жртве, и од чијих трагичних демографских учинака се никада нису успели довољно опоравити. Разумевање Великог рата омогућује и разумевање Другог

130 О томе: Аврамовић Зоран, *Демократија и бомбардовање. Каква је будућност демократије?* глава „НАТО бомбардовање и демократија“, стр. 191-202, Просвета, Београд, 2012. Такође: Кнежевић Милош, *Крстарећа демократија. Агресија НАТО на СРЈ 24. Март – 11. јун 1999.*, глава „Крстарећа демон-кратија“, стр. 159-175, ДП „Ђуро Салај“, Београд, 1999.

131 О томе како „када погледа према Истоку, човек у огледалу види слику онога што не жели да постане“, и како „специфичност Средње Европе долази из свести о разлици у односу на балкански, православни и руски свет“, пише: Орел Катрин, *Средња Европа. Од идеје до историје*, део „Представе о Средњој Европи“, глава „Одбачени Исток“, стр. 101-107, Клио, Београд, 2012.

132 О савременим сатанизовањима српског народа, видети више него речиту збирку медијских „бисера“ западних актера последње балканске рагне ујдурме: Петровић Зоран Пироћанац, *Избрисати српски вирус. Мала антологија расизма и шовинизма на крају миленијума*, Југоисток, Београд, 1999.

светског рата на југословенском тлу (1941-1945), као и настанак и каснији нестанак друге и треће Југославије у последњој деценији претходног и првој деценији двадесетпрвог века.

Историја је указала да је судбина Србије у три Југославије и зван њих, директно зависила од исхода великих геополитичких ломова и распореда снага у најснажнијим структурама моћи на Старом континенту. Зато је Србија, по свему судећи, имала и још увек има тешку и компликовану судбину.

4.

КАКВА ЈЕ САДАШЊА ПРОШЛОСТ?

Цртице о виђеној и невиђеној прошлости у зауглинама завремености

*Све је туђа имовина, а само време је наше. Само ову ка
бекству склону и клизаву ствар дала нам је природа у
нашу сопственост, па ипак нас из ње може протерати
кад год хоће.*

Луције Анеј Сенека, *Писма Луцилију*

Радозналост према збивеном

Каже се да је на почетку свега било чуђење а заборавља се да би чуђење могло да буде највеће после свега. Ако би то „време после времена“ Армагедона ико уопште дочекао? Љубопитљиво се чепрка по бестелесном времену у потрази за чврстином и трајношћу. Понекад се дуготрајност неопрезно назива вечношћу. Прошлост верватно није вечна као ни будућност, па ипак историја нам се чини као неограничено и бескрајно време које само делимично припада људима.

Време прошлости у коме је створено и остварено цивилизовано човечанство назива се повешћу. Корисна разлика између *историје* и *повести* указује на оно што одиста делатно припада човеку, а тиме и на све оно што је изван моћи његовог поседовања и располагања. Чак и када се помисли да се стварно има оно што се у ствари нема у времену, у тој измаклости тренутка ипак се нешто поседује а то су илузије. Историја је проткана илузијама без којих повест као да не може да опстане, а опет, у бити повести јесте неилузорна извесност ограничене људске стварности. Прошлост у садашњости – садашња прошлост није тек лакомислена игра помереним речима него указанье прожимања димензија времена.¹³³

Животарење на полеђини памћења

Нема безбеднијег места за очување протеклог времена до онога у поузданом гнезду сећања. Где би могло да буде осигурано постојање прошлости до у веродостојном, дугом и дубоком памћењу. Није тајна прошлости скривена само у њеној непремостивој недокучивости него и у нашем непознавању и незнању, али и у несећању и непамћењу онога што се некада догађало и можда знало. Тајна није трајна, нити стално својство измаклог времена које је само на изглед тајновито него, пре свега, когнитивно обележје односа према ономе времену које се не зна а хоће се његово знање. Оно што је неоткривено и скривено у прошлости, тајно и тајанствено тиче се колико фактографске неприступачности временског објекта, толико субјективне моћи дочаравајућег представљања објекта сазнања. Јер, прошлост увек некакако причињавајуће „изледа“, као што се се умножено и разнолико доживљава.

Мистерије прошлих времена најчешће су саздане од непотпуних сазнања, лоших предрасуда, погрешних уверења и дубоких заблуда. Одатле се као прави смерови

133 О томе: Фелстали Кнут, *Прошлост није више што је некад била. Увод у историографију*, глава „Прошлост у садашњости“, стр. 19-22, Геопоетика, Београд, 2004.

сознања прошлости - некада као и сада - истичу њено демистификовање и демитологизовање. Када се прошлост не оцртава јасно у ововременом сећању, када је прошлост скривена у густој сенци прећуткивања, цензуре, идеолошких искривљавања и табуа, онда се она указује као голема тајна. Стављена у заграде полузнања или под упитник незнања, таква прошлост остаје иза ирационалног застора, затамњена интерпретатвином произвољношћу, обременјена теретима субјективизма и релативизма. Сазнајна скепса спорадично проклизава у историјски агностицизам и нихилизам. Чини се да је несазната прошлост заправо несазнатљива и за свагда непозната историја – историја као недокучива тајна, или *тајна историја*.

И поред спорадично политички изнуђене потребе да се о прошлости не говори и прошлост не приказује - не само онако каква је одиста била него и никако, као да није била! - скривање и прећуткивање прошлости углавном шкоди генерацијама које налазе. „Они који се не сећају прошлости осуђени су да је понављају.“ (Џорџ Сантајана) Живот у прећутаном времену је протраћен - живот на полеђини памћења не може бити аутентичан.

У свести сваког човека његова прошлост и прошлост заједнице у којој обитава недовршени су лични, групни и колективни догађаји који су се збили и поново збивају присећањем. Сваки, чак и случајно бачени, поглед на окружење већ је некакво призивање прошлости. Евокација је рекреација прошлости.

Ипак, и инвазивна прошлост се у опажању и мишљењу суочава са расудним темпоралним границама, иначе би свет живота био безизгледно заточен у јаловом пасатизму. Живети у прошлости, зар то у извесном смислу не значи бити тек полужив а можда чак и мртав за ово време! Живети без прошлости, такође, упућује на губитак идентитета и биографско мртвило. „Ако превише гледате уназад ускоро ћете тамо и кренути.“ (Анон)

Страх од историјског сазнања тешко може да буде оправдан било каквом идеолошком и педагошком конструкцијом потребе чувања од заразног сазнања прошло-

сти. Знање прошлости није инфекција која се може спречити. Превенција од спознаје прошлости у садашњости која на њу не пристаје, која ју одбацује и не признаје, можда је и корисна привременом одржању поретка који жели неку другачију и своју прошлост, али свакако није по ђуди онима желе да створе тачну слику протеклог времена.

Несхватање узрочне моћи прошлости

Нужно је знати шта је било пре а шта после! Али, историја свакако није само појмљени редослед једног после другог догађаја, нити је прошлост поредак јасног лика, као што није ни гримаса нереда и збрке. Нека обртно просторно/временска логика делује, неки људски или божански логос прошлости извирује иза догађајних застора. Историографија јесте и хроника и хронологија онога што знамо и желимо да упамтимо, јамачно више од *историозофије* или *филозофије историје* која је мудрост времена - *хронозофија*. Размишљања о прошлости наводе на разликовање склоности и приступа метафизичке, религијске и сакралне историје с једне, и секуларне и научне историје с друге стране. У историјским и историографским токовима такве склоности и приступи нису само разнострани и раздвојени него и прожети.¹³⁴

Да ли је историја народа судбоносна и судбинска? Постоје ли могућности управљања историјским токовима, или је на делу усудна беспомоћност њеног неодољивог дејства? Предајемо ли се судбини по Херодотовом образцу: „Судбина је јача од размишљања.“ Или се још не предајемо пред силама рђаве историје!?

Прошлост, нарочито ону идеолошку и политичку, потребно је и корисно знати. У супротном, прошлост ће кад-тад проклијати из нехајно нагњеченог семења. Да ли ће то учинити као разрасли коров и трновито жбуње, или као неговано растиње, зависи од ступња културе историј-

134 О томе: Грејем Гордон, *Лик прошлости. Филозофски приступ историји*, глава „Обликовање прошлости“, стр. 9-21, Плато, Београд, 2002.

ског и политичког памћења. Одмерност и разборитост, као и увек одређују сагледавање прошлости. Знати оно што је било, омогућује знање онога што у овом часу јесте. Људски разум указује да је свака веродостојна спознаја еволутивна и исторична. Ко није разумео узроке неке појаве неће разумети ни њене последице, у свему па и у историји.

У извесним раздобљима овдашње прошлости о прошлости Великог рата није било довољно речи, или су важни догађаји везани за њега једноставно прећуткивани. Стваране су временске празнине па је историја на тај начин добијала неконзистентне и дисконтинуиране токове. Обилна тумачења Другог светског рата (1941-1945) заклањала су токове и узроке Великог рата (1914-1918), затамњујући оне детерминанте које су имале продужено и несмањено дејство, без којих није било немогуће схватити најдубље узроке другог великог светског сукоба.

Замирући у полузнању и незнању прошлости савремене „хиперобавештене“ генерације су све мање способне да разумеју збивања која се око њих одвијају. За већину таквих збивања мисле да су узрокована недавно, да су искрсла у текућем тренутку, или пак, да су безузрочна и безразложна, заправо самоникла, хаотична. Порекло и конституција времена у коме живе им је нејасна, па је и сналажење у том времену, чак и на површни збивања често отежано. Незнање прошлости веома шкоди, у ствари, историјска обезнањеност је далекосежно разорна.

Усвајање и пропагирање идеологизованих и политизованих погледа на прошлост може, додуше, извесно време да буде угодно и уносно, али се напослетку испостави као непродуктивно. Крах доминантне политичке праксе редовно изазива идеолошки и интелектуални лом *услужне историографије*. Пропашћу одређене политичке праксе пропада и идеолошка визура прошлости; пропада идеологизована и политизована историографија

која је као помоћна снага настојала да је „научно“ легитимизује.¹³⁵

Историјска свест се гради из опреза и бриге за опстанак у недружељубивој садашњости. Побуда разумевања сопствене прошлости - или пак своје прошлости у прошлости других - нараста понајвише онда када је раширена узнемиреност да убедљивих разлога текућих догађаја нема довољно или да изостају у целини. Историјска свест не само да је неравномерна него је и разнолика по дубинама и обухватима.¹³⁶

„Судбина не шаље своје гласнике: она је или исувише мудра или исувише окрутна.“ (Шекспир) Одатле нестаје неодомица због чега нам је садашњост оваква каква је а не можда другачија, рецимо боља? Питамо се, затим, о темељу, надзиђу и крову властитите куће; тежимо да одгонетнемо где је у плановима и нацртима заједничке судбине направљена статичка грешка и када су, како и колико, и поред свих пројектантских и извођачких прорачуна и умећа, хировите историјске силе пољуљале стабилност националног и државног здања?

Наши осврти на прошлост, по свему судећи, нису уобичајни. Овдашњи мотиви за пропитивање историје нису свакидашњи нити су троме сатојци опште културе сећања. Многима са стране могу изгледати као обузетост историјом. Претрпљена егзистенцијална, социоекономска и политичка катастрофа овдашњег дела европског

135 О односу историје, историографије и политике, видети: Митровић Андреј, *Тудљива муза. Огеди о историјском, научном и уметничком*, део „Тешкоће истраживања најновијег доба“, глава „Пета тешкоћа: политичка вредност научних судова“, стр. 60-61, „Милић Ракић“, Ваљево, 1992.

136 Филозофкиња Агнес Хелер разликује шест ступњева историјске свести, овим редом: нерелектована општост: генеза; свест о општости рефлектованој у посебности - свест о историји; свест о нерелектованој општости; свест о општости рефлектованој у посебности; свест о светској историји или свест о рефлектованој општости; конфузија историјске свести или свест о рефлектованој општости као задатак. О томе: Хелер Агнес, *Теорија историје*, глава „Ступњеви историјске свести“, стр. 27-69, Рад, Београд, 1984.

света упућује на помно промишљање смисла даље и ближе прошлости. Бурну јучерашњицу тумачимо из привремене, не много мирније садашњице. Ипак, неко медитативно време акумулирано је на извесној раздаљини од бруталних догађаја.

Прелет преко разделница времена

Мада можда и не би требало да буде тако, али на изглед саморазумљива садашњост је трајно неразрешени проблем историје. Иако јој је одређен тачан временски положај – баш сада и баш овде! – неухватљива садашњост непрестално измиче и преображава се у прошлост, чак и у часу потанког образлагања. Штавише, речено је да: „Не постоји садашњост. Постоји само скоро будућност и не-давна прошлост.“ (Џорџ Карлин)

Прошлост је колико неминовни потенцијал толико и реалност сваке садашњости. Иако је једносмерно, кретање времена од садашњег ка прошлом је очигледно и у сваком погледу ретроактивно. Супротно физичко кретање, дословно враћање у прошлост још није могуће, осим у сањаријама тријумфалног проласка кроз временски портал. У стварности, дакле, преостаје још само сета закаснелих времепловаца за оним што је било и прошло и што се попут утихлих таласа не може обновити. Али, зар сваки историчар није и времепловац!

Око есенцијалног односа онога што се збило пре и што се догодило после, и још увек се догађа, у људској свести је одавно успостављена граматичка и реална конвенција. Она се ослања на практично поимање битних временских тачака, тачније: на разделницу текућег времена и оног времена које је већ неповратно прохујало. Поглед на прошлост отуда садржи нагон апсолутизовања у чијем исходу је схватање да је оно што се догодило за-навек ишчезло - било па прошло, неповратно и необновљиво у свом догађају.

Без практичне деобе у односу на две друге, егзистенцијално и логички битне временске димензије - оно-

га што се већ догодило и онога што ће се тек догодити - поимање догађања садашњости не би било никако могуће. Али, ни однос онога „већ“ и онога „тек“ није нимало једноставан. Историја рачуна на протекло време, у ствари, она урачунава и подразумева прошлост као меморијску твар и основу. Историја јесте безтелесно биће прошлости. Ма како изледало парадоксално, прошлост се интелектуално отеловљује једино из садашњости. Приступање прошлости у људском свету је, међутим, разнолико.

Прошлост измиче у садашњости, чија прошлост се још увек није у потпуности догодила. А онда, и оно што се догодило потребно је разумети баш сада и баш овде. Одатле, није проблематична само историја, као реални проток (или одток) догађаја, него и историографија која се суочава са том протеклошћу на вазда проблематичан начин.¹³⁷ Проблем је, наиме, у томе да прошлост није иста за све. Различити доживљаји прошлости не настају само из неизбежних разлика у личном искуству, него и различитих начина и врста сазнања протеклих догађаја.

Историографија није кадра да превлада оно што је немогуће превладати у потпуности, чак и када се у утиску неког раздобља чини да је оно у потпуности описано и приказано, те да је представа о њему занавек утврђена. Немогуће је сазнати све појединости онога што се збило, увек је неопходан избор важног и битног у општем, посебном и појединачном. Историја подрхтава и тече; историја је бесконачан флуид времена који спира и наноси догађаје без прецизног и коначног салда. Историографија је разгртање одрона историје копачким алатима приповедања и упамћивања.¹³⁸ Временским слојевима у том масивном наносу трудољубиви историографи могу

---

137 О томе: Блек Цереми, Макрејдл М. Доналд, *Изучавање историје*, глава „Историја као скуп ‘проблема’“, стр. 32-33, Клио, Београд, 2007.

138 О томе: Фелстали Кнут, *Прошлост није више што је некад била. Увод у историографију*, глава „Историја као прошлост, наука и казивање“, стр. 43-52, Геопоетика, Београд, 2004.

да приђу само са свешћу о ограничењима које бесконачност налаже онима који се одваже да је дознају.

Зауглина завремености

Ко историзује пролеће кроз наоблачено небо времена. Доле, у поднебљу света живота, иза сваког егзистенцијалног угла вреба неки тренутак. Ма колико били уверени да је прохујало време нешто што се не може накнадно изменити, прошлост се ипак креира и рекреира из разлога који, како је речено, делују у садашњости. Ту смо где смо: обитавање у временској димензији садашњости није ствар избора. Не бирамо магновени трен у коме док јесмо јесмо. Варљиво је, међутим, уверење о супериорности сазнања прошлости из сваког садашњег тренутка. Понајпре, јер садашњост стазом протицања замиче иза ововременог угла, удаљавајући се ка прошлости и пре него што се помисли да је трајно и заувек ту. А није нити може да буде увек ту, јер свака савремена интерпретација прошлости заправо је савремена само једно одређено време. Савременост се непрекидно проебликује у *завременост*, или у стално пребивање у некој од димензија прошлог времена; за неко ограничено и орочено време – *завремено*.

Човек је агент и агитатор времена. Преобликујући физис он превагом разума твори људску историју. Човек мења географске услове властитог живота о чему сведочи антропогена географија. Полазећи од начелне разлике између физичког и људског света, те Макијавелијевог поимања врлине – *virtu* и среће – *fortuna*, Гордон Грејем сматра да људским делима управља интелигенција што није случај са дешавањима природних стихија.¹³⁹

Идеацијски презентизам - који велича и обоготворује садашњи тренутак као једини и јединствен, непоновљив и ненадмашан – подједнако је сазнајно илузоран као што су и његова граматичка и онтолошка разбраћа

139 Видети: Грејем Гордон, *Лик прошлости. Филозофски приступ историји*, глава „Практична прошлост“, стр. 220-221, Плато, Београд, 2002.

пасатизам и *футуризам*.¹⁴⁰ Разум разложно указује да људска потреба за обистињавањем света живота и токова у природи, упорно тражи ослонац у три временски битне димензије постојања. Историографија је, саморазумљиво и очекивано, из садашњости усмерена ка прошлости. Она је нужно ретроспективна на рационалној основи, јер наведен на уважавање историчности сваке појаве у постојећем свету.

Пориве топичког обистињавања историје онога што се стварно десило и што је уврежено да се збило управо тако, модификују интереси обликовани и практиковани у ововременим тумачењима. Заборав је претња свему што се десило у неком времену.¹⁴¹ Прошлост се потискује у заборав или призива, много чешће ради оправдања садашњих поступака, него због извлачења поука из грешака и заблуда претходних времена. Реч је, дабومه, о непоучности архаизма, историцизма и пасатизма, као варљивих менталних и интелектуалних прибежишта.

Апсолутног подударана између садашњег разумевања прошлости и ондашњег разумевања некадашње садашњости, такође очекивано и разумљиво, нема нити може да буде. Оно чему се тежи јесте изградња што тачније слике прошлости. Та слика је увек селективна и композитна, непотпуна, конвексна у оном степену у коме се

140 О томе: Кнежевић Милош, „Време и простор глобализације. Силицијумско архе човечанства“, „поглавље „Презентизам – циљитање Великог Сада“, стр. 225-226, и „Будућност - та празнолика сабласт“, стр. 227-228, чланак у зборнику *Време глобализације*, приредио Милош Кнежевић, ДК „Студентски град“, Београд, 2003.

141 Песник о томе пише: „Амензија је поратна болест, као и срцобоља, одјек великих криза. Нису све амензије једнаке, јер нисмо сви једнаки мјесечари... Прошлост постаје све више мртва груди земље, окови; бжежимо од прошлости. Свијет је велико ништавило и празнина још већа. Евазија је у смјеру нирване. Гдје год је хватаљка попустила, заборав настаје и шири се. Заборав хвата све ствари које остају без ослона и упоришта. Јер се толико заборава шири, распознајемо да многе ствари нису чврсте. Не држе се, не одолевају.“ Тин Ујевић, „Мудре и луде дјевице“, *Приручни Ујевић*, Народна књига, Београд, 1963.

праве линије хоризонта скоријих дешавања на све већој временској раздаљини закривљују и губе у олученој полутами старине.

Не чини само протекло време (по себи) кривим и грбавим оно што се многим актерима и посматрачима чинило правим и усправним, већ и утицај идеја на поимање и разумевање тога шта је уопште нека прошлост? Идеје и идеологије у идеократкој пракси указују на природу прошлости и историје; има ли је или нема; ако је има каква је одиста била и да ли је могуће да је уопште била таква каквом се у овом часу, сада и овде приказује?

Живети у прошлости

– живети од прошлости

Шта је памћење? Отпрва рутински мислимо да знамо – неуронски запис, шта друго? Помислимо да је недоумица сувишна јер се одговор подразумева, а онда се пољуљамо и не сећамо шта би памћење могло да садржи? Да ли нам је памћење као супериорној животињској врсти усађено, да ли је пренето или га сазнањем света и себе у свету постепено стичемо и увећавамо? Памћење је свакако нешто што се догађа сећањем; стање свести или свестан однос према протицању времена који нас учвршћује на местима која запоседамо и на положајима које наизменично заузимамо.

Као непамћење и несећање, заборав потиरे претходно време бивства. Можда неизвесно и незнано чак и у стањима тоталне амнезије ипак оставља е неки мали присетни траг, макар и незнатни трачак упамћеног бивства? Можда се нешто и у амнезионој потртости може спасити и поново дочарати?

Памћење у облику свести о догађају упућено је на време, онај део времена који је прошао. Памти се мало или много, кратко или дуго, никада све. Све што се догодило је немогуће упамтити, како је у појединачној људској психи тако је и у колективној историјској свести. Нешто се памти понешто заборавља, не само спонтано него

и намерно, заправо, делатном вољом да се оно што се догодило препусти (само)забраву. Хоће се, дакле, бри-сање памћења – *damnatio memoriae*. Као да неко или нешто нема прошлост?

Памћење настаје диференцирањем и селекцијом. Осим што је примопредана и научена представа прошлости, памћење које је заснива и чува је, такође, и избор и одлука. Када градимо слику прошлости бирамо је недовршену, или је преузимамо приговорљену, али у дочаравању њене динамике и детаља активирамо властиту имагинацију. Имагинирањем рекреирамо прошлост у сазнајно оскуднијем облику.

Није лако разабрати односе у прошлој стварности, нарочито када она у понављању изгледа имагинарна и бајковита. За разазнавање стварних историјских контура потребно је бити претходно заинтересован. Потребно је, наиме, имати вољу за обистињавањем догађаја до извесног облика истине, без обзира на њене непријатне учинке. Проучавање прошлости уме да створи изненађујуће увиде у времена која нисмо познавали, или смо у свиклости наших представа били уверени да су била другачија.

У дубини рударске радозналости историчара према догађајима прошлости налази се тежња освешћења путем откопавања узрока и разлога оновремених збивања. Тим узроцима и разлозима додају се и мотиви садашњег времена. Историзовање извире из презентације и презентизма, оних идеја и идеологија о прошлости, које прошлост дочаравају из праксе савремених интереса. Одатле је у разлоге препознате у догађајима прошлости, најчешће неосетно, уграђена разложност последичне садашњости. Као што не може да избегне прошлост, исто тако историја не може да мимоиђе садашњост.¹⁴²

Заинтересована ретроспективна пројекција је скоро неизбежна. У понеким тумачењима историјских догађаја оновремено се меша са оновременим до потпуне

142 О томе: Хобсбаум Ерик, *О историји. О теорији, пракси и развоју историје и њеној релевантности за савремени свет*, глава „Садашњост као историја“, стр. 244-257, Откровење, Београд, 2003.

конфузије временских димензија. На час изгледа као да је савремено схватање прошлости њена једина истина, а не нека иманентна истина из времена у којој се догађај збио.

Не чезне се за горим, чезне се за прошлошћу у уверењу да је била боља од тренутака који се проживљавају! Носталгија је унатраг усмерена потрага за изгубљеним временом. Омаглица читаве прошлости у људском уму може бити емотивно засићена носталгијом. Уобичајно је, међутим, да се чезне за личним губитком времена. Судбина младости је да у једном часу буде изгубљена; тада преостаје још само вајкање или разумно становиште зрелости.

Историја, такође, подлеже законима старења и подмлађивања. Чини нам се да су наше дилеме биле и диилеме наших предака. Геронтократија негује старину као врхунску моралну политичку вредност.¹⁴³ *Сентиментална историја* оперише са жалом за прохујалим временом које је, наравно, било много боље од времена у коме смо се задесили. *Носталгична историја* је немилосрдна према садашњости, она указује да је ово време горе од претходног које нам тако недостаје. „У свакој епохи, и вероватно у свакој генерацији, постоје они који верују да је историја прошлости заправо историја опадања... Оваквом мрачном гледишту веома често доприноси и потпомаже га носталгија кроз коју се чињенице боје оном чудном мешавином задовољства и бола коју људи налазе у размишљању о изгубљеној младости.“¹⁴⁴

Недоумице се из садашњости преносе у прошлост. У недаћама смо, неумањене невоље нас непрестано нагоне на промишљање протеклог времена. Да ли смо нешто битно пропустили, где смо оманули? Да ли смо, рецимо, изгубили време? Да ли смо изгубљени у времену у коме,

143 О томе: Албваск Морис, *Друштвени оквири памћења*, глава „Реконструкција прошлости“, поглавље „Памћење код старца: носталгија за прошлошћу“, стр. 119-129, Медитеран, Нови Сад, 2013.

144 О томе: Грејем Гордон, *Лик прошлости. Филозофски приступ историји*, глава „Опадање“, стр. 93, Плато, Београд, 2002.

ипак, уз велики труд можемо бити пронађени? Можемо ли некако надокнадити закашњење и искобелјати се из временског теснаца? Можемо ли, макар и на час, зауставити кризно пропадање и убрзати време потребно за избављење!? За спас је потребно време! Спас се, уосталом, увек догађа у неком времену, никада пре или после времена.

Зашто смо се овако и овакви обрели и опстали управо овде, на овом тлу? Да ли смо могли да будемо бољи за себе и за друге, на истом али бољем месту? Хтење побољшања и бољитка услова живота је усмерено ка препознавању историјских узрока, повесне генезе и цивилизацијске еволуције. То хтење добра - за себе и за већину, за све! - не мимоилази већ уважава проток историјског времена.

Интуитивно разумевање прошлости

Прошлост се може познавати или тек наслућивати. Знању претходи слутња. Слутњу о збиљи прошлост неки називају интуицијом. Мада није у сваком случају окретања ка прошлости тек пука слутња, интуиција увек садржи наговештаје и слутње. У томе не би било ничега лошег да покаткад нагомилане слутње, везане за мрачну прошлост густим црнилом не испуњавају пределе садашњости.

Када се промишља прошлост навиру утисци о про теклом као нечему што је једаред или већ више пута виђено, или пак, нечему што до сада уистину никада није виђено. У сваком савременом, тј. садашњем опажању прошлости садржан је мање или више развијен концепт њеног тока у два основна смера пропитивања: све даље и дубље, и све ближе и плиће прошлости. И док дубока прошлост измиче сазнању због уништених и оскудних трагова, блиска прошлост се опире тачним увидима због супротних интереса актера у њеним тумачењима.

Појмљени садржај прошлости условљен је начином разумевања кретања историје. Метафорички речено,

људска историја се може разумевати на митски, космолошки и астрофизички начин: као вечни циклизам, обртање око властите или неке друге цивилизацијске осе, и, као; бесконачно ширење - експанзија и пролиферација - можда и непрекидно удаљавање планетарне и људске честице од почетног творачког стадијума!? Како год се конципира и разуме, прошлост као историја није неприкосновена у свом раздаљинском изгледу и дубински раслојеним садржајима. За љубопитљиви критички ум историјска прошлост је, заправо, изазовно раскриљена за разноврсна тумачења.

Теоријски и филозофски концепти историје заснивају се на психолошким предиспозицијама интуиције и разбора протеклог времена. У том погледу психологија, социологија и филозофија пружају извесне основе за схватање склоности и изобличења разумевања прошлог времена.¹⁴⁵

Филозоф Карл Попер, рецимо, разазнаје три типа или, како каже, варијанте интуитивног разумевања прошлости, то јест историје:

а) Неки друштвени догађај је схваћен онда када је протумачен терминима сила које су га изазвале, нарочито онда када су препознати појединачни и групни актери догађаја, њихове побуде, мотиви, интереси, циљеви и моћ коју поседују и практикују;

б) у другом типу интуитивног разумевања историје, уз све претходно, инсистира се на одређењу смисла и значаја догађаја, као и ситуационе вредности у друштвеној ситуацији која је успостављена њиховим међудејством, а која твори целину анализираног исечка времена;

в) најзад, у трећем типу историјског разумевања, по Карлу Поперу, није довољно само анализирати настајак, последице и ситуационе вредности друштвене ситуације, него је потребно узети у обзир и тенденције и

---

145 О томе: Катрога Фернандо, *Историја, време, памћење*, глава „Филозофија историје у научним одорама“, стр. 245-249, Клио, Београд, 2011.

стремљења раздобља, што води у историска поређења и закључивање по сличности.¹⁴⁶

Историолика парамнезија

Примењена на историју и историографију, нарочито су занимљива два, условно речено, аберирана облика варљивог памћења. Њихово заједничко име је *лажно сећање* или *нетачно памћење*.

Парамнезија је поремећај у препознавању и закључивању о природи прошлог времена. Као временско несналажење и дезоријентација у сагледавању прошлости парамнезија се испољава у два дивергентна правца:

а) Као да се нешто што се одиста догађа у садашњости, једном или више пута већ догађало у прошлости. Садашње догађање и догађаји, по том приступу, нуколико нису нови и другачији, него су слични ако не и истоветни са претходним. Садашње збивање не само да је продужетак него је и пресликавање прошлости, опетовање онога што се већ догодило и које је, као такво, једном или више пута, већ виђено и проживљено;

б) други облик парамнезије упућује на уверење да се оно што се одиста догодило и што је познато из прошлости, никада раније није догодило, па је због тога и сада непознато и несазнато. Садашње историјско збивање је сасвим дугачије од протеклих збивања, ново и у досадашњој историји невиђено. Такво збивање је недоживљено и непроживљено.

Оба вида парамнезије су илузорна, идеолошка и политичка, али и теоријска или доктринарна изобличења прошлости, која настају упоређивањем садашњости и прошлости, те расуђивањем по сличности онога што се некада збило са оним што се догађа данас.

Када се прошлост третира као понављање већ искушаног и проживљеног, упућује се на компактност временских димензија које нису сасвим јасно диференцира-

146 Видети: Попер Карл, *Беда историцизма*, глава „Интуитивно разумевање“, стр. 30-34, Дерета, Београд, 2009.

не у реалном историјском току. Реч је учењу о кружном обнављању постојећег света - *палингенези*. Формирање и преформирање историјских токова само је привидно ново, оно је заправо циклично и ротационо понављање нечега што је већ једном било и привидно прошло. Ипак, у циклизму се отварају и ободритељне кружне могућности, на шта указује Буда: „Без обзира колико год вам је прошлост била тешка, данас увек можете почети из почетка.“ Настајање и нестајање, рађање и умирање у вечитој су смени и сеоби истоликог. Када се прошлост, пак, тумачи као вечита промена и никада исто дешавање, прошлост се доживљава као залетиште и одскочиште збивања у садашњости, али не и као пука реприза збивеног. Историја кроз чије просторе струји време никада се не појављује у истом материјалном лику.

У дубљем и ширем смислу, изложени приступи прошлости и историји саобразни су митским, космогонијским и филозофским схватањима циклизма у непрекидном понављању историје, и линеарности у бесконачној контингенцији историјских дешавања.¹⁴⁷ У оба случаја историја, тачније историографија помно наднета над прошлошћу, суочава се са сазнајним искушењем већ виђеног и никад виђеног. У оба случаја – виђеног и невиђеног – уочава се фатализам детерминистичког и индетерминистичког типа. Једанпут, поновољене историјске форме и садржаји обесхрабрују сваки порив за променом и напретком, док други пут застрашују својом непредвидљивошћу и изненадљивошћу. Једном, заправо, нема шта да се сазна, јер је све у прошлости и садашњости ионако монотono протичање једног те истог; док је други пут сазнање немогуће, јер оно што се догађа и што се догодило никада није било нити може бити исто.

---

147 О томе: Фегусон Нил, „Виртуална историја: ка хаотичној прошлости“, глава „Контингентност, случај и побуна против узрочности“, стр. 27-32, *Виртуална историја. Да се догодило другачије*, тема броја часописа *Градац*, бр. 196-197, Дом културе Чачак – Уметничко друштво Градац, Чачак, 2014.

Напоследку, зашто не подсетити да се историја проживљава у свакодневном животу, и пре било какве научне елаборације у историографском дискурсу. Не односи се то разумевање само на описну историјску науку, него и на све науке које у сциентистичком налету теже да разумеју прошлост предмета на коме су и поводом кога су конституисане. Прошлост је, наиме, подастрга и веж се налази у преднаучном и посленаучном разумевању, а не само у строгим поступцима тумачења којима стреми научна историографија.

Може се, додуше, десити и већ се увелико дешава да извесни историографски обрасци разумевања - као моралистичка оправдања садашњих потреба за одређеном формом и типом прошлости - одударају од веродостојног осећања онога што се стварно догађало. Идеолошки и политички супрегнуто историографско разумевање тог типа у супротности је са другим типовима разумевања која исказују уверљивије потенцијале историјског обистињавања.

Најзад, зар се обистињавајуће поимање прошлости не утемељује у свим регијама практичног и теоријског искуства а не само у некој од привилегованих дисциплина друштвених наука? Склоп истина о једном добу или догађајима у том добу садржи, дакле, мноштво међузависних компоненти чијим открићима су могућа многа изненађења. Она се, уосталом, како у историји тако и у историографији, непрекидно дешавају!

Хипер-памћење - преурањена сенилност

Све што је било ваљда се скрасило у прошлости и постало прошлост! Али, шта ми знамо о свему ономе шта се догађало у бесконачној дубини времена? Ашта би тек могли разложно да дознамо зашто се нешто догађало? Изван перцептивног поља, у шкриповима претпоставки и домишљања, обликује се непоуздано сећање. Мајка девет муза и богиња сећања Мнемозина се чуди савременим људима који пребивају подједнако у нано-световима и нина-нана светићима. Маколико били опскрбљени

Е-протезама, они не поседују делотворан софтер за навигацију на усталасаном мору бесмислених података.

Убрзавање радњи живота исходи у краткотрајном и пролазном памћењу. Несаобразно интелектуалном метаболизму, многохваљено убрзање, као псеудо-катализатор напретка, расејава тобожњу пажњу. У ствари, дигитално застрашивање инфо-хрпама ствара преураћену сенилност. Многим људима је памћење знатно ослабљено, не сећају се ни елементарних збивања сопствених живота. Лако положени у прашину присећања не повезују важне димензије властитог трајања.

Неколицина Одисејевих сабораца је поклекла пред љупким зововима сирена. Најели су се понуђених лотоца и заборавили на наставак потраге за Златним Руном. Оргијастички занесени аргонаути лотофази свету су пружици епски образац изгубљености у тренуцима који су се причињавали као вечност. Зашто мукотрпно пловити када се већ могу радосно жвакати омамљујући цветови водене биљке!?

Збрзавање је непажљиво и неопажено трајање. Магновење је лишено поузданих опажаја па, стога, и памћења. Услед хроничног недостатка упамћене јучерашњице битише се тек тако, од данас до сутра. Према прошлости се испољава учтивост тек када је приговорљена за тренутно конзумирање. Прошлост се доживљава мал⁷ не као застој, а не брзина у којој се, иначе, препознаје мерило модерног и вредност постмодерног живота. Захукталост, ка чему, о томе се мало ко пита јер не стиже... у каруселском обртању.

Разложнији људи настоје да успоре вртоглаво сензорно убрзање до могућности поимања смисла догађаја који су неизбежним дејством хроничке силе упућени на прошлост. Они схватају да је за темељан увид – ако је то жељена основа сазнања прошлости – потребно успорење и предах, зарад промишљања – контемплације. Неки од облика историје и историзовања су, дакле, људска нужност. Историја није темпорална кулиса, пригодно приређена икебана у савременим инсценацијама живо-

та, нити су заљубљеници у прошлост ма које врсте, само прашњави антиквари који настоје да сакупе безнадежно одлепшало паперје будућности.

Ко је заборавио прошлост увелико ризикује да се заглиби у забораву себе и свога из прошлости. Ко не памти проток времена није кадар да се снађе, не само у прошлом времену него ни у садашњем простору. У терминској трговини сећањима на слободном тржити меморабилуја човек се лако затури у систематизованим варкама. Није лако поступити битно усред организованог самозаборава. Још је теже, из властитих или заједничких разлога, одупрети се институционално наметнутом заборава суштинског и терању на сећање тривијалног.

Још увек није изумљена таблета усрећитељног заборава, иако се у праксама социјалног инжењеригна увелико користе разни амнезиони алати и процедуре. Наркотички полит-терапијски циљ је *коректно сећање коректне прошлости*. Њихов оперативни садржај је заповедно двовалентан и односи се како на обавезно тако и на забрањено сећање, брзо и радо препуштање заборава. Мемогу-blocker технике се већ увелико примењују, чак и када их нисмо свесни. Управо и понајвише тада!

Супротна хемија која нагони на заборав је хемија која нагони на памћење прошлости. Појачивачи памћења служе хиперреалистичном упамћивању детаља који иначе измичу пажњи. Суперпамћење би требало да поседују припадници управљачке глобалне касте, елита хиперпамтиша спрам хорди обезнањених и сенилних људи. Овим другим су, уосталом, намењени социјални и идеолошки ослабљивачи памћења.

И оно што се неуморно похрањује у инфо-спремништа мање или више је неупотребљиво. Колосална Е-складишта су корисна само ако су прегледна и одржавана. Вавилонска библиотека је митски растворена; александријска је изгорела у пожару, баш као и београдска под запаљивим бомбама. Ћирилица је неуништива, варвари је не могу је сатрти злехудим разбијањем табли и паљењем књига. Кркљави хор неуких од вајкада је устра-

шен писмом и писменошћу. Будућност је оживљена у прошлости: незахвални потомци, све и да хоће, не могу се одрећи предака. Ако и покушају, кад-тад ће их мудри претци дозвати памети.

*

По страни од негативног памћења, злопамћења и комеморативно схваћене историје, истрајава потреба проучавања и разумевања њеног енграма. Изнуђени заборав меморијског записа историје није стварно укидање прошлост већ само неуспела превара, самозаваравање очајника спремних на подлагање свакој варци која пружа трачак наде за спас. Будући спас, спас који би могао да уследи у будућности, свакако неће бити обликован заборавом прошлости. Такав непоучни облик избежумљења означио би негативну супротност, коначну штету, трајни постисторијски губитак – апокалипсу после које више не би било људи и људске историје!

Кохерентној слици савременог света била би корисна исто тако кохерентна слика света у прошлости. Постигнута историјска представа прошлости, на срећу или на жалост, нема ону хипер реалистичну оштрину којом би могли да буду задовољени љубитељи најситнијих појединости. Одатле потиче разбор сумарног обистињавања који тежи што приближнијој тачности увида и уверљивости приказа минулих догађаја. Јер, никада нећемо знати баш све о прошлости која се десила, као што у овом часу не знамо све ни о садашњости која протиче, а да не помињемо будућност која ће нам се, чак и мимо воље и жеље, ионако обратити када јој дође време.

SUMMARIES

Milos Knezevic

EVENTS OF THE GREAT WAR

The Traces of the Past that are Undeleted in Memory

CONTENT

1. The Great War between Appropriate Remembrance
and a Lesson of Historical Experience 132
2. A Retrospective View on Dissolution of
the Empires and the Emergence of
a New European Order
Russia and Serbia in Time
of the First Great War 1914 – 1918 138
3. Events of the Great War
The Traces of the Past that are Undeleted in Memory 140
4. What is the Current Past like?.....
The Notes on Already Seen and Never Seen Past..... 142

1.

**THE GREAT WAR BETWEEN
APPROPRIATE REMEMBRANCE
AND THE LESSON OF HISTORICAL
EXPERIENCE**

The past tends to get deleted in both oblivion and memory. It is not easy to recognize relations in the past that has gone and the relations that exist in the remaining past. In order to recognize them it is necessary to be clear-sighted and interested in finding the truth, regardless of its potentially surprising effect and unpleasant consequences. For some people who get involved into the process of recognizing the things of the past times it is easier to succumb to simplistic versions of history. It is even much easier to comfortably get enslaved to some stereotypes related to the past, without being aware of their cognitive perversion and moral forgery.

Historiography aspires to clarity and validity; it should be a cognitive complex of various interpretations of the past. Perhaps it is prosaic but at the same time it is also very useful to keep in mind one recommendation: in order to understand present times correctly it is necessary to obtain credible understanding of the past.

Why do we remember this first truly global conflict in the current final stage of a transitional epoch which we are living through with our fears for personal, collective and national security and with the fears of widespread terrorism and dozens of local and regional conflicts? What exactly was so important regarding this conflict of largest proportions that has transcended the decimal occasion of remembering the centenary of its beginning (1914-2014)? What could be a personal emotion regarding this war, apart from official instructions over the way of remembering the centenary and apart from something which is defined as „*the culture of remembering*“ and „*the politics of remembering*“?

*

Although the wars are similar in the way in which they trigger tragedies, they still differ from each other in certain elements. And the similarities of the wars, as well as their differences, ought to be remembered. In modern age there have occurred some really great and cruel wars, but only one among them has gained the name „Great War“. This name was attached to it due to the awe it had inflicted into the people in the period of its duration and afterwards in the period of remembering and interpreting it, until the appearance of another great and equally terrifying war conflict later on the historical horizon. Then the „Great War“ was given a new name „First World War“. However, when someone says that some of the past wars in question expressed an enormous amount of cruelty then it is understood that it is the word about the war which lasted from 1914 to 1918 and which was the *Great War* indeed.

What was great exactly in this Great War? Was it the word about inciting and exasperating, war-triggering limitlessness of the parties involved in it or was it the word about rowdy globality of destruction as probably a crucial feature of any future conflict on the world stage? Or was it the word about inflicted immeasurable pain and terrible tragedy of tens of millions trodden and horrified, devastated and orphaned, wounded and killed people which was indelibly etched into the collective and individual memory of many nations?

Debilitating effects of the four-years long events of the Great War in the second decade of the twentieth century highlighted extremely inhuman potentials of the global conflict to the fragmented and confusing world. The First World War had encompassed a significant part of humanity in such a dramatic limitlessness that it occurred as a sudden happening and fractural trauma of nations and states, which overcame the effects of even darkest forebodings of that time. It was the word about a massive shock of epidemic expansion of global conflict throughout almost entire cultural and civilized world.

*

At the beginning of 20th century Austro-Hungarian monarchy could not be regarded as only a dangerless and courteous Danubian Empire in which there was nurtured a bureaucratic and legal state to the joy and happiness of the peoples involved in it. Neither the so-called „k. und k.“ (*kaiserlich und königlich*) monarchy was some naturally evolved and understandable European geopolitical state fact which was spaced between the high Alps and the Carpathian Mountains, in the Pannonian Plain, along the Danube basin and the northern edge of the hilly Balkan peninsula. As an old Empire Austro-Hungarian monarchy Austria-Hungary had largely manifested violence which pointed to the artificiality of that type of European integration which had been univocalistic by its ambitions and of particularist type of reign in practice.

No matter how careful and slow was its foreign policy towards its neighbors, Austria-Hungary was an expansive Central European power. Her awkward spreading, however, did not have an explicit and brutal form of German “expansion eastwards”, but at the turn of the centuries it was largely focused to Turkish and post-Turkish Balkan and in this way it had to face independent Balkan states which could not accept such a role of Vienna.

In the direction of the establishment of the Adriatic-Balkan Austro-Hungarian domination, along with Italy, Germany, Russia and Turkey there was located Serbia, too. In fact, according to the arbitrariness of Vienna and Berlin, Serbs and the Kingdom of Serbia were a disobedient state, an unavoidable geopolitical barrier on a crucially important southern and south-eastern section of German road to the Middle East. As history has shown, the Austro-Hungarian conflict with Serbia and Montenegro did not take the Danubian monarchy into a wasteland but to the war abyss of disappearance of this state.

*

On the other hand, down below the Central Europe there was this underestimated and notorious South Slavic Balkan facing arrogant Austrian civilizators and cultivators. As a centuries old conflict zone of the largest and strongest European and Eurasian powers, the Balkan reflected an Occidental / Oriental division which was not only of political nature, but also of religious-ecclesial and cultural- civilization nature. In line with a general Balkanian antagonistic conflict between Christian Europe and expansive Islamic partaker from Central Asia - Turkey, there came on the stage another one equally strong and unsurpassed conflictual generality.

Along with the Balkanian conflict between local Christians and Muslims there was going on also an old and long conflict between South Slavic Christian Orthodoxy, which was represented by the Serbs for a long time and persistently, and both local and global Catholicism in northwestern South Slavic regions. In the background of this old geopolitical tension there were Catholic states, first of all Austro-Hungary on one side and Russian Empire on the other side. The scene of this significant arrhythmic conflict between strongest European powers was the South Slavic region on the Balkan and from time to time also the whole Balkanian peninsula.

At the turn from the 19th to 20th centuries for continental Western European Balkan was a strategically important peripheral zone of growingly unresistant and weak Turkey which was eventually still unexpelled from that region. The Serbs' marginal and frontier position was prolonged for centuries and remained unchanged as such in the dawn of the start of the Great War. The Serbian position on the Balkan borders of the cultural-civilizational and imperial zones was ambiguous. Implicitly, many Westerners did not get rid of their simultaneously both arrogant and phobic political stereotypes regarding the Serbs as always unruly and capricious Euro-Borderlanders who from time to time were still very necessary for them. In decentralized and specific borderlanders' („krajisnik“s) perception of the Serbian ethnos there

became differentiated several distinctive points of view as time went by.

According to the Austrians and Hungarians, in turbulent times the Serbs on the south were not only useful but also a necessary military factor for protection of the border toward Turkey. The military borderline was established as a separate frontal region in which the Serbs, along with the military organization, had several other privileges which marked the soldiers-borderlanders as free people in non-feudal way. Social, economic, political and religious position of the Serbs in Austria or in so-called Austro-Hungary was very delicate and it could be even possible to describe it as balancing one. In the Austrians' point of view the Serbs were both realistic and potential factor for political balancing toward sporadically realistic but also sometimes too exaggerated demands of Hungarian Pesta and Zagreb. Orthodox („western“) Serbs Precani („beyond the borderlanders“) were consistently exposed to identity tensions in a Catholic scalene triangle: the Austrians, Middle-European Hungarians and half-Balkanian Croats. Then there came on the scene a growingly tense relationship between the Middle-European Austro-Hungarian power and Serbia and Montenegro on the south of Balkan. The intricate relationships between the Middle and Central Europe and the Balkans have remained insufficiently clarified to the present day.

*

As a huge historical phenomenon the First World War has not been neglected in scientific studies nor was it unstudied and its main directions and events were largely documented and more or less well-known and factually clarified. There is a large and practically limitless literature regarding the First World War which is available to individual researchers. However, the assessment of the scope and the time period of understanding of such an important event in European, Balkan and South Slavic and Serbian past still cannot be regarded as conclusive ones. More precisely, the word here is not only about understanding the Great War in the period when the war was going on, but also about the understanding

of the time in which we live, the understanding of the present which has been based on one-century long continental and world experience of various peace-leading and peace-concluding, calming the tensions and peace periods and the wars and warfares.

The word is about how the Great War is comprehended in current times, in which way it can be explained and whether there is really anything new and heuristically applicable in relation to historiographic standards and cliché of the past periods?

It is necessary to say that historical anniversaries, regardless of their nature of celebration of some events, or marking them or reminding of them or warning about them, might serve also to a deeper comprehension of the past, in particular from the point of the need for avoiding historical evil which threatens to repeat itself in present times as well. The First World War was such a malicious European scene of confusion, which exhibited all the negative potential of „globalization of the evil“ with its inhuman intensity and rapid expansion.

*

The issue of responsibility for the outbreak of the First World War has been a matter of long debates on ideological, political and scientific plan. Although the responsibility and guilt of Austro-Hungary and Germany for the outbreak of the Great War has been determined and became a popular belief in cultural and scientific audience, from time to time the debates regarding concrete forms of the guilt have been renewed. Therefore there have been intentionally used and intermixed already discovered triggers along with hidden triggers of the first really world-wide conflict in the debates and in this sense in particular the Sarajevo Assassination and the pistol hits of Gavrilo Princip were underlined as a prime cause of the Great War. Such re-interpretations in the current interest matrix of revision of history and historiography certainly do not correspond with documented facts and with once established and determined truth regarding the past in question.

Consequently, constant interpretation of important events in the First World War, as well as the position and role of Serbia in all phases of this war and also in the context of the „short twentieth century“, does contribute to clarification of evolution of European and worldwide relations from the beginning of last century all the way to current age and the times we are living in. Considering this it is important both in evocative and scientific way to enroll into scientific elaboration of different phases and stages and dramatic events and significant persons involved into epochal events and on-goings of the Great War 1914-1918 from the point of unbalanced state of affairs between great European powers and small Balkanian states, including the Kingdom of Serbia and Kingdom of Montenegro of that time.

2.

A RETROSPECTIVE VIEW ON DISSOLUTION OF EMPIRES AND ESTABLISHMENT OF A NEW EUROPEAN ORDER

Russia and Serbia in the Time of the First World War 1914 – 1918 .

Deep causes of the outbreak of the First World War were certain unsurpassed discrepancies in interstate and inter-ethnic relations in Europe in 19th century. This period in question encompassed the period of almost one hundred years and it lasted from the end of Napoleon's wars in 1815 until the outbreak of the First World War in 1914. During this period it turned out that the continent was too small for development of its economic potential and Europe entered the age of intense colonial expansion.

The Eurocentric system of international relations had primarily an oversea character, as was most evidently expressed by the cases of Great Britain and France. The European

states such as Russia and Germany (before and after its unification) did not aim for the oversea and mercantile colonialism that much as in the way they aimed for a formation of their national economies with telurocratic aspirations. While the Russian Empire was focused on preservation of its own big state in the process of its internal transcontinental expansion, Germany overpassed its own territorial frames with its increasingly growing economic potentiality. While Russia was approaching the Center and the West of Europe, Germany wanted to expand from this center further towards the East behind western Russian borders.

*

Imperial frames of European life of that time encompassed a region of basic confrontation which reflected weak relations of the powers and had caused conflicts which led to the outbreak of the First World War (1914–1918). The rivalry in the battle for raw materials as a basis of the economy left its mark on the fragile relations between the strongest European states. Different economic and geopolitical interests led the European states to the outbreak of cruel war conflicts.

Among the old motives for the outbreak of the conflicts there were also cultural and cultural-religious differences among different types of Christianity in the West and on the border between the West and East of Europe. The European colonialism and imperialism were mostly reflected in a particularist hegemonic practice which maliciously and in Darwinian-like style led to the outbreak of the war for „the survival of the fittest.“ Then there also appeared on the stage an inter-European decolonization or, in other words a liberation of small European religious and cultural groups and the liberation of South Slavic ethnos and peoples from the oppression of Austro-Hungary and Turkey.

*

Serbia was not responsible and guilty for the outbreak of the war, because it was attacked by a much larger and military stronger Austro-Hungary. A Sarajevo Assassination was used as an inducement for a decision to wage the war, which

in fact had been brought by Vienna's „military party“ much earlier than the assassination and declaration of war. With its discriminatory politics toward „Habsburg Slavs“ Austro-Hungary became a main barrier for national development and self-survival of numerous groups of the Slavic peoples. The conflict of Vienna and Pesta's military group with these peoples, among which the Serbs and neighbouring Serbia had stood out with their energy and aspiration to the unity, was as much as needed as it was expected to break out in that period.

3.

EVENTS OF THE GREAT WAR

The Traces of the Past That are Undeleted in Memory

A starting European frame of the First World War encompassed at least two processes which at first in time of the spreading of the conflict were not visible, but became evident after the end of the conflict. Firstly, a basic region where the conflict took place was the Old Continent, which turned out to be territorially limited and insufficient and the conflict widespread to other continents as well. Secondly, the period in which the conflict took place encompassed second decade of the 20th century, and this period was related to final periods of historical processes of national emancipation which was characteristic for many European and world states in the 19th century.

*

The division and conflict among the most powerful states such as Great Britain, France, Russia, Germany and Austro-Hungary reflected a fact that the Old Continent was too tight for expansion and meeting the strategical and tactical interests of each of these states in question. The scarceness of the space did not completely reduce the expansionist

colonial policy of the major European powers, because their continental conflict got transferred to their overseas possessions. The colonial coexistence did not reduce the imperialistic tensions in Europe which was too small and too insufficient with its territory and resources to satisfy all the aspirations for expansion and domination. In fact Europe in its own imperialistic frame did not have enough space for the expansion and it could only transform its internal borders. Despite the fact that geographic features of this continent remained the same, the First World War did make changes on the political map of Europe. As the result of the First World War there vanished three empires – the Russian, Austro-Hungarian and Turkish one. In this sense the First World War was both imperialistic and anti-imperialistic one.

*

Serbia was not a cause for the outbreak of the First World War and it was not responsible for the course and consequences of the war. The Sarajevo Assasination was used as the inducement for the outbreak of the conflict, but the roots of the conflict were hidden in deeply rooted structures of conflicted geoeconomic and geopolitical interests of the great European powers. The clash between such unadjusted interests led to the first global confrontation in Europe and the world. For the Kingdom of Serbia and Serbian people in general the First World War was a defensive war with underlined characteristics of its people's fatigue, highly moral allied solidarity and individual and collective heroism. Despite the fact that the First World War was an imperialistic conflict, for Serbia it was also a liberating and patriotic war. Thanks to the Serbian military and political efforts Serbia was liberated along with other South Slavic regions and peoples and ethnic and confessional groups.

However, not long time following these events it turned out that with the establishment of Yugoslavia not any of important developmental processes for Serbia was brought to the end. In November of 1918 Serbia did not gain an expanded national and territorial form as it was envisioned by a not so small part of Serbian national elite and the *London*

Agreement. Following its victory over Austro-Hungary and Bulgaria and the liberation of South Slavic regions, Serbia entered into a state body of first Yugoslav state, or in other words in both territorial and statehood sense it established a state entitled the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

*

Such an unifying end was a result of a different type of geopolitical teleology, according to which there was to be created a great Yugoslav state and not a Serbian national state. The First Yugoslavia which had been established after the First World War was a complex multiethnic and multiconfessional construction state in which the Serbs were both most numerous and most martyred nation. As history has shown, the destiny of Serbia in all three Yugoslav states directly depended on the outcome of great geopolitical changes and the balance of power of strongest structures of power in the Old Continent. This is the reason why Serbia has had tragic destiny all the way until the current age in which

4.

WHAT DOES CURRENT PAST LOOK LIKE?

The Notes on Already Seen Past and On the Past that has not Been Seen Yet

Despite a sporadic politically extorted need not to speak about the past and not to put it on display – not only in the way it really did happen but not to display it at all, as if it never happened at all! – concealing of the past and keeping silent about it mainly harms new generations of people that are yet to come into this world. Life that is lived in the time of not speaking is a wasted life - the life lived on the margins of remembering can not be authentic one.

Fear of historical knowledge can hardly be justified by any ideological and pedagogical construction of a need for protection from infectious knowledge of the past. The

prevention of the knowledge of the past in the present time which does not accept it, which abandons it and does not admit it, might be useful for interim maintenance of the order which strives for some another past and the past on its own, but it certainly is not desired by people who want to create an accurate picture of the past times.

*

In certain periods of current interpretation of the past in the time of the Great War there were not enough truthful words, or it just happened that its important events were simply ignored in these reminiscences of this particular period. There were created „dark places“ and time holes so that in such interpretation the history has gained inconsistent and discontinued direction of its flow. The interpretations of the Second World War (1941-1945) were hiding the directions and causes of the Great War (1914-1918), in particular they were hiding determinants which have had prolonged effects, but which were necessary for understanding of the deepest causes of the Second World war and even for understanding of the event which followed afterwards.

The semi-knowledge and knowledge of the past by modern generations has been slowly disappearing so far and so they are becoming increasingly incapable of understanding the events which are going on around them. They think that the most of these events were caused to happen either recently or in current moment or that these events are causeless, even chaotic ones. The origins and constitution of the time in which they live are unclear to them and so their coping with this time is often difficult. Therefore the ignorance of the past is very harmful and in fact the depriving of the knowledge on history has devastating consequences in long term.

*

From long time ago in human mind there has been formed grammatical and real convention regarding essential relations of the things and events of the past and present times. This convention is based on practical determination and

comprehension of crucial temporal points, or more precisely: it is based on divisioning points of the current and still living times and the times that had gone by long time ago. Therefore the views of the past contain moving forces (or „agens“) of absolutization and the outcome of these moving forces is an understanding that the past which had happened has also vanished forever – something what had happened in the past has gone forever and is irreversible and unrepeatable in its own happening.

However, the comprehension of the things and events going on in the present times could not be possible without a practical division in comparison with other two existentially and logically important temporal dimensions – the dimensions of the things and events which had happened and the things and events which are about to happen in future. But neither the temporal relationship of the “already happened” and the “is about to happen” is easy to be comprehended. History encompasses the time which has elapsed and in fact it both encompasses and implies the past as both a sparse memory substance and the base of history: the history is indeed immaterial form of the past. No matter how paradoxically it sounds like, but the past gains its own intellectual form only in the present times.

The past is ending in the present times whose past has not occurred yet. It is not only history itself problematic as a real flow (or drain) of the events, but historiography, too, is problematic, the historiography which deals with this draininess in a way which is always problematic. The historiography is not capable of complete comprehension of the things and events which are impossible to be comprehended completely anyway, even in case when the impression of *grandiosité* of a certain period in history gives illusion that this period has been fully described and presented and so that we have gained full picture of it in our mind. It is impossible to find out all details of what happened in the past and it is always necessary to make a selection of choice of something important and significant regarding some general, separate and individual issues. History is an endless stream

of events of which we cannot know their definite balance. This is the reason why the historiographers are capable only of approaching the research of such events only with an awareness of the limitations of the infinity within the balance of these events.

*

Although we are convinced that bygone time is something that can not be subsequently modified, still the past is getting created and re-created due to the reasons which originate in present times. It is as simple as that: living in temporal dimension of some present time is not the matter of choice. However, the belief that the knowledge of the past originating in our present time is superior is quite elusive. It is elusive, first of all, due to the fact that the present time is ending following the path of current time and it transforms itself into the space of the past times even before we happen to think that it is caught in the moment permanently and eternally. It cannot be like that, because of the fact that each and every contemporary interpretation of the past is contemporary only for a certain period of time. Modernity is constantly being transformed into *a wholeness of the passage of time!*

The urges to verify history topically, to verify what exactly happened in the past and what is considered that it did happen as such, are modified by people's interests which are shaped and re-shaped in accord with modern day interpretations. And in addition there is also a constant threat of forgetting the past things and events. The past gets pushed into oblivion or more often than not it gets addressed for purpose of justification of some actions done in current times than for purpose of learning lesson from some mistakes and misapprehensions of the times which had already happened. More precisely, archaisms, historicisms and deeply rooted references to the life of the past do not provide useful knowledge to us and they are just unfruitful mental and intellectual shelters.

*

It is possible that it is not only the elapsed time itself that painfully distorts, harms, even uglifies the message of history which otherwise looks as a correct and right one to many of the participants and observers of the history in question, but that it is also the ideas, ideologies and idealogies that influence clarification, comprehension and understanding of this something which is considered as the past itself in general? The ideas and ideologies in the practise which is short in ideas itself do underline the nature of the past and history; whether there is any of it at all there or not; and if the historical nature is there then what was it really like in the past and also whether it is possible that it was exactly like the one as it is presented and interpreted here and in present times?

In theoretical sense the approach to the past and history divaricates in directions toward mythical, cosmogonic and philosophical understanding of eternal cyclism and endless repetition of history and towards the linearity and contingency of historical events. In both cases the history, or more precisely the historiography which carefully watches over the past, is faced with cognitive challenges of something which has been already seen and which has never been seen. In these both cases – in both the cases of the seen and unseen - there is also perceptible a fatalism of determinist and indeterminist types of nature. The repeated historical forms and contents discourage the urges for the changes and development, while unrepeatability makes us terrified with its own unpredictability and surprisibility. In fact once in a time there is nothing new to be found out, because everything which had happened in the past is equalized anyway in one form or another one, while the other time in time it is impossible to find out what had happened because something which is happening and what had happened before are not comparable due to the fact that they have never been the same.

Милош Кнежевич

СВЕРШЕНИЕ ВЕЛИКОЙ ВОЙНЫ

Незамётённые следы в памяти

СОДЕРЖАНИЕ

1. Великая война между подходящим поводом
и поучительным историческим опытом 148
2. Обзор гибели империй и возникновение
нового европейского порядка
Россия и Сербия во время
Первой мировой войны 154
3. Свершение Великой войны:
незамётённые следы в памяти 156
4. Каким является актуальное прошлое?
Очерки из уже известного
и ещё неизвестного прошлого 158

1.

**ВЕЛИКАЯ ВОЙНА МЕЖДУ
ПОДХОДЯЩИМ ПОВОДОМ
И ПОУЧИТЕЛЬНЫМ
ИСТОРИЧЕСКИМ ОПЫТОМ**

Прошлое исчезает в потоке времени, а за ним и в памяти. Нелегко разобрать отношения оставшегося и исчезнувшего прошлого. Для этого нужно быть проницательным и заинтересованным в правде, несмотря на её возможное поражающее воздействие и не очень приятные последствия. Легче следовать упрощённым версиям истории, чем разознать что на самом деле произошло в прошлом. Ещё легче удобно пребывать в рабстве стереотипов о прошлом, не утруждая себя стремлением разобраться в их сознательном искажении и нравственной неправде.

Историография стремится к ясности и неповержимости; она должна быть познавательной рамкой разнородных анализов прошлого. Может быть, это звучит прозаично, но во любом случае полезно иметь в виду следующий совет: чтобы хорошо понять настоящее, необходимо понять подлинный смысл прошлого.

Почему мы помним первый действительно глобальный конфликт в кризисной концовке переходного периода, который мы ныне переживаем, и, наблюдая распространение терроризма, десятки локальных и региональных конфликтов, опасаемся за личную, коллективную и национальную безопасность? Что в конфликте самых больших размеров было и остаётся столь значимым, что выходит за рамки подходящего повода отметить столетие с её начала (1914 - 2014)? Что могло бы стать личным переживанием этой войны помимо официальной инструкции для церемонии этого юбилея и того, что принято называть *культурой* или *политика памяти*?

Вопреки тому что войны схожи между собой по несчастьям, которые они вызывают, они всё-таки сильно различаются. Схожести, как и военные различия, надо запоминать. В современную эпоху случилось несколько действительно великих и суровых войн, но только одна из них стала называться *Великой войной*. Это название она получила из-за благоговения во время самой войны и потом в памяти, оно использовалось до того времени, когда на историческом горизонте не появилось и второе, такое же устрашающее военное столкновение. Тогда Великая война была переименована в *Первую мировую войну*. Однако, когда речь идёт о том, что одна из рассматриваемых войн в чём-то проявила немилосердное величие, подразумевается, что война 1914-1918 гг. была *Великой войной*.

А что было великим в Великой войне? Раздражительная и неограниченная воинственность участвующих сторон или необузданность глобальной деструкции как наверно главное качество каждого последующего конфликта на мировой арене? Или же она принесла слишком много боли и бедствий десяткам миллионов подавлённых, опустошенных, обедневших, осиротевших, раненых и погибнувших людей, и поэтому она несмысваемо врезалась в коллективную и индивидуальную память многих народов?

Мучительные четырёхлетние события Великой войны во втором десятилетии XX века указали разделённому и растерянному миру на крайнюю античеловечность глобального конфликта. Первая мировая война охватила значительную часть человечества в такой драматической безмерности, что она превзошла самые мрачные предчувствия катастрофы. Это был массовый шок, который нападобие эпидемии расширился в глобальный конфликт, охвативший почти весь культурный и цивилизованный мир.

В начале XX века Австро-Венгрия не представляла собой безопасное дунайское царство, в котором, к сча-

стью и радости принадлежавших этому царству народов, создавалось бюрократическое и правовое государство. Австро-Венгрия не была естественно ожидаемым и понятным европейским геополитическим и государственным фактом, расположенным между Альпами и Карпатами, в Среднедунайской низменности и на северных рубежах холмистого Балканского полуострова. Будучи старой империей, Австро-Венгрия широко применяла насилие, указывавшее на неестественность желаемой интеграции универсалитского, а на практике партикуляного типа.

Сколько бы Австро-Венгрия ни была осторожной в отношениях с соседями во внешней политике, она всё-таки была экспансионистской державой. Её медленное расширение не носило открытый и brutальный характер, как германский «Натиск на Восток», но зато на рубеже веков оно было сосредоточено на турецкие и послетурецкие Балканы и тем самым оно столкнулось с независимыми балканскими государствами, не принимавшими такую роль Вены. На пути установления адриатико-балканского доминирования, кроме Италии, Германии, России и Турции, находилась и Сербия. Сербия и Королевство Сербия для произвола Вены и Берлина фактически представляли собой непослушное государство, неизбежное геополитическое препятствие на весьма важной южной и юго-восточной части германского пути к Ближнему востоку. История покажет, что австровенгерский конфликт со Сербией и Черногорией дунайскую монархию уведёт в пропасть: государство исчезнет с политической карты мира.

*

С другой стороны, для высокомерных австровенгерских цивилизаторов и культурализаторов, недалеко от Центральной Европы находились недооценённые, пресловутые южнославянские Балканы. Будучи многовековой зоной конфликтов самых сильных европейских и евразийских государств, Балканы являлись не только политическим, но в большей мере религиозно-церковным и культурно-цивилизационным перекрёстком. По-

мимо общего балканского антогонизма между христианской Европой и исламской экспансией из Передней Азии (Турции), действовала ещё одна столь же сильная и непревзойдённая конфликтная общность. Наряду с балканским конфликтом местных христиан и мусульман происходил древний и продолжительный конфликт между южнославянским православием, которое долгое время и настойчиво олицетворяли сербы, и сколько местного, столько и глобального католицизма в северо-западных южнославянских краях. На фоне этого древнего геополитического напряжения оказались прежде всего Австро-Венгрия и Ватикан с одной стороны и Российская империя с другой. «Поле боя» сильнейших европейских государств представляли собой южнославянские земли на Балканах, а время от времени и весь Балканский полуостров.

Для континентальной Западной Европы на рубеже XIX-XX веков Балканы были стратегически важным периферийным местом всё более нестойкой и неспособной, но всё ещё окончательно не отодвинутой Турции. Маргинальное и пограничное положение сербов продолжалось на протяжении многих веков, оно не было отменено ни накануне Великой войны.

Сербское положение в рамках балканских границ культурно-цивилизационных и имперских зон было многозначным. В более широком смысле многие западноевропейцы не могут избавиться от сколько выскомерного, столько же и фобического стереотипа о сербах, как время от времени очень нужных, но постоянно непослушных и причудливых евро-пограничников. В специфическом пограничном восприятии сербского этноса с временем стало выделяться несколько весьма различных позиций.

Для австрийцев и венгров сербы на юге в неспокойные времена были не только полезным, но и необходимым элементом сохранения австрийско-турецкой границы. Военная граница была установлена как отдельное фронтальное место, на котором сербы, помимо военной организации обладали и рядом других привилегий, ко-

торые военным-пограничникам нефеудальным способом давали статус свободных людей.

Общественное, экономическое, политическое и религиозное положение сербов в Австрии, т.е. в Австро-Венгрии было весьма чувствительным, и можно сказать, сбалансированным. Для австрийцев сербы были и реальным фактором политического уравнивания по отношению к спорадически реалистичным, но часто преувеличенным требованиям угорских Пешты и Загреба.

Православные западные сербы в разностороннем католическом треугольнике австрийцев, средневропейских венгров и полубалканских хорватов постоянно подвергались опасности для своей идентичности. Отношения между средневропейской австрийской державой и Сербией и Черногорией на балканском юге становились всё сложнее. Такие сложные отношения между Центральной Европой и Балканами останутся недостатично понятными вплоть до сегодняшнего дня.

*

Как важное историческое явление Первая мировая война не является пренебрегаемым наукой и неизученным явлением, её главные течения в достаточной степени документированны, в большей или меньшей степени известны и фактографически объяснены. О Первой мировой войне существует огромная, на индивидуально-исследовательском плане практически необозримая литература. Однако, не до конца изучено то, что касается оценки рамок и времени столь важного события из европейского, балканского, южнославянского и сербского прошлого.

В частности, речь идёт не только о восприятии Великой войны во времени, когда происходила война, а о времени, в котором мы живём, о настоящем, возникшем на основе накопленного в течение одного столетия континентального и мирового опыта различных типов установления мира, миротворения, миров и войн. Речь о том, как на Великую войну смотрят сегодня, какими способами её можно толковать и существует ли что-то действи-

тельно новое, эвристически полезное по отношению к историографическим стандартам и устойчивым фразам из предыдущих времён? Необходимо подчеркнуть, что исторические юбилеи, независимо от того отмечают ли их или же на них указывают и напоминают, могут помочь при более глубоком осмысливании прошлого особенно с точки зрения задачи избежать историческое зло, угрожающее повториться в настоящем.

Первая мировая война была воистину общеевропейским замешательством, выразившемся в глобальном распространении зла с невероятной интенсивностью и скоростью.

*

Ответственность за возникновение Первой мировой войны является предметом многочисленных дискуссии на идеологическом, политическом и научном планах. И хотя ответственность и вина Австро-Венгрии и Германии давно установлена и распространена в культурном и научном мнении, время от времени возникают дискуссии в связи с конкретными формами вины. Таким образом сознательно смешиваются найдённые и вымышленные поводы со скрытыми причинами первого мирового конфликта и поэтому указывается на Сараевское покушение и выстрелы Гаврилы Принципа в качестве первостепенной причины Первой мировой войны. Такая реинтерпретация на современной матрице интересов исторической и историографической ревизии не соответствует документальным фактам и установленной правде о прошлом.

Таким образом непрерывный анализ важных событий Первой мировой войны, положения и роли Сербии во всех её периодах, а также в контексте «краткого XX столетия» вносит вклад в понимание эволюции европейских и мировых отношений с начала прошлого века вплоть до современного периода и наших дней. С позиции неуравновешенного отношения великих европейских держав и маленьких балканских стран, к которым относились Королевство Сербия и Королевство Черногория, научно рассматривание различных фаз и этапов, а

также и драматических событий и значимых личностей, которые участвовали в событиях Великой войны (1914-1918) тем более является эвокативным и исследовательски значимым.

2.

ОБЗОР ГИБЕЛИ ИМПЕРИЙ И ВОЗНИКНОВЕНИЕ НОВОГО ЕВРОПЕЙСКОГО ПОРЯДКА

Россия и Сербия во время Первой мировой войны

Глубинные причины Первой мировой войны содержатся в непреодоленных противоречиях межгосударственных и межнациональных отношений в Европе XIX века. Речь идёт о периоде, продолжавшемся почти столет: с конца наполеоновских войн в 1815 году до начала Первой мировой войны в 1914 году. В этот исторический период континент оказался тесным для развития экономического потенциала, поэтому Европа пошла по пути интенсивного колониального расширения.

Евроцентричная система международных отношений этой эпохи имела в первую очередь заморский характер, который наиболее отчётливо проявляли Великобритания и Франция. Такие же европейские страны как Россия и Германия (до и после объединения) не в такой степени проявляли морской и меркантильный колониализм, но теллукратические стремления национальных экономик. В то время когда Российская империя во внутреннем трансконтинентальном расширении была сосредоточена на поддержание огромного государства, Германия переросла своим всё большим промышленным потенциалом территориальные рамки, в которых она находилась. Пока Россия приближалась к Европе Центра и Запада, Германия желала из того же Центра расширяться

по Европе, а также на Восток, за западные российские границы.

*

Империяльные рамки европейской жизни того времени указывали на противоречия, угрожавшие слабому балансу сил и обусловившие конфликты, которые приведут к Первой мировой войне (1914-1918). Соперничество в борьбе за сырьевую базу своей промышленности не могло не отразиться на и так обострённые отношения самых сильных европейских государств. Различные экономические и геополитические интересы привели европейские государства к кровавым конфликтам.

Среди древних мотивов конфронтации можно привести ещё и культурные и культурно-религиозные различия между разными типами христианства на Западе и между Западом и Востоком Европы. Европейский колониализм и империализм проявлялись больше всего в партикулярной практике гегемонии, зловеще и дарвинистски ведущей к войне за «выживание сильнейших». Потом приходит и внутриевропейская деколонизация, т.е. освобождение малых европейских религиозных и культурных групп, южнославянских этносов и народов от империального зажима Австро-Венгрии и Турции.

*

Атакованная намного большей и в военном плане более сильной Австро-Венгрией, Сербия не была ответственной за начало войны и виноватой в этом. Сараевское покушение было использовано в качестве повода для военных решений, принятых венской «военной партией» гораздо раньше убийства и объявления войны. Австро-Венгрия своей дискриминационной политикой к «габсбургским славянам» стала главной помехой национальному развитию и самосохранению многочисленной группы славянских народов. Конфликт венской и пештанской военной группировки с этими народами, среди которых своей энергией и тягой к единству выделялись

сербы, был столько нужным, сколько и весьма ожидаемым.

3.

СВЕРШЕНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Незамётённые следы в памяти

Исходные европейские рамки Первой мировой войны указывали как минимум на два процесса, которые не были видимы до разжигания конфликта, но проявились лишь по его окончанию. Во-первых, основным местом конфликта был Старый континент, который оказался территориально ограниченным, вследствие чего конфликт расширился и на другие континенты. Во-вторых, конфликт возник в период окончания процессов национальной эмансипации, характерных для многих европейских и мировых стран и народов в XIX веке.

*

Напряжение в отношениях между самыми могущественными империями - Великобританией, Францией, Россией, Германией и Австро-Венгрией, показало, что Старый континент узок для полного удовлетворения стратегических и тактических интересов каждой из этих стран. Экспансионистская колониальная политика великих европейских держав не уменьшила сжатость пространства, поэтому их континентальный конфликт переносился и на заморские владения. Колониальное сосуществование в многостороннем образе не уменьшило империалистические трения в Европе, которая была слишком маленькой и своими территорией и ресурсами не могла удовлетворить всем желаниям отдельных государств расширяться и доминировать.

Европе в своём империалистическом образе на самом деле и некуда было расширяться, она могла только

внутри себя преобразовывать свои внутренние границы. Вопреки тому, что географические данные континента остались прежними, Первая мировая война всё же изменила политическую карту Европы. Результатом Первой мировой войны (1914-1918) явилось исчезновение трёх империй: Российской, Австро-Венгерской и Турецкой. Поэтому Первая мировая война была одновременно империалистической и антиимпериалистической.

*

Сербия не была причиной начала Первой мировой войны и она не несёт ответственность за её течение и последствия. Сараевское покушение является использованным поводом для конфликта, корни которого лежали в глубоких структурах противопоставленных геэкономических и геополитических интересов великих европейских держав. Противопоставление этих непримиримых интересов привело к первой глобальной конфронтации в Европе и мире.

Для Королевства Сербия и сербского народа в целом Первая мировая война была оборонительной и справедливой войной с выраженными чертами напряжения, высокой нравственной союзнической солидарности и индивидуального и коллективного героизма. Вопреки тому, что Первая мировая война представляла собой империалистическое столкновение, для Сербии это была заодно и освободительная и отечественная война. Благодаря сербским военным и политическим усилиям, Сербия была освобождена, как и иные южнославянские края, народы, этнические и конфессиональные группы.

Однако, вскоре оказалось, что созданием Югославии ни один из важных развитийных процессов для Сербии не был успешно доведён до конца. В ноябре 1918 года Сербия не вышла из окончившейся войны в расширенной национальной и территориальной форме, как этого хотела немалая часть сербской национальной элиты, и как предвещал Лондонский договор. Победивши Австро-Венгрию и Болгарию и освободив южнославянские края, Сербия вошла в состав, т.е. территориально

и государственно составила основу первой Югославии под названием *Королевство сербов, хорватов и словинцев*. Такой объединительный итог был результатом иного типа геополитической телеологии, в которой не оказалось места увеличению национального сербского государства. Вместо него создавалось большое югославянское государственное образование. Созданная после Первой мировой войны первая Югославия представляла собой сложное, мультиэтническое и мультиконфессиональное образование, в котором сербы были самым многочисленным, но одновременно и самым измученным народом.

История показала, что судьба Сербии в трёх Югославиях и вне них напрямую зависела от итогов больших геополитических изменений и баланса сил в сильнейших структурах мощи на Старом континенте. Поэтому у Сербии была и всё ещё есть тяжёлая и сложная судьба.

4.

КАКИМ ЯВЛЯЕТСЯ АКТУАЛЬНОЕ ПРОШЛОЕ?

Очерки из уже известного и ещё неизвесного прошлого

Несмотря на спорадические и политически вынужденные потребности не говорить о прошлом и не показывать его не только таким, каким оно на самом деле было, а вообще никак, как будто его и не было, умолчание прошлого в основном вредит новым поколениям. Жизнь в умолченном времени является растроченной впустую, ибо жизнь с другой стороны памяти не может быть аутентичной. Страх перед исторической правдой не может быть оправдан какими то ни было идеологическими и педагогическими причинами. Предотвращение возможности верного сознания прошлого в настоящем, несогласным с

прошлым, отбрасывающим и не признающим его, может быть, полезно для временного одержания порядка, желающего установить другое или вовсе изменённое своё прошлое, но в любом случае это не нравится тем, кто желает создать свою точную картину минувшего времени.

В определённые периоды здешнего прошлого о Великой войне не было достаточно достоверных слов, или же с ней связанные важные события просто умалчивались. Создавались тёмные места и временные разрывы. Таким образом история получала непоследовательное и прерывистое течение. Толкования Второй мировой войны (1941-1945) отодвинули на второй план причины Великой войны (1914-1918), особенно те характеристики, без которых не было возможно понять самые глубинные причины второго большого мирового конфликта, а также последующие события. Современные поколения, живущие в полужнании и незнании прошлого, всё менее способны понять происходящее вокруг них. Про большинство таких событий они думают, что их причины лежат в недавнем прошлом или актуальном моменте, или же что они беспричинные, т.е. хаотические. Происхождение и анатомия времени, в котором они живут, им не понятны, так что жизнь во времени часто является затруднённой. Следовательно, незнание прошлого очень вредит, т.е. незнание прошлого и уничтожение исторического сознания являются разоряющими в долгосрочной перспективе.

*

В человеческом сознании давно установлена грамматическая и реально существующая конвенция в связи со существенным отношением того, что происходило раньше с тем, что происходило потом и что всё ещё происходит. Она базируется на практическом определении и понимании важных точек времени, в частности, на разделении актуального и ещё не прошедшего времени и тех времён, которые невозвратно прошли. Поэтому взгляды на прошлое содержат реагенты апсолютизации, итогом которой является понимание, согласно которому то, что

уже случилось, навсегда и невозвратно исчезло и поэтому невозобновимо в своём происхождении.

Восприятие настоящего не было бы возможным без практического разделения по отношению к двум другим экзистенциально и логически важным временным измерениям - того, что уже случилось и того, что только случится в будущем. Но временное соотношение *уже и только* несколько не является простым. История рассматривает минувшее время, т.е. она считает прошлое вязким веществом памяти и её основой. История - нетелесное существо прошлого. Как бы это парадоксально ни выглядело, прошлое интеллектуально воплощается только в настоящем.

Прошлое отодвигается от настоящего. Проблемой не является только история, как реальное течение событий, но и историография, которая изучает это течение времени как проблему. Историография не может подытожить то, что не полностью подаётся подведению итогов, даже когда от впечатления величия определённой эпохи кажется, что она полностью описана и показана и что представление о ней сформировано. Нельзя узнать все подробности случившегося, всегда нужно выбрать важное в общем, отдельном и индивидуальном. История является бесконечным течением событий без определённого равновесия. К этому течению историография может подойти, лишь учитывая ограничения, которые бесконечность ставит перед теми, кто желает постигнуть её.

*

Сколько бы ми ни верили, что прошлое время не подлежит последующим изменениям, однако, прошлое переделывается по причинам, действующим в настоящем. Мы находимся там, где мы есть, ибо пребывание в измерении времени не является делом нашего выбора. Однако, уверенность в превосходстве своего осознания прошлого в каждый момент современности является обманчивой в первую очередь потому, что настоящее тоже идёт по той же тропинке текущего времени и уходит из актуального момента в прошлое даже прежде чем успе-

вает подумать о том, что оно здесь постоянно и навсегда. А оно не здесь и не может быть здесь, ибо каждая отдельная интерпретация прошлого на самом деле является современной только для определённого времени. Современность постоянно превращается в то, что находится *за временем!*

Анализ исторических событий, того, что произошло на самом деле, и того, что является распространённым мнением, модифицирует интересы, оформленные и применяемые в актуальных анализах. Забвение угрожает. Прошлое вытесняется в забвение или призывается намного чаще ради оправдания нынешних поступков, а не ради извлечения уроков из ошибок и заблуждений прошедших времён. Здесь речь идёт о непоучительности архаизма и историзма как бесплодных ментальных и интеллектуальных позиций.

*

Идеи, идеалы и идеологии во многом влияют на рассмотрение, восприятие и понимание того, что вообще является прошлым. В идеократической практике идеи и идеологии указывают на природу прошлого и истории в целом: Существует ли она вообще? Если она существует, какой она была и возможно ли, что она была такой, какой она представляется в данный момент?

Подход к прошлому и истории в теоретическом виде развивается в направлении мифических и философских понятий вечного циклизма, бесконечного повторения истории и последовательности исторических событий. В обоих случаях история, точнее историография, внимательно наблюдающая прошлое, сталкивается с познавательными искушениями уже известного и ещё неизвестного. В обоих случаях чувствуется фатализм детерминистского и недетерминистского характера. Повторяющиеся исторические формы и содержания обескураживают стремления к изменениям и прогрессу, в то время как неповторяемость пугает своей непредсказуемостью и внезапностью. В первом случае фактически нечего узнать, ибо всё в прошлом так или иначе уравнено

и находится в одном и том же, а во втором случае познание является невозможным, ибо то, что происходило и то что происходит является несравнимым, ибо оно никогда не было одинаковым.

Реч после

Како је било пре? Знамо ли уистину или тек уображавамо да знамо? Да ли је било мање или више људски? Зашто је било тако како нам се чини да је било? Да ли је у прошлости време било човечије, боље или горе? Какво је заиста било време прошлости, то се свакако не тиче само пуке љубопитљивости оних који се археолошки и музеално занимају за обиласке очуваних старина. Прошлост, додуше, не дозвољава да се у њу уђе и у њој пребива, али омогућава разгледање њених остатака са временске дистанце. Прошлост није само тематски уређени парк испуњен експонатима, него и све оно инспиративно што је потомке побудило на његову изградњу и уређење.

Моћ се увеличава из самоспознаје величине и ништавности властитог бивства. Да ли је хтење живота у прошлости заправо самоуништавајућа жеља да се буде затурен и заборављен, или само илузија да је оно што је било и прошло, било „златно доба“ у односу на ружну садашњост? Зар само зато што је измакла и више није ту, прошлост може да изгледа тако носталгично, лепо и пожељно? Могу ли анахронизам и пасатизам да буду остварени у потпуности, или тек као угодна варка временског премештања? У сваком случају, размишљањима

о прошлости потребно је дочаравање из ововремених егзистенцијалних сидришта.

*

Књига *Збитије Великог рата* је настала у кратком времену, не дужем од стотинак дана. Написана је хитро, у енергичном кадшто и грозничавом радном темпу, у летњој завршници и пуном јесењем периоду, од краја августа до средине децембра 2014. године. Као и у претходним „писанијама“ и овога пута су верзије текста будућих поглавља претходно објављене у часописима и зборницима.

Тако то бива у писању; све до самог штампања текст је живахан и „ради“, сажима се и надима, сходно предвиђеном простору и крајњој сврси. Понешто је, изгледа, и до надахнућа аутора и расположивог времена, снаге и орности. Многи сматрају да је ама баш све што се отиснуло између корица пре тога чврсто зграбљено ауторским шакама, пажљиво сређено и смештено у глави. Аутори, међутим, обично мисле да већина ствари у писању мигољи и не зависи толико од њих колико од стицаја спољашњих околности. Како год било, књига је написана релативно брзо, ако је брзина икаква предност и врлина у ионако пребрзим и помућеним временима.

*

Непосредни повод за прекоредно прегнуће и настанак ове књиге, како је поменуто у *Речи пре*, било је укључивање Института за политичке студије у обележавање стогодишњице од почетка Првог светског рата. Први светски рат у историјском памћењу српског народа заузима посебно и важно место. Институт је током јубиларне године у оквиру рада на истраживачком пројекту допринео тематизовању Првог светског рата научним радовима у неколико бројева часописа и једном Великом рату у целини посвећеном зборнику.

Поводом континуираног обележавања јубилеја коришћени су креативни потенцијали не само историчара него и политиколога, правника, социолога, антрополога,

етнолога, истраживача и аутора из широког сарадничког круга. Још једном се показало да правовремено примењени мултидисциплинарни приступ даје најкорисније и најбоље резултате.

*

Обзиром да су локални и светски ратови вођени у Европи и на Балкану на битан начин обележили историју српског народа у двадесетом веку, аутору је од почетка рада на књизи било јасно да јубиларни повод представља несвакидашњу прилику за тумачење склопа детерминанти непрекинутог дејства на јужнословенску и српску судбину у прошлом и овом столећу.

Пречести ратови су оштро ограничавали недовољно дуге мирнодопске периоде. Ратне победе су улудо трошене у поратним раздобљима. Велики писац је био у праву у погледу усудног својства овдашње политике: у миру је малодушно предавано и губљено оно што је одлучно брањено и пожртвовано ослобађано у ратовима. Управо је Велики рат дао повода за размишљање о далекосежним учинцима изузетног пожртвовања у одбрамбеним залагањима Србије.

Морално расуђивање о катастрофалним последицама Великог рата по српски народ има нарочити значај у ретроспекцији токова и рекапитулацији исхода протеклог века. Погубни ефекти у непоправљиво оштећеном бићу народа бивају упадљиви тек истеком дуже временске секвенце живота неколико узастопних генерација. Велики рат је по Србе и Србију означио својеврсну „граничну ситуацију“ после које се читава нација нашла на стрмој демографској низбрдици. Ваља се сетити Херодотових речи: „У миру синови укопавају своје очеве. У рату очеви укопавају своје синове.“ Ратови су, на жалост, учинили да су Срби од народа у множењу и ширењу у двадесетом веку постали народ у повлачењу и сажимању. Реч је о узнемирујућој популационој регресији и декаденцији.

*

Следећи Клаузевицеву мисао, учвршћена је свест да отворени конфликти у облику ратова нису престали да буду значајан састојак, чак упадљив облик савремене политике „вођене другим средствима“. Мало ко је кадар да оспори да се управо текући симетрични и асиметрични, реални и вирутелни, једноставни или хибридни ратови налазе, у ужареном језгру историјске и геополитичке материје. А та геополитичка материја, као тематска, проблемска и методска нит, провучена је кроз више ауторових претходних књига, као што је на многим местима разматран и значај Првог светског рата по тадашњу и потоњу Србију, и настанак прве Југославије а онда и друге и треће југословенске државе.

Одатле, није било превише тешко да се аутор у часу обележавања јубилеја Великог рата не концентрише само на ратно збивање у четворогодишњем распону, него и шире. Учинио је то на поменути начин, пишући текстове намењене часописима и зборницима, као поглавља будуће књиге непретенциозних побуда и невеликог обима. Отуда потичу и мања и не толико честа понављања која су, следећи потребу наглашавања смисла пресудних ратних момената, поцртавала значајне типове узрочности, незаобилазне догађаје, истакнуте личности и појаве. Ипак, и поред неизбежности, аутор се трудио да понављања не буде одвише, крећући се при том између потребе тачног описа и вредносног тумачења фактографског предлошка.

*

Мања је тешкоћа у дочаравању слике једног одређеног времена када ту слику стварају и одржавају сналажљиви познаваоци архивске грађе, изврсни мнemo-техничари, предани историчари по вокацији и историографи по основном образовању и професији. Сазнајне несагласности настају, заправо, када се око слике извесне сеқвенце прошлости – попут времена Великог рата - опосле људи из других области друштвених наука, другачијих

стилова мишљења, истраживачких техника и литерарних експозиција.

Прошлост, додуше, не даје чврсте отпоре тумачима: историја је порозна, мекано податна разноврсним па и супротним тумачењима. Прошлости се може прићи са разних страна али временски неизбежно и увек из садашњости. Као што се прошлост надграђује у садашњости и садашњост је неминовно уграђена у прошлост. Пројективна историографска склоност се почесто заборавља а управо усипање жеља и хетња у сасуде прошли догађаја доводи до изобличених кривуља историје.

*

Прошлости се, такође, прилази из разних средишта и језгара људског искуства, са разних спекулативних и артистичких мотришта и становишта. У историјском мњењу и историографском знању прошлости као историје, суделују митови, религије, предања, обичаји, фоклор, књижевност, уметност, као и историјска наука. Често се у једном историографском делу сустичу и преплићу премисе више наведених облика историјске свести.¹⁴⁸

Истина о прошлости се обликује у разним областима људске духовности. Обрасци разумевања савремености и прошлости су различити: историјски, социјални, културни, научни, технолошки, уметнички, политички, идеолошки, религијски.¹⁴⁹

На тај начин ни историјска истина о Великом рату није привилегована само историографским оквиром њеног саздања, више и шире од тога она се може пронаћи и у књижевности, уметности, као и у разноликим видови-

148 О феномену историјске свести у најопштијем значењу, видети: Тош Џон, *У трагању за историјом. Циљеви, методи и нови правци у проучавању савреме историје*, глава „Историјска свест“, стр. 21-51, Клио, Београд, 2008.

149 О потреби промене парадигме разумевања садашњости и будућности, видети: Турен Алан, *Нова парадигма. За боље разумевање савременог друтва*, „Увод: нова парадигма“, стр. 9-13, Службени гласник, Београд, 2011.

ма традирања.¹⁵⁰ Но, историјска наука је ипак најподробнија и најтачнија у дочаравању прошлости, под условом да се као мерило тачности узме у обзир прецизан и проверен опис дешавања.¹⁵¹

*

Позната је, рекло би се, традиционална склоност историографа да се целокупна прошлост једног народа, или бар њени убрзани и размахани делови, сведу на политичку и државничку, ратничку и „династичку“ димензију. Политички оквир осликаног платна социјалне историје дуго није довођен у питање. Све до недавно политичка урамљеност историографије је, у ствари, доминирала у радовима већине историчара „гравера“ и „графичара“ политичких призора. Пластичност историографског обликовања се, међутим, непрестано мења и данас је ипак нешто другачија.

Дубина интелектуалних резова на интерпретативном рељефу из дана у дан се увећава. Мада је политички део историографије и даље веома наглашен, постепено се учвршћују и другачији дисциплинарни приступи. У тим приступима се неизбежно важна политика ставља у сазнајно плодне релације према другим областима људског друштва да би се, са више и синтетичке тачке гледишта, релативизовале и лимитирале њене апсолутистичке, у ствари, проповедне и заповедне претензије.

*

У пределима постојаних сенки и титравих присе-нака дуге прошлости, уочљиве су склоности политичких писаца, теоретичара политике и политиколога, да све важне области света живота свODE на предмет сопственог научног бављења - политику. Такво тематско и методско претеривање не успева, међутим, у својим крајњим нау-

150 О односу историјског и уметничког, видети: Митровић Андреј, *Ћудљива муза. Огеди о историјском, научном и уметничком*, глава „Полазишта о историјском и уметничком“, стр. 69-83, и поглавље „Уметност као део историје“, стр. 83-87, „Милић Ракић“, Ваљево, 1992.

151 О томе: Хелер Агнес, *Теорија историје*, глава „Интерпретација (читање сведочанстава)“, стр. 226-236, Рад, Београд, 1984.

мима. Све у свету ипак није политика, нити су сва људска одношења политичка, поготову не у друштвеним наукама.

Реч је о остеливом односу историографије и политикологије у димензијама *политичке историје* или *историје политике*. Историчари спочитавају политиколозима идеолошки и политички волунтаризам који, по њиховом мишљењу, произвољношћу увелико прекорачује границе објективне науке. Заузврат, политиколози интерпретативно обузети свакодневљем моћи, пребацују историчарима да превише неутрализују фактор политичке вољности и произвољности, слепом вером у тврдо дате чињенице подастрте у расположивим историјским изворима.

Док једни у пуној мери негују култ поузданих историјских извора и проверених података,¹⁵² други прошло време, најчешће без консултација архивалија и других мнемо-фондова, тумаче сходно идејама, историографским идеологијама и политикама које подржавају и заступају. Ма колико настојали да буду научно самосвојни и не буду „слуге политике“, историографи ипак поседују претходне идеолошке и политичке погледе који се, чак и несвесно, испољавају путем, доказивања, убеђивања и оправдавања.

Најзад, може бити да спознаје политичког феномена осцилирају око оса *историзоване политике* и *политизоване историје*, при чему се брзина и јачина осциловања, пре свега, дугују снази коју у људском свету испољавају и историја и политика. Но, ауторска самосталност и самосвојност, изражене у слободи истраживања и закључивања, по свему судећи, међу историографима и политиколозима имају пресудан значај.

*

У предоченом погледу, искушење аутора пред сиренским зововима *транзиционе историографије* и политикологије било је вишеструко. Оно се пре свега одно-

152 О томе: Фелстали Кнут, *Прошлост није више што је некад била. Увод у историографију*, глава „Проверавање извора“, стр. 189-204, Геопетика, Београд, 2004.

сило на опортунистички тренд конверзије становишта о прошлости, али и на несмотрено подлегање јубилејизовању и спектаклурализовању крупног историјског догађаја какав је био Велики рат. Такав приступ је, пак, садржавао и имагинарне и реалне дијалоге са заговорницима историјске реинтерпретације смисла Великог рата, а онда и додатни напор уважавања и признања положаја и улоге Краљевине Србије у Великом рату и стварању Југославије.

Ово друго је, додуше, проналазило итекаке критичке разлоге у спорадичним и неуверљивим покушајима ревизије опште историјске слике Првог светског рата у делима неких савремених историчара на Западу, попут Холма Зундхаузена у Немачкој или Кристофера Кларка у Великој Британији. Ревидирање се спочетка опрезно а онда све дрскије и охолије, односило на отварање питања и претумачивање одговорности и кривице за почетак, развој и исход Великог рата. Ревизиона и „ревидирска“ псеудоисториографска опетовања скаски о првобитној „српској кривици“ за избијање Великог рата била су очекивана, пре свега, имајући у виду текуће промене односа снага на Старом континенту. Но, то је већ колико виђена толико заморна прича.

*

Иако неумњиво постоји извесно староконтинентално географско и историјско јединство – општа или *заједничка историја Европе*, рецимо! - поједине европске земље и народи ипак проживљавају различите националне прошлости.¹⁵³ Иако су хронички и хронолошки саображене истим временским следовима календара, прошлости европских народа и земаља умеле су да буду есенцијално асинхроне и дијахроне. Штавише, може се рећи да су националне историје појединих европских

---

153 О томе: Хобсбаум Ерик, *О историји. О теорији, пракси и развоју историје и њеној релевантности за савремени свет*, глава „Загонетна историја Европе“, стр. 233-244, Откровење, Београд, 2003.

народа биле супротстављене чак и до жестоког антагонизма и међусобног сатирања.

Безбројни призори конфликта у европској прошлости дали су повода историчарима за две врсте закључака. Први се односио на хуману потребу успостављања што трајнијег бесконфликтног стања у облику чврстог и непоколебљивог мира, а други, на другачије сагледавање и тумачење природе сукоба у ближој и даљој европској прошлости. Ово друго становиште се, међутим, суочило са две тежње неједнаких могућности остварења.

У првој тежњи се, колико фалсично толико утопично, инсистира на отклањању и заборава често трагичних супротности европске историје, као да их у прошлости никада није било. Друга тежња првој насупрот, настоји управо на стварности ратних сукоба и сукобности, као трајном и неотклоњивом својству контраста и контрадикција европских интереса. И док се у првој тежњи тумачења заговара европски „вечни мир“, у другој тежњи се Европа тумачи ако не као континент најстрашнијих ратова оно свакако као извор ратних невоља за народе и земље са других континената. Мишљења су, дакле, поларизована око тога да ли могућности хармонизовања и трајног мира у савременој Европи уопште постоје.

*

Историјске мане и врлине, као и индивидуалне и колективне заслуге европских народа, настајале су у некој од секвенци ближе или даље прошлости Европе. Заслужни су призвани од прошлости; заузврат, док могу и док је корисно, они се позивају на прошлост. Историја је извор награди и казни, милости и немилости. Пожељно обликована прошлост може се закупити и рентирати. Привлачном дизајну „упаковане прошлости“ на тржишту идеја, међутим, брзо пада цена. Протраћено и обесмишљено протекло време је обезвређена и непотребна прошлост.

Има европских земаља и народа који не знају како да се опходе према сопственој прошлости? Посрамљени

до немоћи, или љути до осветољубивости, не знају шта ће са њом? У ствари, има европских народа који би да не баштине прошлост коју су наследили од предака и обрнуто: да имају потомачку прошлост коју заправо немају. У оба случаја на делу је идентитетна и легитимизацијска озлојеђеност рђавог историјског поседа и још рђавије рачисторијске лишености.

Из поразно померене историјске полусвести потичу бројне неугодности, историјске ревизије и срамни фалсификати. Ради оправдања положаја у садашњости пошто-пото се хоће другачија и боља прошлост, што значи да се, у ствари, жели промењена прошлост за чије се исконструисане врлине и имагинарне заслуге очекује да пруже предност у садашњости. Често и трагикомична тежња за бољом и новом прошлошћу не упућује само на рискантну историјску ревизију него и на злослутни реваншизам спрам свих оних који су, тобоже, такву прошлост фрустрираним актерима историје, у неком пресудном раздобљу осујетили.¹⁵⁴

*

Историјски догађаји, као и њихова индивидуална и колективна меморисања, а поготову озваничени јубилеји не трају вечно. Користећи календарске ослонце актери меморисања се усредсређују, заправо, на децимална обележја омеђених међувремена. Столеће протекло од почетка Великог рата наговештава узастопно обележавање серије његових значајних епозода у наредне четири године, све до завршетка рата и склапања мира крајем 1918.

---

154 Подробан приказ немачке тежње ка бескрупулозној ревизији историјских резултата Првог светског рата, путем објављивања серије фалсификованих „докумената“ и присвајања и крађе српских и југословенских архивских материјала од стране Беча и Берлина, пружа: Јовановић Војислав Марамбо, *Потрага за украденим историјом. Извештај о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате у Србију*, посебно глава „Предратни план за пљачку југословенских архива“, стр. 75-83, и „‘Искоришћавање’ југословенских архива 1941-1945“, стр. 147-174, за штампу приредио Владимир Давидовић, Издавачка књижара Југоисток, Београд, 2010.

године. Није, дакле, јубиларна само почетна секвенца или први догађај, већ низ надовезујућих догађаја у дужем периоду догађања.

У светлу српске историје, сваки у низу ратних догађаја у двадесетом веку заслужује додатна научна осветљења и обележавања. Било да се ради о великим биткама, тактичким и стратегијским маневрима, офанзивама и дефанзивама, фронтovima, повлачењима, окупацији и избеглиштву, или о политичким споразумима и дипломатским договорима, старим и новим савезима... све то заслужује интерпретативну евокацију и упамћивање.

*

Књига *Збитије Великог рата* само је скромни низ ауторових рефлексива посвећен бољем разумевању замршених и тешких околности у којима је српски народ у борби за опстанак успео да се одбрани и потом, изузетним војним и људским напором, ослободи остале Јужне Словене, створивши при том и због тога прву југословенску државу. Прва Југославија није настала случајно, као што ни последња Југославија није случајно нестала! Како у стварању тако и у разарању сваке Југославије непрекидно и снажно је деловала одлучна европска геополитичка воља утемељена на снаним интересима. Чврсте намере а не незаинтересованост и млака спонтаност, обележавале су чудесне и чудовишне токове конструкције и деструкције заједничке државе Јужних Словена у сва три позната историјска облика.¹⁵⁵

Прошовековна историја ће показати да је територијалним контурама и ресурсним саставом, те политичком садржином и уставним обликом југословенске државе мало ко био у потпуности задовољан. Одатле је првобитном одушевљењу силама интеграције народа и интегралистичким тумачењима и оправдањима новонастале политичке заједнице, као непобављив зачин сле-

155 Видети: Ђуретић Веселин, *Разарање српства у двадесетом веку, Идеолошка употреба историје*, део „Путеви српске неутрализације и дезинтеграције у 20. веку“, глава „Југословенска идеја и југословенска држава 1918-1941 – оквир српске неутрализације и растројства“, стр. 25-34, САНУ, Београд, 1992.

довало дезинтегративно грумење огорченог унутрашњег сепаратизма и спољашњег реваншизма.

Континуирани антијугословенски и антисрпски сепаратизам је заједничку државу Јужних Словена на-
последетку отпремио у историјску прошлост, да би на са-
времену сцену Европе, уз друге јужнословенске државе,
повратио и постјугословенску Србију. У времену дез-
интеграције настала је нова историјска ситуација која је
захтевала саобразна и веродостојна тумачења којих, уз-
гред речено, није било превише.

*

Да би се знало на које начине је балканска Југо-
славија током седам деценија трајања - као политичка
заједница више сродних јужнословенских народа - уоп-
ште била могућа, неопходно је познавати суштински ва-
жне околности Великог рата и креативну и интегратив-
ну историјску улогу српског чиниоца. Али, увид у ратну
креацију и поратну државноправну, економску и култур-
ну конструкцију Југославије није довољан јер је потреб-
но имати на уму и другу страну државотворне медаље.
Потребно је, наиме, не испуштати из вида деструктивне
потенцијале и реалне идеолошке и политичке праксе свих
оних који су јужнословенску и српску политичку заједни-
цу споља и изнутра оспоравали и осујећивали. А таквих
антидржавних, антисрпских и антијугословенских актера
било је одиста много, чак и неиздржљиво сувише!

У супротном, уколико се деструктивне историјске
тежње појединих унутарјугословенских актера умањују,
превиђају или заташкавају, било из кратковиде носталги-
је, идеолошке заслепљености или слепог незнања, свејед-
но, неће моћи да настану потребне поуке. Али, да ли су
икакве поуке прошлости у том погледу уопште до сада
настајале и хоће ли их од сада у будућности бити, про-
судиће, а ко би други, до строга учитељица живота исто-
рија.

Аутор

Београд, крајем децембра 2014.

ПОДАЦИ О ОБЈАВЉЕНИМ ТЕКСТОВИМА

1.

Велики рат између пригоде и поучног историјског искуства

Предговор уредника

Зборник *Србија и политика великих сила 1914-2014.*, стр. 9-18.

Институт за политичке студије, Београд, 2014.

2.

Сврт на распад империја и настанак новог европског поретка

Русија и Србија у времену Првог светског рата 1914-1918.

Политичка ревија, бр. 4, 2014, стр. 1-27.

Коауторски текст са Живојином Ђурићем

3.

Збитије Великог рата

Трагови непометени у памћењу

Зборник *Србија и политика великих сила 1914-2014*, стр. 151-193.

Приредили Живојин Ђурић и Милош Кнежевић

Институт за политичке студије, Београд, 2014.

Прилог за научни скуп *Србија и политика великих сила 1914-2014*, одржан у организацији Института за политичке студије, 14. новембра 2014. у Београду

4.

Каква је садашња прошлост?

Пртице о виђеној и невиђеној прошлости

Текст се објављује први пут

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- * Аврамовић Зоран, *Демократија и бомбардовање. Каква је будућност демократије?* Просвета, Београд, 2012.
- * Албвакс Морис, *Друштвени оквири памћења*, Медитеран, Нови Сад, 2013.
- * *Априлски рат 1941*, зборник докумената, приредио Антун Милетић, Војноисторијски институт, Београд, 1987.
- * Бабурин Сергеј, *Свет империја. Територија државе и светски поредак*, Пресинг, Београд, 2009.
- * Баздуљ Мухарем „Хитлерова освета Младој Босни“, *Стогодишњи рат. Сарајевски атентат и тумачења*, антологија, уредили Мухарем Баздуљ и Никола Грујичић, Време, Београд, јун 2014.
- * Базић Јован, *Српско питање. Политичке концепције решавања српског националног питања*, Службени лист СЦГ – Институт за политичке студије, Београд, 2003.
- * Бекер Јоахим, Комлози Андреа, *Границе у савременом свету. Зоне, линије, зидине у историјском поређењу. Социоисторијска анализа феномена границе у контексту међународног развоја*, „Филип Вишњић“, Београд, 2005.
- * Бјелајац Миле, *1914-2014., Зашто ревизија. Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2014.
- * Блед Жан-Пол, *Бизмарк*, ННК Интернационал, Београд, 2011.
- * Блек Цереми, Макрејдл М. Доналд, *Изучавање историје*, Клио, Београд, 2007.
- * Бодрожич Ђуро, *Национална држава*, Српска књижевна задруга - Партедон, Београд, 2008.
- * Бојовић Бошко, *Византија, Балкан, Европа. Припадност и оностраност*, Службени гласник, Београд, 2014.
- * *Велика илустрована повијест свијета 1942-1962*, група аутора, том 17, „Отокар Кершовани“, Ријека, 1979.
- * Гађиновић Радослав, *Млада Босна*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2014.
- * Горки Максим, „Срби су исто толико Руси колико и ми“, (писмо из Врњачке Бање), хрестоматија, *Србија. Српски народ, срп-*

ска земља, српска духовност у делима страних аутора, приредили Ратомир Рале Дамјановић, Ново Томић, Сања Ћосић, БМГ, Београд, 1994.

- * Грејем Гордон, *Лик прошлости. Филозофски приступ историји*, Плато, Београд, 2002.
- * Гринберг Данијел, „Од ‘игре великих сила’ до ‘Версајског мира’. Условљавања дипломатије и европске политике од 1815. до 1919. године“, *Европска цивилизација*, зборник, уредио Мацеј Кожмински, Службени гласник, Београд, 2009.
- * Гуч Ц. П., *Дипломатска историја модерне Европе 1878-1919*, „Геца Кон“ , Београд, (без података о години издања)
- * Давид Леа, „Сећам се, дакле постојим: идентитет Срба као рефлексција културе сећања“, зборник *Памћење и носталгија*, уредник Гордана Ђерић, Институт за филозофију и друштвену теорију – „Филип Вишњић“, Београд, 2009.
- * Данилевски Николај, *Русија и Европа*, Службени лист СРЈ – Досије, Београд, 1996.
- * Дедијер Владимир, *Сарајево 1914.*, књига прва, Просвета, Београд, 1978.
- * Дедијер Владимир, *Интересне сфере. Историја интересних сфера и тајне дипломатије уопште*, Просвета, Београд, 1980.
- * Дугин Александар, *Основи геополитике. Геополитичка будућност Русије*, књига 1, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- * Дугин Александар, *Мистерије Евроазије*, Логос, Београд, 2008.
- * Ђорђевић Димитрије, *Националне револуције балканских народа 1804-1914*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.
- * Ђорђевић Димитрије, глава „У сенци Аустро-Угарске“, *Историја српског народа. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878-1918*, шеста књига, први том, Српска књижевна задруга, Београд, 1983.
- * *Европски дискурс рата*, зборник приредио Обрад Савић, Београдски круг, Београд, 1995.
- * Екмечић Милорад, *Стварање Југославије 1790-1918*, друга књига, БИГЗ, Београд, 1989.
- * Екмечић Милорад, *Огледи из историје*, Службени лист СРЈ, Београд, 1999.
- * Екмечић Милорад, *Србофобија и антисемитизам*, Бели Анђео, Шабац, 2000.
- * Екмечић Милорад, „Да ли је прослава обележавања или обнова ратне атмосфере Сарајевског атентата и Првог светског рата 1914-1918.“, недељник *Печат*, 2013, бр. 295.

- * Живојиновић Драгољуб, *Ватикан, Србија и стварање југословенске државе 1914-1920.*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.
- * Живојиновић Драгољуб, *Надмени савезник и занемарено српство. Британско-српски односи (1875-1941)*, Албатрос плус, Београд, 2011.
- * Жутић Никола, „Српска кривица за Велики рат према тумачењима ‘савезничких‘ и ревизионистичких историчара“, зборник *Српски народ од Сарајевског атентата до Хашког трибунала*, Удружење Срба из Хрватске, Београд, 2014.
- * Занини Пјеро, *Значење границе. Природна, историјска и духовна одређења*, Клио, Београд, 2002.
- * Искруљев Тоша, *Распеће српског народа у Срему 1914. године и Маџари*, Прометеј, Нови Сад – Радио Телевизија Србије, Београд – Нови Сад, 2014.
- * *Историја Југославије*, Иван Божић, Сима Ћирковић, Милорад Екмечић, Владимир Дедијер, Просвета, Београд, 1972.
* *Историја српског народа. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878-1918.*, шеста књига, први том, Српска књижевна задруга, Београд, 1983.
- * Јанковић Драгослав, „Српска држава и настајање српске нације“, зборник *Постанак и развој српске нације. (Неки методолошко-теоријски проблеми у изучавању постанка и развоја српске нације)*, Народна књига – Марксистички центар Србије, Београд, 1979.
- * Јевтић Драгош, Поповић Драгољуб, *Правна историја југословенских народа*, Издавачка кућа „Драганић“, Београд, 1996.
- * Јовановић Бојан, *Карактер као судбина. Студије из етнопсихологије*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, Краљево, 2002.
- * Јовановић Бојан, *Пркос и инат. Етнопсихолошке студије*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.
- * Јовановић Војислав Марамбо, *Потрага за украденом историјом. Извештај о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате у Србију*, за штампу приредио Владимир Давидовић, Издавачка књижара Југоисток, Београд, 2010.
- * *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилица Југославије и СССР, 1946-1964*, том, 1, Документи о спољној политици Југославије, Архив Југославије, Београд, 2014.

- * Казимировић Васа, *Србија и Југославија 1914-1945*, књига прва, Призма, Крагујевац - Центар филм, Београд, Крагујевац, 1995.
- * Кајтез Илија, *Мудрост и мач. Филозофи о тајнама мира и рата*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012.
- * Кантор Владимир, *Русија је европска земља. Мукоотрпан пут ка цивилизацији, XX век – књижара Круг*, Београд, 2001.
- * Катрога Фернандо, *Историја, време, памћење*, Клио, Београд, 2011.
- * Кларк Кристофер, *Месечари. Како је Европа кренула у рат 1914.*, Хеликс, Смедерево, 2014.
- * Кључевски В. О., *Историја Русије*, Службени лист СРЈ, Београд – ЦИД, Подгорица, 1997.
- * Кнежевић Милош, *Крстарећа демократија. Агресија НАТО на СРЈ 24. Март – 11. јун 1999.*, ДП „Буро Салај“, Београд, 1999.
- * Кнежевић Милош, *Европа иза лимеса*, Слободна књига, Београд, 2001.
- * Кнежевић Милош, „Време и простор глобализације. Силицијумско архе човечанства“, зборник *Време глобализације*, приредио Милош Кнежевић, ДК „Студентски град“, Београд, 2003.
- * Кнежевић Милош, *Евроскептицизам. Где је Европа? III евро-скептичких фрагмената*, Заслон, Шабац - Београд, 2008.
- * Кнежевић Милош, *Парагима распада. Разлагање државе у погледу узрочности*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- * Кнежевић Милош, „Европа према Азији – Евроазија. Прилог могућем разумевању Евроазије и евроазијства“, зборник, приредили Миломир Степић, Живојин Ђурић, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
- * Кнежевић Милош, „Српски народ пре и после Југославије. Српско питање у ретроспективи и перспективи“, зборник *Српско питање на Балкану*, уредио Момчило Суботић, ИПС, Београд, септембар 2013.
- * Кнежевић Милош, *Призма геополитике. Геополитичка димензија националног идентитета*, Институт за политичке студије, Београд, 2014.
- * Ковић Милош, *Гаврило Принцип – документи и сећања*, Прометеј - Радио Телевизија Србије, Београд – Нови Сад, 2014.
- * Кока Лирген, *О историјској науци*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.

- * Кокер Кристофер, *Филозофи и варвари. Размишљања о природи рата од Хераклита до Хајзенберга*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.
- * Конертон Пол, *Како друштва памте*, Самиздат Б92, Београд, 2002.
- * Курмон Бартелеми, Рибникар Дарко, *Асиметрични ратови. Сукоби јуче и данас, тероризам и нове претње*, Новинско-издавачки центар „Војска“, Београд, 2003.
- * Лонгворт Филип, *Стварње Источне Европе. Од преисторије до посткомунизма*, Клио, Београд, 2002.
- * Лутхар Ото, Маријета Шашел Кос, Грошел Нада, Побежин Грегор, *Повест историјске мисли. Од Хомера до почетка 21. века*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2013.
- * Марковић Г. Слободан, *Гроф Чедомиљ Мијатовић. Викторијанац међу Србима*, Правни факултет Универзитета у Београду – Досије, Београд, 2006.
- * Матић Милан, *О српском политичком обрасцу*, Службени лист СРЈ – Институт за политичке студије, Београд, 2000.
- * Милашиновић Радомир, Милашиновић Срђан, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Универзитет у Београду, Београд, 2007.
- * Милосављевић Петар, *Логос и парадигма*, Требник, Београд, 2000.
- * Минклер Херефрид, *Империје. Логика владавине светом - од Старог Рима до Сједињених Држава*, Албатрос плус – Службени гласник, Београд, 2009.
- * Митровић Андреј, *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустроугарске и Немачке, 1908-1918*, НОЛИТ, Београд, 1981.
- * Митровић Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Београд, Стубови културе, 1984.
- * Митровић Андреј, *Расправљања са Клио. О историји, историјској свести и историографији*, Светлост, Сарајево, 1991.
- * Митровић Андреј, *Ћудљива муза. Огеди о историјском, научном и уметничком*, „Милић Ракић“, Ваљево, 1992.
- * Митровић Андреј, *Пропитивање Клио*, Новинско-издавачка установа „Војска“, Београд, 1996.
- * Митровић Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Стубови културе, Београд, 2004.
- * Митровић Д. Јеремја, *Народна свест у Срба*, Народна књига, Београд, 1989.

- * Орел Катрин, *Средња Европа. Од идеје до историје*, Клио, Београд, 2012.
- * Момбауер Аника, *Узроци Првог светског рата. Спореза и сагласности*, Клио, Београд, 2013.
- * Парезанин Ратко, *Гаврило Принцип у Београду, Млада Босна и Први светски рат*, Catena Mundi, Београд, 2013.
- * Петрановић Бранко, Даутовић Сава, *Југословенска револуција и СССР (1941-1945)*, Народна књига - Научна књига, Београд, 1988.
- * Петрановић Бранко, *Историографске контроверзе*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998.
- * Попер Карл, *Беда историцизма*, Дерета, Београд, 2009.
- * Попов Чедомир, „Немирне године и везивање за Аустро-Угарску“, у *Историја српског народа. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878-1918*, шеста књига, први том, Српска књижевна задруга, Београд, 1983.
- * Попов Чедомир, *Од Версаја до Данцинга*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.
- * Поповић Никола, *Србија и Царска Русија*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.
- * Попов Чедомир, *Велика Србија – стварност или мит*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2007.
- * Пророковић Душан, *Немачка геополитика и Балкан. О циљевима средњоевропског континентализма*, Catena Mundi, Београд, 2014.
- * Радић Стјепан, *Модерна колонизација и Славени*, Матица Хрватска, Загреб, 1904.
- * Радичевић В. Бранко, *Сујеверице и друге приче*, књига 4, Просвета, Београд, 1999.
- * Радојевић Мира, Димић Љубодраг, *Србија у Великом рату 1914-1918. Кратка историја*, СКЗ – Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2014.
- * Рајс Арчибалд, *Чујте Срби*, Етхос, Београд, 2005.
- * Рајс Арчибалд, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта. Необјављени текстови на српском језику*, Геополитика, Београд, 2014.
- * Риз Ани Лакроа, *Ватикан, Европа и Рајх. Од Првог светског рата до хладног рата*, Службени гласник, Београд, 2006.
- * Савић Милисав, *Сећање и рат*, Службени гласник, Београд, 2009.

- * Самарцић Радован, *Идеје за српску историју*, Српска књижевна задруга, Београд, 1985.
- * Seton Watson Hugh, *Nacije i države. Ispitivanje porijekla nacija i politike nacionalizma*, Globus, Zagreb, 1980.
- * Станишић Михаило, *Србоцид*, Нова Европа, Београд, 2008.
- * Станковић Ђорђе, „Паралелне историје и историјска свест“, часопис *Марксистичка мисао*, бр. 2, 1985.
- * Станковић Ђорђе, *Србија 1914-1918. Ратни циљеви*, Прометеј - Радио телевизија Србије, Нови Сад - Београд, 2014.
- * Степић Миломир, *У вртлогу балканизације. Политичко-географски положај и фрагментираност српских земаља*, Службени лист СРЈ, Београд, 2001.
- * Степић Миломир, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004.
- * Степић Миломир, „Србија у евроазијској и неоевроазијској концепцији – упоредна геополитичка анализа“, зборник *Русија и Балкан – питања безбедности и сарадње*, приредио Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- * Стефановић Светислав, *Старим или новим путевима. Одабрани политички списи 1899-1943.*, Артпринт, Нови Сад, 2006.
- * Стругар Владо, *Југославија на стрмини Европе*, Просвета, Београд, 2014.
- * Taylor A. J. P., *Habsburška monarhija 1809-1918*, Znanje, Zagreb, 1990.
- * Терзић Славенко, „Уместо поговора. Границе Србије у вртлогу интереса великих сила“, зборник Бекер Јоахим, Комлози Андреа, *Границе у Савременом свету. Зоне, линије, зидине у историјском поређењу. Социоисторијска анализа феномена границе у контексту међународног развоја*, „Филип Вишњић“, Београд, 2005.
- * Тодоров Коста, *Политичка историја савремене Бугарске*, Београд, 1938. (без ознаке издавача)
- * Тош Џон, *У трагању за историјом. Циљеви, методи и нови правци у проучавању савремене историје*, Клио, Београд, 2008.
- * Тофлер Алвин и Хајди, *Рат и антират*, Паидеја, Београд, 1998.
- * Трговчевић Љубинка, *Научници Србије и стварање Југославије, 1914-1920.*, Народна књига - Српска књижевна задруга, Београд, 1987.
- * Труд Алексис, *Геополитика Србије*, Службени гласник - Факултет безбедности, Београд, 2007.
- * Турен Ален, *Нова парадигма. За боље разумевање савременог друтва*, Службени гласник, Београд, 2011.

- * Ујевић Тин, „Мудре и луде дјевице“, *Приручни Ујевић*, Народна књига, Београд, 1963.
- * Фегусон Нил, „Виртуална историја: ка хаотичној прошлости“, стр. 5-58, *Виртуална историја. Да се догодило другачије*, тема броја часописа *Градац*, бр. 196-197, Дом културе Чачак – Уметничко друштво Градац, Чачак, 2014.
- * Фјодоров Николај, *Туга за Константинопољем*, Логос - Ант, Београд, 1997.
- * Хелер Агнес, *Теорија историје*, Рад, Београд, 1984.
- * Хобсбаум Ерик, *Нације и национализам од 1870. Програм, мит, стварност*, „Филип Вишњић“, Београд, 1996.
- * Хобсбаум Ерик, *Доба екстрема. Историја кратког Двадесетог века 1914-1991*, Дерета, Београд, 2002.
- * Хобсбаум Ерик, *О историји. О теорији, пракси и развоју историје и њеној релевантности за савремени свет*, Откровење, Београд, 2003.
- * Ђелстали Кнут, *Прошлост није више што је некад била. Увод у историографију*, Геопоетика, Београд, 2004.
- * Ђирковић Сима, *Срби међу европским народима*, Equilibrium, Београд, 2004.
- * Ћоровић Владимир, *Историја Југославије*, репринт првог издања 1. јануара 1933, Просвета, Београд, 1989.
- * Ћоровић Владимир, *Историја Срба*, БИГЗ, Београд, 1993.
- * Штурценегер Катарина Клара, *Србија у рату 1914-1916. Истинити доживљаји илустровани са 120 ф отографија Швајцаркиње немачког порекла у служби Црвеног крста*, Прометеј, Нови Сад – Радио телевизија Србије, Београд, Београд – Нови Сад, 2014.
- * Шулек Владимир, *Дипломатска историја централних сила 1882-1915.*, Тискара „Јуриша и Седмак“, Загреб, 1938.
- * Ware Carolione, Panikkar K. M., Romein J. M., *Historija čovječanstva. Dvadeseto stoljeće, svezak šest, knjiga treća, drugi dio, Preobražaj društva*, Naprijed, Zagreb, 1969.

ИНДЕКС ИМЕНА

А

Аквински Тома, 60
Албвакс Морис, 121
Анон, 111
Аурелије Марко, 10

Б

Бабурин Сергеј, 40
Баздуљ Мухарем, 85
Базић Јован, 47
Бекер Јоахим, 75, 99
Бергсон Анри, 16
Бизмарк фон Ото, 36, 57
Бјелајац Миле, 79
Блед Жан-Пол, 36
Блек Цереми, 9, 85, 116
Бодрожић Ђуро, 33, 95
Божић Иван, 48, 76, 89
Бојић Милутин, 15
Бојовић Бошко, 75
Бојовић Петар, 81
Броновски Јаков, 16
Буда Гаутама, 125

В

Вилхелм, кајзер, 36

Г

Гарибалди Ђузепе, 57
Гађиновић Радослав, 54, 89
Гете Јохан Фолганг, 60
Горки Максим, 45
Грејем Гордон, 112, 117, 121

Гринберг Данијел, 35

Грујичић Никола, 85

Гуч Ц. П., 36

Д

Давид Леа, 60
Давидовић Владимир, 172
Дамјановић Ратомир Рале, 45
Данилевски Николај, 41
Дедијер Владимир, 48, 64, 76, 89, 97
Димић Љубодраг, 35, 48, 81
Дугин Александар, 41, 54, 55

Ђ

Ђерић Гордана, 60
Ђорђевић Владимир, 38
Ђорђевић Димитрије, 38, 77
Ђуретић Веселин, 172
Ђурић Живојин, 13, 41

Е

Екмечић Милорад, 39, 45, 48, 56, 76, 79, 89
Емерсон Ралф Валдо, 96

Ж

Жутић Никола, 88
Живојиновић Драгољуб, 24, 50

З

Занини Пјеро, 76
Зундхаузен Холм, 170

И

Искруљев Тоша, 96

Ј

Јанковић Драгослав, 33
 Јевтић Драгош, 48
 Јовановић Бојан, 34, 66, 74
 Јовановић Војислав
 Марамбо, 172

К

Кајтез Илија, 94
 Кантор Владимир, 42
 Капушћински Ришард, 91
 Карађорђевић Александар, 81
 Карађорђевић Петар, први, 81
 Карлин Џорџ, 115
 Катрога Фернандо, 68, 70,
 123
 Кларк Кристофер, 87, 170
 Кључевски В. О., 40
 Кнежевић Милош, 41, 47, 74,
 102, 104, 118
 Ковић Милош, 29
 Кожминкси Мачеј, 36
 Кока Јирген, 80, 84
 Кокер Кристофер, 62
 Комлози Андреа, 75, 99
 Конертон Пол, 59
 Курмон Бартелеми, 48

Л

Лонгворт Филип, 43
 Лутар Ото, 61

М

Макијавели Никола, 72, 117
 Макрејдл Доналд, 9, 85
 Марковић Г. Слободан, 38
 Маркс Карл, 55

Матић Милан, 35
 Мијатовић Чедомиљ, 38
 Милашиновић Радомир, 66
 Милашиновић Срђан, 66
 Милетић Антун, 101
 Милосављевић Петар, 84
 Милошевић Зоран, 42
 Милошевић Стефан, 13
 Минклер Херефрид, 32
 Митровић Андреј, 37, 50, 53,
 79, 82, 87, 88, 89, 98, 103, 114,
 168
 Митровић Јеремија, 48
 Мишић Живојин, 81
 Мнемозина, 126
 Момбауер Аника, 87, 101
 Мусолини Бенито, 56

Н

Наполеон Бонопарта, 41, 53,
 56,
 Ниче Фридрих, 59

О

Обреновићи, династија 38. 43
 Обреновић Милан, 38
 Одисеј, 127
 Одман Асли, 75
 Орел Катрин, 107

П

Паніккаг К. М., 32
 Парезанин Ратко, 54
 Пауновић Смиљана, 13
 Пашић Никола, 81
 Петрановић Бранко, 71

Петровић Зоран
 Пироћанац, 107
 Пироћанац, министар, 38
 Попер Карл, 123, 124
 Попов Чедомир, 92, 100, 106
 Поповић Драгољуб, 48
 Поповић Никола, 38
 Принцип Гаврило, 11, 29, 54, 88
 Пророковић Душан, 55
 Протић Стојан, 81
 Путник Радомир, 81

Р

Радић Стјепан, 41
 Радичевић В. Бранко, 69
 Радојевић Мира, 35, 49, 64, 81
 Рајс Арчибалд, 60, 95, 96
 Расел Бертран, 67
 Рибникар Дарко, 68
 Риз Ани Лакроа, 50, 56
 Romein J. M., 32

С

Савић Милисав, 62
 Савић Обрад, 63
 Сенека Луције Анеј, 109
 Сантајана Џорџ, 7, 111
 Seton Watson Hugh, 32
 Смит Адам, 55
 Стаљин Јосиф Џугашвили, 41
 Станишић Михаило, 23
 Станковић Ђорђе, 64, 102
 Степановић Степа, 81
 Степић Миломир, 41, 42, 99, 100
 Стефановић Светислав, 98

Стругар Владо, 73, 99, 103
 Суботић Момчило, 47
 Суворов, војсковођа, 41

Т

Taylor A. J. P., 49, 57, 94
 Терзић Славенко, 93
 Тодоров Коста, 43
 Томич Ново, 45
 Тофлер Алвин и Хајди, 68
 Тош Џон, 80, 105, 167
 Траиловић Драган, 13
 Трговчевић Љубинка, 82
 Труд Алексис, 72
 Турен Ален, 167

У

Ујевић Тин, 118

Ф

Февр Лисијен, 61
 Фергусон Нил, 125
 Фердинанд Франц, 10, 88, 89
 Фјодоров Николај, 43
 Фридман Давид, 21

Х

Хелер Агнес, 16, 144, 168
 Херодот, 112, 165
 Хитлер Адолф, 41, 56, 85
 Хобсбаум Ерик, 33, 53, 120, 170
 Хауард Мајкл, 63

Њ

Ћелстали Кнут, 27, 71, 79,
110, 116, 169

Ћирковић Сима, 47, 48, 76, 89

Ћоровић Владимир, 39

Ш

Шашел Кос Маријета, 61

Штурценегер Катарина
Клара, 28

Шулек Владимир, 37

Шекспир Вилијем, 114

Шуљагић Сања, 13

Биобиблиографија аутора

Милош Кнежевић. Рођен 1952. у Београду. Завршио Правни факултет у Београду и Факултет политичких наука у Београду. Један је од оснивача *Института за геополитичке студије*. Главни уредник часописа *Национални интерес* и сарадник *Института за политичке студије*.

Бави се политиколошким анализама, политичким системом и процесима, теоријом државе и права, историјом и међународним односима у домену критичке геополитике и појмовне политикологије. Укупно је објавио више од три стотине различитих текстова. Такође је објавио стотинак научних радова у зборницима, годишњацима и часописима. Превођен на словеначки, македонски, руски и енглески.

Бави се скулптуром у дрвету.

Живи и ради у Београду. e-mail адреса: forum@dksg.rs

Објавио следеће књиге:

Како помоћи Европи (1993) коауторски уређен зборник

Творци и тумачи (1994) књига интервјуа

О правди и правичности (1995) зборник

Србија и Европа (1996) зборник

Балканска пометња (1996)

Косово и Метохија – изазови и одговори (1997) зборник

Крстарећа демократија (1999)

Историја Косова и Метохије, CD, електронско издање, на српс. и енгл. (2000)

Европа иза лимеса (2001)

Време глобализације (2003) зборник

Моћ Запада (2005)

Савремени председнички системи (2005) коауторска књига

Сачекуша за Годоа (2006)

Косметске теме I (2006)

Отмица Косова (2006)

Подељена моћ (2006)

Изневерена држава. Србија и Црна Гора у времену разлаза (2007)

Косово – дан после. Косметске теме II (2007)

Жива прошлост Косова. Косметске теме III (2007)

Пад на памет. Смутна времена I (2008)

Мозаик геополитике (2008)

Евроскептицизам (2008)

Жамор кризе (2008)

Србија и Русија (2009)

Парадигма распада (2009)

Промена образаца мишљења (2011) зборник

Растварање пролазности. Дневник 2011. Прва књига (2011)

Провалија у плићаку. Дневник 2011. Друга књига (2011)

Неизвесни прелазак. Демократија и транзиција (2012)

Разбијање Југославије, коауторски уређен зборник (2012)

Превласт привида. Дневник 2011. Четврта књига (2013)

Призма геополитике (2013)

Србија и политика великих сила 1914-2014, коауторски уређен зборник (2014)

Збитије Великог рата. Трагови непометени у памћењу (2014)

Author's Biography

Milos Knezevic. Born in 1952 in Belgrade. Graduated at the Law Faculty, Belgrade University and the Faculty of Political Sciences. He is one of the founders of the *Institute for Geopolitical Studies*. He is the Editor-in-Chief of the journal *The National Interest* and is an associate of the *Institute for Political Studies*. He is engaged in making studies incorporating politicalological analysis, the study of political systems and political processes, the theory of state and law, historical studies and international relations in the fields of geopolitics and conceptual politicology. So far he has published more than two hundred different texts. Also he has published over one hundred scientific papers in various anthologies, Annual Research Studies and in many journals and periodicals. His works have been translated into Slovenian, Macedonian, Russian and English.

He is also engaged in sculpting wood.

He lives and works in Belgrade. e-mail adress: forum@dksg.rs

He has published the following books:

How We Can Help Europe (1993) Coauthor's anthology

Creators and Interpretators (1994) Book of interviewes

On Justice and Judicial Behaviour (1995) Anthology

Serbia and Europe (1996) Anthology

Balkan Turmoil (1996)

Kosovo and Metohija – Challenges and Answers (1997) Anthology

Cruise Missile Democracy (1999)

The History of Kosovo and Metohija (2000)

in Serbian and English, CD

Europe Behind the Limes Frontier (2001)

The Era of Globalization (2003) Anthology

The Power of the West (2005)

Contemporary Presidential Systems (2005) Coauthor's book

An Ambush for Godo (2006)

Kosmet Themes I (2006)

The Hijacking of Kosovo (2006)

Power Divided (2006)

Betrayed Contry. Serbia and Montenegro – The Time of Falling Apart (2007)

Kosovo - The Day After. Kosmet Themes II (2007)

Live Past of Kosovo. Kosmet Themes III (2007)

Come to Mind. Murky Times I (2008)

Mosaic of Geopolitics (2008)

The Euroscepticism (2008)

The Murmur of Crisis (2008)

Srbia and Russia (2009)

Paradigm of Collapse (2009)

коауторски уређен зборник (2014)

Changes in Paterns of Thought (2011) Anthology

Disentangling Transience. Diary 2011. Ferst book (2011)

Chasm in Shoal. Diary 2011. Second book (2011)

Uncertain Transiton. Democracy and Transition (2012)

Destruction of Yugoslavia, (2012) Coauthor's anthology

The Ascendancy of Illusion. Diary 2011. Forth book (2013)

A Prism of Geopolitics. Geopolitical Dimensions of National Identity (2014)

Serbia and Politics of the Great Powers 1914-2014. Coauthor's anthology (2014)

Events of the Great War. The Traces of the Past that are Undelited in Memory (2014)

Библиография автора

Милош Кнежевич родился в 1952 году в Белграде. Закончил юридический факультет в Белграде в 1976 году и факультет политических наук в 1978 году. Является одним из основателей Института по изучению геополитики. Главный редактор журнала *Национальный интерес* и сотрудник Института политических исследований.

Занимается политологическим анализом, политической системой и процессами, теорией государства и права, историей и международными отношениями в области критической геополитики и понятийным аппаратом политологии. Опубликовал свыше трёхсот различных текстов. Около ста его научных работ опубликовано в сборниках, ежегодных изданиях и журналах. Его работы переведены на словенский, македонский, русский и английский языки.

Занимается деревянной скульптурой.

Живет и работает в Белграде. Электронный адрес: forum@dksg.rs

Выпустил следующие книги:

Как помочь Европе (1993) (один из двух редакторов сборника)

Творцы и толкователи (1994) книга интервью

О правде и справедливости (1995) сборник

Сербия и Европа (1996) сборник

Балканская путаница (1996)

Косово и Метохия – вызовы и ответы (1997) сборник

Крылатая демократия (1999)

- История Косова и Метохии* (2000)
на сербском и английском – CD, електронно издание
- Европа за лимесом* (2001)
- Время глобализации* (2003) сборник
- Могущество Запада* (2005)
- Современные президентские системы* (2005) соавтор книги
- Засада для Годо* (2006)
- Косметские темы I* (2006)
- Похищение Косова* (2006)
- Разделенная власть* (2006)
- Несбывшееся государство – Сербия и Черногория в период разрыва* (2007)
- Косово – день спустя. Косметские темы II* (2007)
- Живое прошлое Косова. Косметские темы III* (2007)
- Падение на ум. Смутные времена I* (2008)
- Геополитическая мозаика* (2008)
- Евроскептицизм* (2008)
- Гул кризиса* (2008)
- Сербия и Россия* (2009)
- Парадигма развала* (2009)
- Перемена образца мышления* (2011) сборник
- Распыление преходящего. Дневник 2011. Книга первая* (2011)
- Пропасть на мелководье. Дневник 2011. Книга вторая* (2011)
- Неопределенный переход. Демократия и транзиция* (2012)
- Разрушение Югославии, сборник, один из редакторов* (2012)
- Господство иллюзии. Дневник 2011. Книга четвертая* (2013)
- Призма геополитики. Геополитическое измерение национальной идентичности* (2013)
- Сербия и политика великих держав 1914-2014. один из редакторов* (2012)
- Свершение Великой войны. Незаметённые следы в памяти* (2014)

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

94(100)''1914/1918''

94(4)''18/19''

355.48(497.11)''1914/1918''

КНЕЖЕВИЋ, Милош, 1952-

Збитје Великог рата : Трагови непометени у памћењу /
Милош Кнежевић. - 1. изд. - Београд : Институт за политичке
студије, 2014 (Београд : Еселоге). - 155 стр. ; 21 см. - (Замисао
Замах ; књ. 32. Циклус Импулси геополитике ; књ. 4)

Тираж 200. - Биобиблиографија аутора: стр. 150-155. -
Напомене и библиографске референце уз текст. - Резюме,
Summary. - Библиографија: стр. 139-145. - Регистар.

ISBN 978-86-7419-278-8

а) Први светски рат 1914-1918 б) Европа - Историја - 19в-20в
с) Србија - Војна историја - 1914-1918

COBISS.SR-ID 212361996

Књиге Милоша Кнежевића у издању
Института за политичке студије

Савремени председнички системи (2005)

Отмица Косова (2006)

Изневерена држава (2007)

Мозаик геополитике (2008)

Србија и Русија (2009)

Парадигма распада (2009)

Неизвесни прелазак (2012)

Разбијање Југославије (2012) зборник

Призма геополитике (2013)

Србија и политика великих сила 1914-2014. (2014) зборник

Збитије Великог рата (2014)

ISBN 978-8-6741927-8-8

9

788674

192788